

2010

HEFTET RINGERIKE

RUNE

Agnes Viby -30.

Heftet Ringerike 2010

Redaksjonelle adresser:

Else Marie Abelgård

E-post: toreabe@online.no
Tlf: 95 13 45 19 / 32 14 52 03

Sigurd Huseby

Forretningsfører

E-post: sigurd.huseby@statkart.no
Tlf/faks: 97 70 80 20 / 32 13 52 46

Kristoffer J. Kristiansen

Redaksjonssekretær

E-post: kristoffer.kristiansen@statkart.no
Tlf: 91 58 20 52 / 32 11 81 01

Ragnvald Lien

E-post: ragnvald.lien@bfk.no
Tlf: 90 56 86 94 / 32 10 99 22 / 32 11 08 24

Torbjørn Paule

Redaktør

E-post: topaule@online.no
Tlf: 92 85 61 50 / 32 11 03 52

Frank Tverran

E-post: frank@tverran.no
Tlf: 97 59 55 20 / 32 13 18 01

Redaksjonens postadresse:

Heftet Ringerike
v/T. Paule
Valhallveien 5 A
3518 Hønefoss

Heftets hjemmeside:

www.heftet-ringerike.com

Heftet Ringerike 2010

hefte nr. 82

Utgitt av
Foreningen Heftet Ringerike

Redaktør: Torbjørn Paule

ISBN 978-82-93113-00-3

Grafisk utforming og produksjon: Idéverkstedet AS
Opplag: 4 600 eksemplarer

Det faglige innholdet i innsendte artikler og bilder er forfatterens ansvar. Redaksjonen forbeholder seg retten til å forkorte artikler i samarbeid med forfatterne og til å forkaste innlegg. Kopiering eller publisering kan kun skje etter avtale med heftets redaksjon. Publiseringsvilkårene innebærer at Heftet Ringerike har rett til å arkivere og utgi stoff i elektronisk form.

Illustrasjon av Torbjørn Paule

Årets hefte

Årets hefte er nr. 82 i rekken, og som ny redaktør for Heftet Ringerike er det med ekstra spenning og forventning jeg ser fram til årets utgivelse. Alle kjenner vel uttrykket: ”Det er ikke lett å hoppe etter Wirkola”. Og det er slettes ikke lett å overta som redaktør etter Bjørn Geirr Harsson. Han var redaktør i fem år, og gjorde en utmerket jobb.

Arbeidet med en publikasjon som Heftet Ringerike er omfattende. Redaksjonen arbeider etter en gjennomtenkt tidsplan satt opp i samarbeid med det firmaet vi har valgt til å utføre det grafiske arbeidet og ta seg av den tekniske produksjonen av heftet.

Vi er helt avhengige av bidrag fra ulike personer. Alle forfatterne skal ha noe vesentlig, underholdende og kanskje spennende å fortelle fra Ringeriksregionens fortid. Hefkets redaksjon har en jobb å gjøre med innhenting og vurdering av stoff. I tillegg kommer arbeidet med å få på plass henvisninger til kilder/litteratur, som er brukt som grunnlag for artiklene. Endelig skal vi til hver artikkel ha med en omtale av forfatteren.

Etter at stofftilfanget er på plass, skal heftet settes. Artiklene med bilder skal ha en homogen og delikat layout og tilpasses et sidetall på 72. Når heftet er satt, starter rundene med korrekturlesing. Dette innebærer ikke bare å se etter om ord er skrevet riktig og tegnsættingen er korrekt. Vi skal også vurdere hvilke bilder som skal med og hvor de skal plasseres i teksten. Vi skal vurdere overskrifter og ingresser og få på plass mellomtitler. Det er tre omganger med korrekturlesing, der forfatterne medvirker i den første. Etter hver slik gjennomgang kommer layoutfirmaet inn og foretar de nødvendige eller ønskede rettelsene. Etter den tredje runden med korrektur sendes heftet til trykking og ferdiggjøring.

Produksjonsplanen og heftets utseende vurderes årlig med tanke på forbedringer. Det samme gjelder markedsføringen og distribusjonen. I distribusjonen medvirker en rekke skoler i regionen. Med jevne mellomrom innhentes det tilbud fra potensielle produsenter av heftet.

Den første artikkelen i årets hefte handler om supervulkaner i Oslofeltet, som inkluderer Ringeriksregionen. Disse gigantene blant vulkaner, som vi hadde i området for ca. 300 millioner år siden, ser vi spor av flere steder. Utbruddet i Eyjafjallajökul på Island skapte store problemer for blant annet flytrafikken. En supervulkan er minst 10 000 ganger større!

Den siste artikkelen omhandler Napoleonskrigene, som herjet Europa for ca. 200 år siden, og hvordan disse krigene satte sitt preg på Norge og Ringerike. Norske styrkers kamper med svenske under sjuårskrigen 1807–1814 og krigshelter fra Ringerike er hovedtemaer i artikkelen.

Mellom disse bidragene finner vi 16 artikler med stor spennvidde både når det gjelder valg av temaer, tidsmessig spredning og geografisk dekning. Jeg håper heftet vil slå an og bli lest av riktig mange mennesker både i og utenfor Ringeriksregionen. Samtidig vil jeg takke mine utmerkede kollegaer i redaksjonen for det givende og konstruktive samarbeidet om årets hefte.

Redaktøren

Innhold

Bjørn Tore Larsen	Supervulkaner	3
Hans Olav Lien	Odin den Lille og Amerika	8
Else Marie Abelgård	Den ensomme vaktpost	13
Olav Skard	Rundt Kleivstua	18
Peter Tandberg	Hofs Krudtværk & Luntefabrik	26
Brit Josephson	Skrekk og gru på Sørjordshaugen lille julaften 1929	28
Jorunn Nerby Vannes	Jordmor i Haugsbygd gjennom 30 år... 30	
Einar Throne-Holst	Om major Wilhelm Jürgensen.....	35
Ingar Svensrud	Hoppbakke for hver kilometer	40
Ragnvald Lien	Ragnvald Iversen – skolemann, forsker og speider	44
Maren Anita Olerud	Medailles og geniet	50
Sten Høyendahl	Gudbjørg Henriksdatters tapte ære	52
Trygve Berge	Hvem ristet runene på Kongens utsikt?	56
Kaare Fleten	Svenskerud på Nakkerud og Røyse – to steder med teglstensarbeidere	59
Sigurd Huseby Bjørn Tore Larsen	Reiseminne fra Ringerike i årene 1806-1808	62
Frank Tverran	Glimt fra Holttangen	64
Preben L. Johannessen	Når er Norderhov gamle prestegård bygget?	66
Olav Norheim	...den tid han lå ute Napoleonskrigsheltar frå Ringerike	69

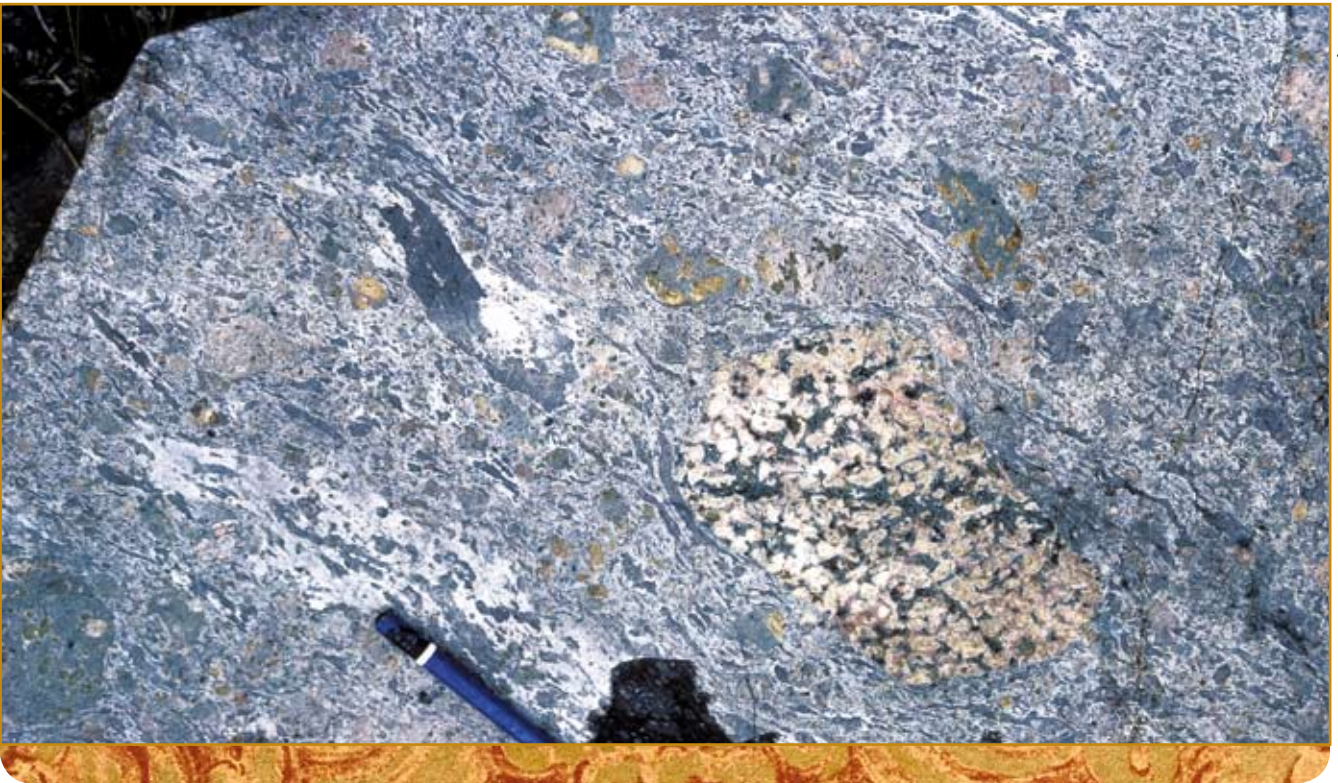

Foto: Bjørn Tore Larsen.

“Ignimbritt” fra Oppkuven-kalderaen. En slik bergart dannes ved at glødende skum av stein med mye gasser eksploderer og “renner” som en strøm med ekspanderende hastighet langs bakken. Temperaturen var 800–1000 O C.

Supervulkaner

Supervulkaner er ødeleggende vulkanske kjemper. Tilbake i geologisk tid hadde vi supervulkaner i Oslo-feltet, både i Nordmarka og på Krokskogen.

Bjørn Tore Larsen

I april i år ble verden, og særlig Vest-Europa og Skandinavia, minnet om de islandske vulkanene og problemene de kan lage i vårt moderne samfunn. Vulkanen på Eyjafjallajökul er en ”liten” vulkan og heller ikke en spesielt ”sint” vulkan. Normalt vil det ikke være noe problem om den har utbrudd, men denne gangen eksploderte utbruddet, og store mengder aske ble slynget høyt opp i atmosfæren. Da blir det ikke bare islendingenes problem, det kan også bli vårt. Eksplosjonene på Island i april er eksempel på at overflatenært vann (isbre, havvann, sjøer, elver eller mye grunnvann) møter hett magma.

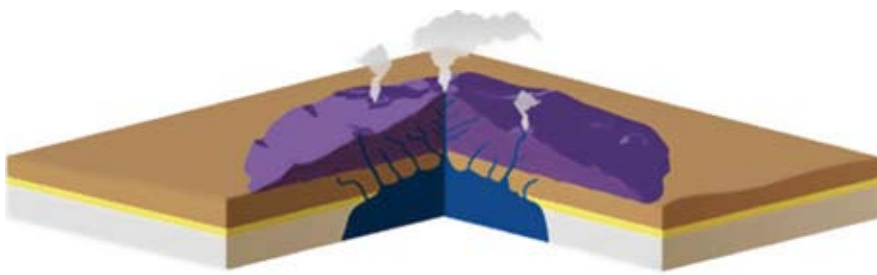
Ekspløsjoner i vulkaner kan også skje uten at vann kommer til fra overflaten. I dypet kan magmaet være mettet på oppløst vann (H₂O) og gasser (CO₂, SO₂, Cl, F etc.). Om magmaet da beveger seg oppover i jordskorpa og trykket minker, vil gassene frigjøres, og det blir bobler. Rask frigjøring øker gassvolumet og fører til en eksplosjon. Eyjafjallajökul-utbruddet var et lite eksplosivt utbrudd i forhold til de virkelig store utbruddene som har vært i både historisk og ikke minst i geologisk tid. Slike utbrudd vil skje igjen i fremtiden i enkelte utsatte områder i verden, vi vet bare ikke når.

Magma

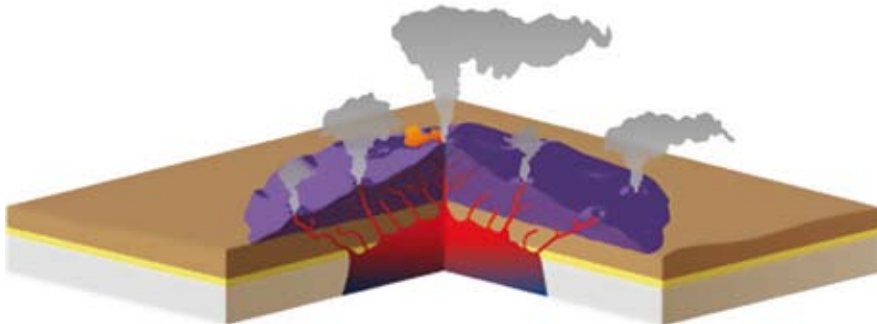
Magma er smeltet stein nede i jordskorpa. Magmakamre finnes under alle aktive vulkaner, og dypet kan variere fra noen hundre meter til mange kilometer under en vulkan. Sammensetningen, dypet, trykket og temperaturen kan variere. Temperaturen varierer fra ca 800–1400 °C avhengig av dyp og sammensetning. Magmaet kan være tyntflytende eller tyktflytende. Oppløst gass (bl.a. vann) i magmaet er viktig for om det kan eksplodere. Ordet er gresk og betyr grøt eller deig.

Skjematisk fremstilling av utviklingen fra en sentralvulkan til en kaldera.

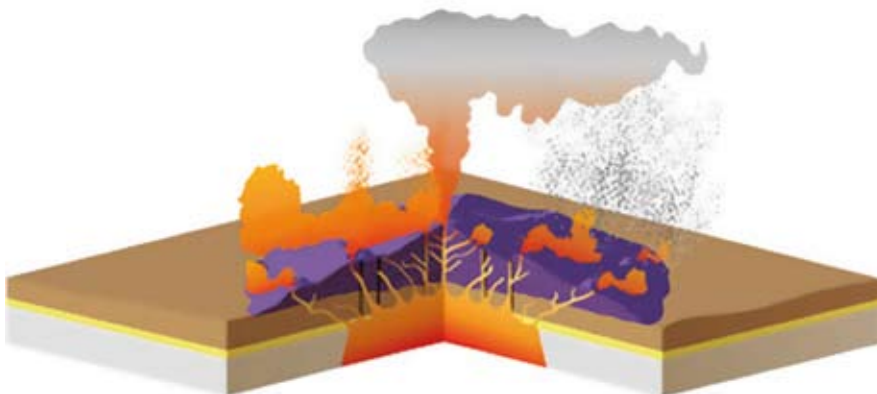
Illustrasjon: Landet blir til, Norges geologi.

Sentralvulkanen har bygget seg opp til en basaltisk sentralvulkan.

Etter hvert minker tilgangen av basaltsmelte fra dypet og magmaet skiller seg.

Lettere gassrike smelter samles på toppen av magmaet, og gassene bryter igjennom og eksploderer.

Resultatet blir en stor dyp gryte eller kaldera.

Supervulkaner

Ikke alle vulkaner har eksplosive utbrudd, men de som har det, klassifiseres etter en såkalt VEI-indeks (VEI = Volcanic Explosivity Index) etter en skala fra 0 til 8, på samme måten som med Richters skala for jordskjelv. VEI-skalaen er logaritmisk, dvs. at for hver økning i VEI-indeks øker volumet

i utbruddet 10 ganger. For eksempel fra VEI 5 til VEI 6, så øker volumet av magma i utbruddet fra mer enn 1 km³ til mer enn 10 km³, (alt måles i km³, - 1 km³ tilsvarer 1 milliard m³). Eyjafjallajökul-utbruddet i april var VEI 4, det vil si en størrelse omkring 0,1 km³. Vulkaner som gir de virkelig store eksplosive utbruddene, kaller vi

Tid, historisk og geologisk

Tid er viktig i geologien. Geologisk tid er tilbake i tid før ca. 10 000 år, dvs. fra før siste istid. Grovt sett, og globalt, kan vi si at historisk tid er etter dette.

supervulkaner. De er i klasse VEI 7 og VEI 8. VEI-8-utbrudd skal ha mer enn 1000 km³ stein i utbruddet. Det siste utbruddet av en slik styrke var i Lake Taupo nord på New Zealand for ca. 26 500 år siden. Et utbrudd som var omtrent dobbelt så stort, skjedde i Lake Toba på Sumatra i Indonesia for ca. 74 000 år siden. Dette er beregnet til å ha vært det største utbruddet i jordens historie de siste 25 millioner år. Går vi enda lengre tilbake i geologisk tid, finner vi "La Garita"-kalderaen i det vulkanske området San Juan i Colorado i USA. Dette er beregnet til 5000 km³ i et utbrudd for ca. 27 millioner år siden, muligens det største vulkanske utbruddet vi kjenner fra geologisk tid (- noen ønsker å kalle dette et VEI-9-utbrudd). Alle supervulkaner etterlater seg store "sår" i jordskorpa, en kaldera. Disse er store, runde og dype innsynkningsstrukturer, ofte flere kilometer i diameter.

Av historiske utbrudd finner vi noen i klasse VEI 7 med mer enn 100 km³ magma i utbruddet. Det siste historiske utbruddet i denne klassen er i Tambora i Indonesia, som eksploderte med 160 km³ stein i 1815. "Lake Tambora"-utbruddet forårsaket uår i flere deler av verden i årene etter. Året 1816 fikk tilnavnet "året uten sommer" i Europa. Det kalde været forårsaket hungersnød blant annet i Skandinavia hvor kornet ikke ble modent.

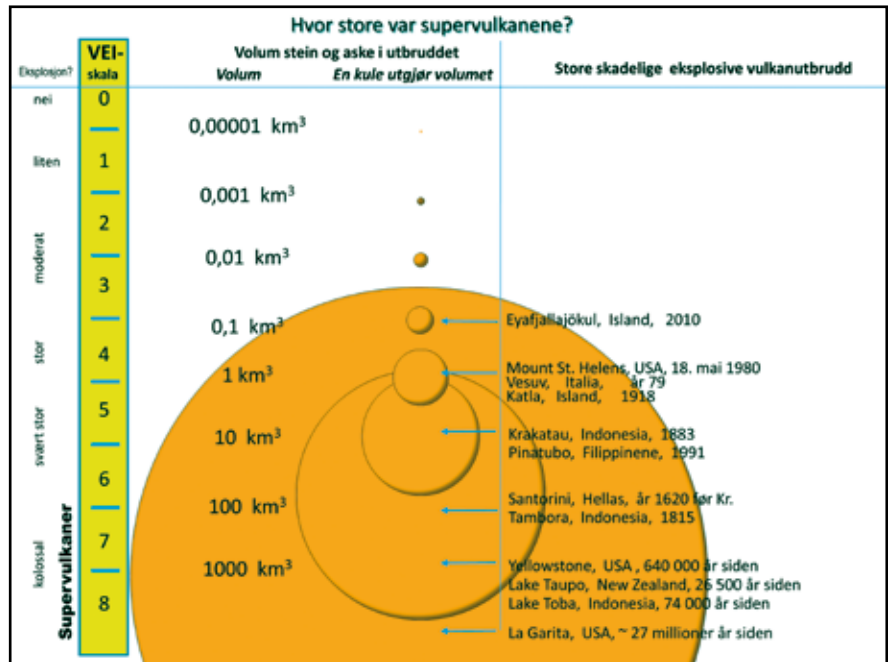
Santorini (eller Thera) er en vulkansk øy i Hellas, beliggende sør i Egeerhavet, omtrent 110 km nord for Kreta. Den vulkanske aktiviteten på Santorini begynte for ca. 2 millioner år siden. For omtrent 3 600 år siden eksploderte vulkanen. Utbruddet slynget ut store mengder vulkansk aske, som ble spredt vidt over store deler av det greske området. Eksplosjonen forårsaket også en voldsom flodbølge, en tsumani. Denne tsunamien bredte seg særlig sørover og slo inn på nordsiden av Kreta. Den ødela Knossos, som ligger ved byen Heraklion på Kreta. Knossos

var senteret for den Minoiske kulturen. Vulkanutbruddet og tsunamien ødela denne kulturen som aldri kom på fote igjen. Dette var i bronsealderen, ca. 1 620 år før Kristus. Siden vulkanen var en øy, må vi regne med at havvannet strømmet inn i vulkanen og bidro sterkt til selve eksplosjonen. Langs noen av de bratte klippeveggene på øya kan en se den nesten hvite asken fra utbruddet. Strengt tatt var nok ikke dette et supervulkanutbrudd, men noe mindre - kanskje VEI 6, men allikevel helt ødeleggende i området. Noen har knyttet sagnet om Atlantis til denne hendelsen, at øya Santorini var Atlantis.

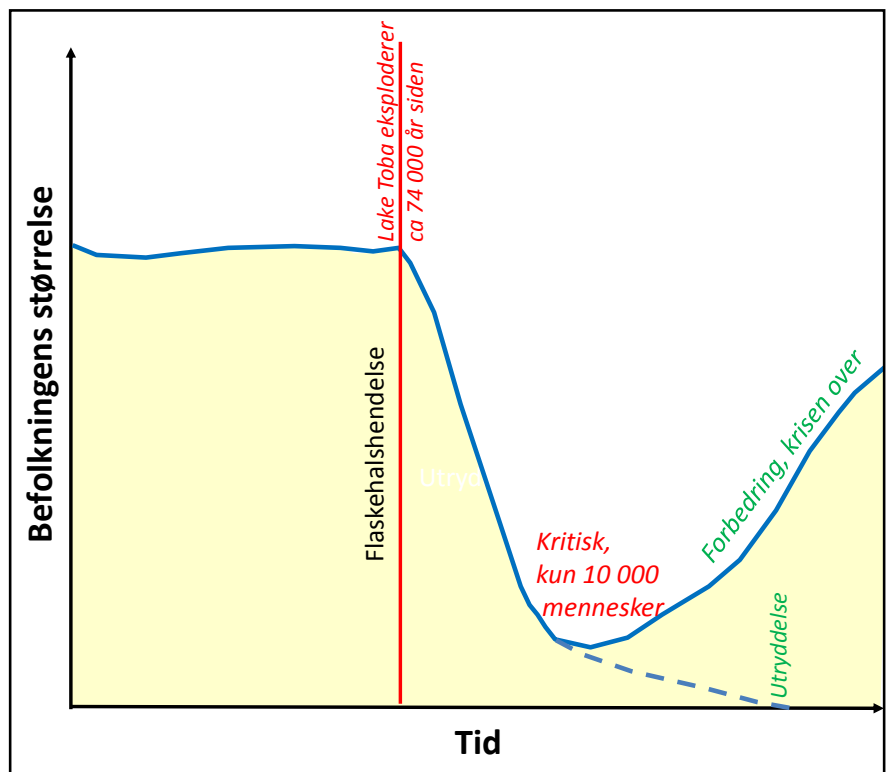
Historien er full av store vulkanske utbrudd. Men spørsmålet er, hvor store var de? Noen kjente vulkanske utbrudd kan nevnes. Heklas berømte utbrudd i 1947 var også VEI 4, mens Heklas utbrudd under Landnámstida ca. 1021 var VEI 5. Det samme var Katlas utbrudd i 1918. Det er vulkanen Katla islendingene er mest redde for. Vesuvus berømte utbrudd i år 79 som begravde Pompei og Herculaneum, og Mount St. Helens utbrudd i USA i 1980 var også VEI-5-utbrudd.

Går vi opp en størrelse til VEI 6, finner vi også islandske utbrudd, for eksempel et utbrudd fra Katla (Eldgja) i år 934 og et fra Laki i 1783. Vi finner også to berømtheter som Krakatau i Indonesia i 1883 og Mt. Pinatubo på Filippinene i 1991. Mt. Pinatubo hadde altså det siste virkelig store utbruddet i seinere tid, ca. 100 ganger større enn det på Eyjafjallajökul, og ennå har vi ikke kommet til supervulkanene. Det er volumet av stein som beskriver VEI-skalaen. Men hvor ofte det skjer utbrudd (frekvensen av utbrudd), og hvor høyt opp i atmosfæren asken slynges, er også viktig spørsmål. Varigheten av et eksplosivt utbrudd kan også ha betydning. Alle utbrudd fra VEI 5 og større slynges mer enn 25 000 km opp i atmosfæren, og vil da bli transportert av værsystemene over hele jorden. Frekvensen (hvor ofte den eksploderer) forteller hva vi kan vente oss og hvor farlig vulkanen er for oss mennesker. Små og hyppige utbrudd er relativt ufarlige; sjeldne og store utbrudd er farlige.

På jorden skjer det et VEI-4-utbrudd ca. hvert tiende år og et VEI-5-utbrudd

Hvor store var supervulkanene (VEI-indeks)?
Utbruddsvolumer for noen berømte eksplosive vulkanutbrudd.

Toba-utbruddet for ca 76 000 år siden førte til at menneskene nesten døde ut. Kun ca 10 000 overlevde og ca 1000 par bragte menneskeheten videre.

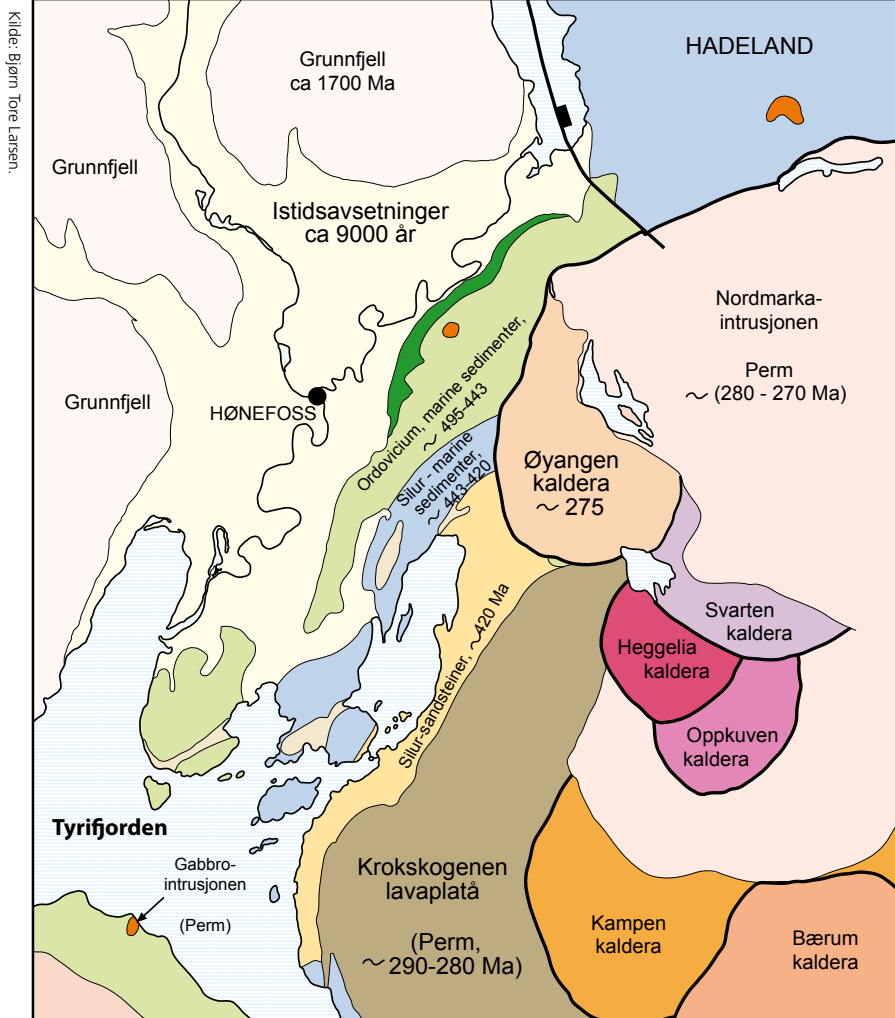
hvert 50. år eller mer. Et VEI 6 skal det gå mer enn 100 år mellom, og det skal være ca. 50 VEI-6-utbrudd på 10 000 år. Supervulkanene på VEI 7 skal det være mer enn 1000 år mellom, eller ca. 5 utbrudd på 10 000 år. Mellom VEI-8-utbrudd går det mer enn 10 000 år; og det har da heller ikke vært noen de siste 10 000 år!

Da menneskene nesten døde ut
"Lake Toba"-utbruddet var uhyre dramatisk. Toba-utbruddet på Sumatra for 74 000 år siden kastet ca. 2 800 km³ stein opp av vulkanen, og det meste ble slynget høyt opp i atmosfæren. Dette katastrofale utbruddet har en spesiell plass i menneskenes historie. Det var bare så vidt menneskene overlevde.

Efter en idé fra: <http://volcano.wr.usgs.gov/vostatus.php>

Efter en idé fra: <http://volcano.wr.usgs.gov/vostatus.php>

Ringerikes geologi

Forenklet geologisk kart over Ringerike. Vi ser samlingen med kalderaene Øyangen, Svarten, Heggelia og Oppkuven.

Utbruddet varte i to uker og forårsaket en "vulkansk vinter". Den globale gjennomsnittstemperaturen sank med ca. 3 grader. Asken spredte seg rundt hele jorda i mange år, og askenedfallet var noen steder metertykt i Sørøst-Asia og India. Det er holdepunkter for at antall mennesker på jorda ble betydelig redusert. Beregninger sier at det kanskje var totalt bare titusen mennesker igjen på jorda etter dette utbruddet. Menneskeheten gikk gjennom en "genetisk flaskehals". Det var kanskje bare ca. tusen fruktbare par av mennesker igjen etter utbruddet, og disse skulle bringe menneskeheten videre. Men vi overlevde, om bare så vidt. DNA-studier viser at disse få overlevende menneskene ble våre felles forfedre.

Det er frykt for et liknende utbrudd som gjør at forskerne i dag ser på Yellowstone-vulkanen. Yellowstone er typeeksemplet på en supervulkan. Den hadde sitt siste store og ødeleggende

utbrudd får 640 000 år siden, men hadde flere store utbrudd før dette. Utbruddet hadde dramatisk virkning på alt liv på det nord-amerikanske kontinentet. Asken var tett i atmosfæren i hele 4 år; en lang vulkansk vinter. Vi kjenner tre store utbrudd fra Yellowstone, for 2,1 millioner år siden, for 1,3 millioner år siden og altså for 640 000 år siden. Yellowstone har følgelig hatt store utbrudd omtrent hvert 700 000 til 600 000 år. Det vil si at tiden er inne for noe stort fra Yellowstone. Kanskje er vulkanen på overtid, men det kan også hende at vi må vente enda i 50 000 år. Det siste utbruddet i Yellowstone var et VEI-8-utbrudd med ca. 1000 km³ steinmasse i utbruddet. Et ødeleggende utbrudd kan komme "når som helst", men ikke nødvendigvis. I geologisk sammenheng er "når som helst" svært romslig regnet i forhold til våre daglige tidsbegreper, og det er uansett ingen ting vi kan gjøre! Dessverre!

Hvor engstelige skal menneskene være for supervulkaner i dag? Jeg synes det ikke er grunn til engstelse. Men tre ting vil avgjøre hva som vil skje når utbruddet kommer:

- Hvor stort blir utbruddet?
 - Hvor skjer det og hvor mange mennesker bor det i nærheten?
 - Hvilken innsats kan samfunnene sette inn før, under og etter katastrofen?
- Disse faktorene vil avgjøre om menneskene vil overleve også den neste supervulkanen.

Supervulkaner i Oslofeltet og på Ringerike

Supervulkanutbrudd har også skjedd i tidligere tider i mange vulkansk aktive områder i verden, særlig tilbake i geologisk tid. Eksplosive utbrudd i supervulkanklassen, dvs. av VEI 7 og VEI 8, etterlater seg alltid et stort sår eller en fordypning i jordskorpa. Disse er mer eller mindre sirkulære i formen og kalles kalderaer. Vi finner minst 12 kalderaer eller rester etter kalderaer i Oslofeltet.

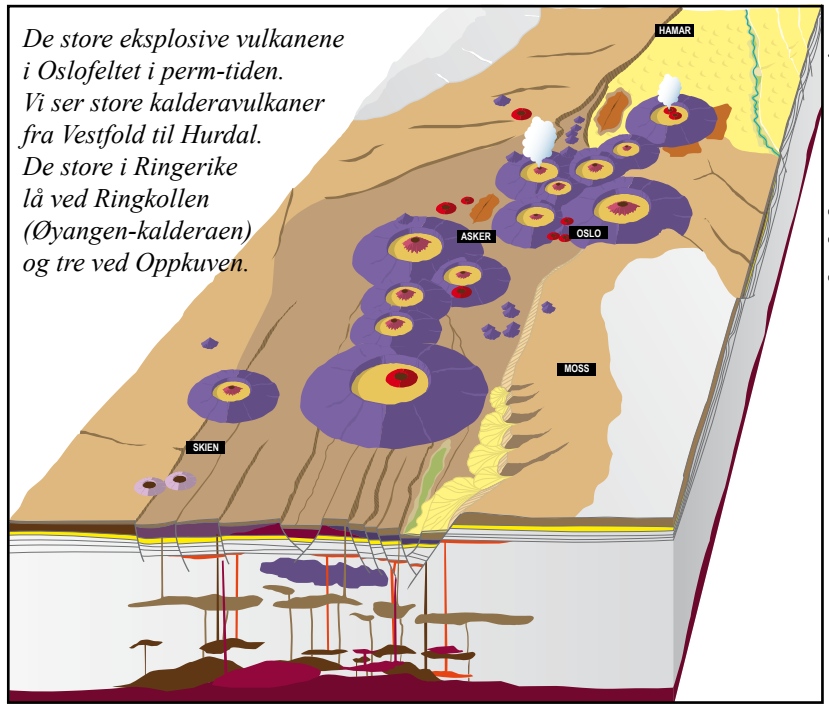
I den tidlige delen, for ca. 300 til 270 millioner år siden, av den geologiske tidsperioden perm, var det i det som nå er Oslo-området en svært aktiv vulkansk provins. Dette området strekker seg fra Skien – Langesund i sør til Brumunddal i nord. Vulkanismen i Oslofeltet startet med rolige basaltiske utbrudd og fortsatte i store, ikke-eksplosive utbrudd som avsatte rombepporfyrlavaene på Krokskogen og i Vestfold. Etter hvert bygget det seg opp store basaltiske kjeglevulkaner. Disse finner vi rester av over hele Oslofeltet, som sirkulære kalderaer - sporene etter et eller flere store eksplosive utbrudd fra 6 til 12 km i diameter. Hvor store de var, er vanskelig å si, men vi regner med at i hvert fall de største av dem var skikkelige supervulkaner.

Perm

Perm er en av tidsperiodene i jordens historie og varte fra for 299 til 251 millioner år siden. Den magmatiske aktiviteten med blant annet vulkanisme i Oslofeltet varte fra omtrent 310 til omtrent 245 millioner år siden, altså gjennom hele perm. Men den startet i slutten av perioden før, karbon, og varte til litt inn i perioden etter perm, nemlig trias.

De to største kalderaene målt i diameter var Ramnes-kalderaen i Vestfold og Nittedal-kalderaen i Oslo og Nittedal. Disse kan ha hatt eksplosive utbrudd av klasse VEI 8. Muligens hadde også Sande-kalderaen i Vestfold, Glitrevanns-kalderaen i Drammensmarka, Bærums-kalderaen i Bærumsmarka, Svarten-kalderaen og Øyangen-kalderaen i Nordmarka/Krokskogen på Ringerike VEI-8-utbrudd, men hovedsakelig VEI-7-utbrudd. Et viktig poeng med Øyangen- og Svarten-kalderaen er at sammen med to mindre kalderaer, Oppkuven- og Heggelia-kalderaen, danner de et stort område med fire kalderaer som henger sammen og skjærer inn i hverandre, et såkalt "kaldera-rede". Så det er neppe noen tvil om at for ca. 275 millioner år siden, var Krokskogen, fra Ringkollen til Oppkuven, et sted for supervulkaner. Heldigvis er de helt døde, men tar du en tur til enten toppen av Ringkollen eller toppen av Oppkuven, så står du i sentrum av, og kan fornemme dimensjonene på to av de fire gamle supervulkanene vi har rester av i Ringerike.

Diameteren på kalderaene er det eneste som kan gi oss en pekepinn om hvor store utbruddene var, men det kommer som regel flere utbrudd fra samme kaldera med noe tid mellom hvert utbrudd. Og noen ganger danner de kaldera-reder eller en samling av flere kalderaer som griper inn i hverandre. Yellowstone er et slikt et, og Toba er et slikt. Og altså ved Ringkollen og Oppkuven var et slikt for lenge siden! Alle steder mellom Ringkollen og Oppkuven kan en se spor av forskjellige sider ved supervulkanene. Best ser en det kanskje rundt Oppkuven hvor berggrunnen viser gode eksempler på ignimbritter og eksplosjonsbrekser. God tur, bruk kartet!

Illustrasjon: Landet blir til. Norges geologi.

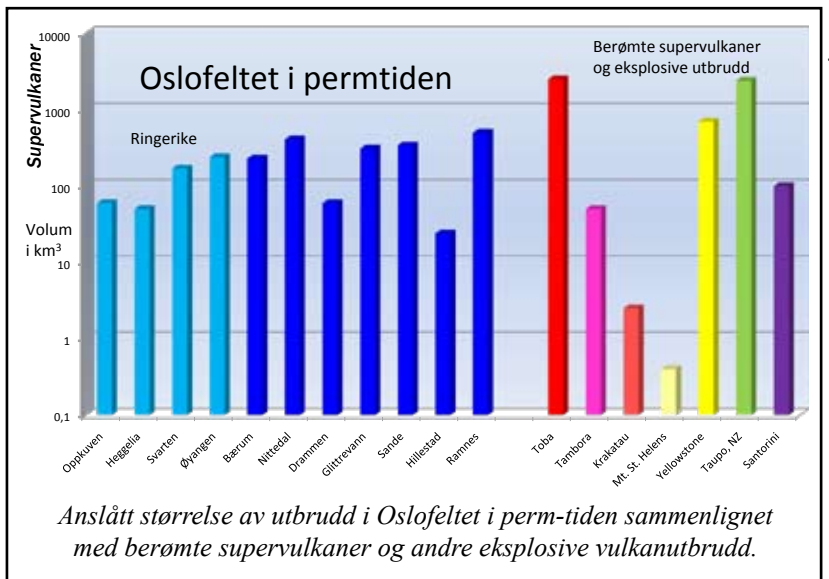

Foto: Bjørn Tore Larsen

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Dons, J.A. & Larsen, B.T. 1978, The Oslo paleorift: a review and guide to excursions. Norges geologiske Undersøkelse, Bulletin 337, 199pp.
- Dzurisin, Newhall and Daniel, 1988, Historical Unrest at Large Calderas of the World: U.S. Geological Survey Bulletin 1855.
- Fisher, R.V. & Schmincke, H.-U. 1984. Pyroclastic Rocks. Springer-Verlag. 472pp. ISBN 3-540-12756-9.
- Larsen, B.T., Nilsen, O., Sæther, E. & Lutro, O. 2001, Berggrunnskart OPPKUVEN 1815 II, M 1:50 000, foreløpig utgave, Norges geologiske undersøkelse.
- Larsen, B.T.; Olausson, S.; Sundvoll, B. & Heeremans, M. 2008. The Permo-Carboniferous Oslo Rift through six stages and 65 million years. Episodes, 31, no1. pp 52-58.
- Ramberg, I. B.; Bryhni, I. & Nøttvedt, A. 2006. (red) ISBN 82-92394-31-1. (608 sider). Landet blir til. Norges geologi. Særlig kapittel 9 om Oslofeltet i Permtiden.
- Smith, R.L. 1979. Ash-flow magmatism. Geol. Soc. America, Special paper 180, 5-27.

Internett:

- <http://volcano.wr.usgs.gov/yvostatus.php>
- <http://volcanoes.usgs.gov/yvo/activity>
- http://en.wikipedia.org/wiki/Yellowstone_Caldera

FORFATTEROMTALE

Bjørn Tore Larsen (f. 1943) er utdannet geolog og delvis bosatt på Ringerike. Han har siden 1986 arbeidet med leting etter olje og gass på norsk sokkel og andre steder i verden og er i dag sjefsgeolog i Det norske oljeselskap. Han har også arbeidet med forskjellige geologiske emner i Oslofeltet og har kartlagt deler av dette området, særlig Ringerike, Hole og nærliggende kommuner, for Norges geologiske undersøkelse.

Foto: Karen Milligan-Vata

Litt av helleristningsflata i Petroglyphs Provincial Park i Woodview ved Stony Lake, nær byen Peterborough i Canada.

Odin den Lille og *Amerika*

At vikingene besøkte Amerika og opprettet kolonier der, bør det ikke lenger være noen tvil om – det har vi beviser for, selv lokalt. En av disse vikingene var Kong Odin den Lille av Ringerike. Han hadde handelskoloni i Canada rundt 1700 f.Kr. Runesteinen fra Hønen på Norderhov forteller hvor strabasøs ei slik reise kunne være.

Hans Olav Lien

I Sophus Bugges oversettelse lyder runeinnskrifta slik: *”De kom ud [i Havet] og over store Strækninger og trængende til Klæde at tørre sig paa og til Mad bort imod Vinland op paa Ise i Ubygden. Ondt kan tage lykken bort, saa man dør tidlig.”*¹²

Vårt lineære historiske utviklingssyn sier at det måtte ha vært enda umuligere å ta seg til Amerika i enda eldre tider, hvilket gjør at vi tror det ikke var europeere der før Leiv Eirikssons reise i år 1000 e. Kr. Dette er imidlertid ikke den greske historikeren

Strabo (64 – ca. 24 e. Kr.) enig i, og på hans tid var sjøfarten i Middelhavet betydelig utviklet. Han skriver i sitt store verk *Geografi* (1:3) at *”de gamle foretok lengre reiser, både til land og til sjøs, enn mennesker i seinere tid”*.³

Den store norske arkeologen Anton Wilhelm Brøgger sa under sin åpningstale ved den 2. internasjonale arkeolog-kongressen i Oslo, 3. august 1936:

*"Avgjørende for å forstå det hele er det arkeologiske beviset for bronsealderen som det store sjøfartens årtusen. ... Det kunne også meget vel tenkes at veien til Amerika var oppdaget i bronsealderen på den tida da sjøfarten var rikest utviklet. ... Bronsealderen som det første store universale tidsrom til sjøs er ikke noe paradoks. Det er en historisk virkelighet. Det er en logisk forklaring på arkeologiske fenomener og gir sammenheng i hendelsene. Når Euripides og Pindar betrakter Herkules' søyler [Gibraltarestredet] som grensa for all seilas, er det for godt forbi med hele det store tusenåret med dets verdensbilde og dets oppdagelser. Det måtte alt sammen gjøres på nytt."*⁴

Ved de store sjøene i grenseområdet mellom Canada og USA befinner den største helleristningssteinflata på de amerikanske kontinentene seg. De 900 ristningene ble oppdaget i 1954, og offisielt er de tilskrevet algonkin-indianerne – det er nemlig politisk korrekt i Canada å mene at den lokale, innfødte kulturen ikke var blitt influert av europeere før John Cabot oppdaget landet i 1497 e. Kr.

Nordisk bronsealderskrift i Afrika og Amerika

Antropologekteparet Joan M. og Romas K. Vastokas fra Trent University gjenkjente imidlertid tydelige trekk fra skandinavisk bronsealder i stilen da de arbeidet på stedet i 1972.⁵ Og de står ikke alene i sin mening om at ristningene kan ha forbindelse til Norden. Dr. David H. Kelley ved University of Calgary sier for eksempel at inskripsjonene er hogd i alfabetene tfinagh og ogham.⁶ Mens ogham er en keltisk skrifttype, regnes tfinagh tradisjonelt som en berberisk type fra Nord-Afrika, hvor den brukes den dag i dag. Det merkelige er at den har store likhets-trekk med tegn som går igjen i de nordiske bronsealderhelleristningene. Nordiske skriftekspertene har imidlertid vanskeligheter med å erkjenne de skandinaviske tegnene som skrift.

Allerede i 1934 så den norske arkeologen Anders Nummedal en sammenheng mellom former i Capsien-

kulturen i Tunisia og Komsa-kulturen i Finnmark.⁷ Kelley hevder at skandinavene hentet tfinagh-skrifta fra Nord-Afrika, for man mener at disse dro nedover Afrika-kysten, og antakelig opp elva Niger så langt tilbake i tid. Det mystiske berberfolket er dessuten lyshudete og har ikke sjelden blå øyne. Det er også påfallende likheter mellom den nordiske og den egyptiske bronsealderreligionen, der soltilbedelse står sentralt.

Det skapte bestyrtelse langt ut over de epigrafiske og arkeologiske kretsene da den legendariske engelske epigrafen Barry Fell i 1982 utga si bok *Bronze Age America*.⁸ Hovedparten av boka dreier seg om ristningene ved Stony Lake, og han presenterer attpåtil en tolkning av dem. Fell mener tfinagh-skrifta ikke oppsto i Afrika, men i Skandinavia – at den tok form hos oss i bronsealderen og at den ble brakt til Nord-Afrika herfra. Tegnene var nemlig særpregete for de nordiske folkene på denne tida og fantes da ennå ikke der. Fell sier at ikonografisk er skrifta ved Stony Lake skandinavisk og språket en tidlig form for norrønt, mest likt gammelnorsk. Språklig sett har den en dialekt som både engelsk, tysk, nordisk og andre teutoniske språk kan spores tilbake til.

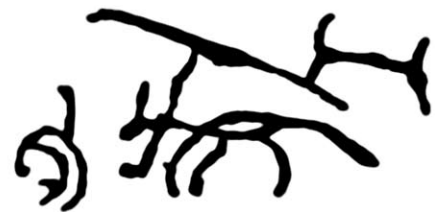
Hvis Fells tolkninger er riktige, får vi et inntrykk av likheten med gammelnorsk i en setning ved bildet av en mann som vinker til et skip. Med de rette vokalene puttet innimellom tfinaghbokstavene W-L W-N-A W-W K-GH, dannes setningen 'Wal wina wawa kogha'. På gammelnorsk ville man sagt 'Val vinnr vafa kogga' – *En utenlandsk venn vinker til skipet [koggen]*. Tfinaghskrifta leses fortløpende hvilken retning bokstavene enn tar underveis. Tekstinnholdet ble altså ikke ordnet i atskilte linjer; og i tråd med så godt som all bronsealder-skrift ble vokalene skrevet inn kun hvis de opptrådte i begynnelsen av ord, eller hvis de var nødvendige for forståelsen. De må altså puttes innimellom av leseren.

Kong Woden-lithi av Hringariki

Når Fell så forteller oss at tegnene forteller historia om en konge fra Ringerike, som reiste til Canada for å opprette en handelskoloni, blir vi selv-

En bronsealderhelleristning fra Nord-Norge.

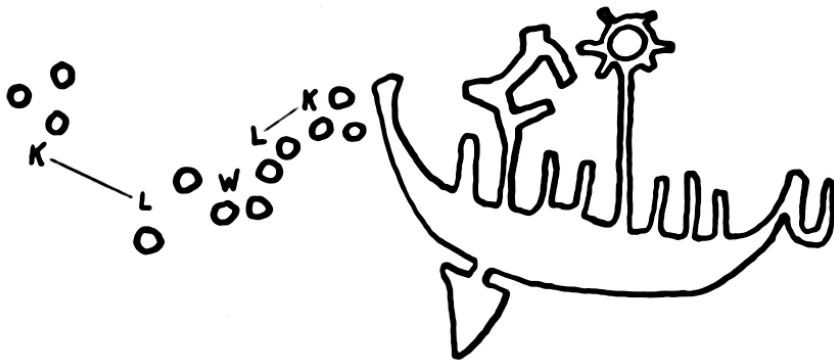
Ristning ved Stony Lake, Canada.

sagt målløse. En astrologisk datering som er risset inn, gir oss en alder av 2.700 år før Leiv Eiriksson, noe som er høyst oppsiktsvekkende!

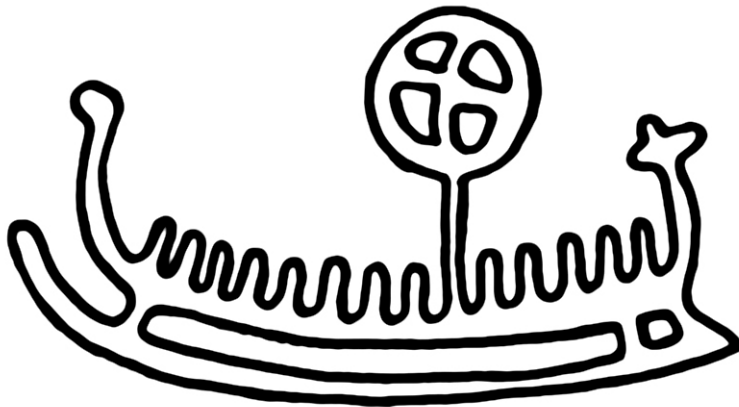
Formålet med reisa var å handle kobber fra de lokale algonkin-indianerne. Han seilte naturlig nok opp St. Lawrence-elva og slo seg ned ved Stony Lake. Han ble værende i fem måneder og byttet til seg kobberbarrer mot si last av vevde stoffer.

I dette området befinner nemlig verdens største og reneste kobberforekomst seg, og dette var nøyaktig på det tidspunktet da bronsealderen gjorde sitt inntog i Norden. Kobber danner nemlig hovedingrediensen i bronse. Interessant nok gjenfinner man springssignaturen til kobberet fra Great Lakes i blant annet romerske oldtidsgjenstander.

Ifølge Barry Fell består ristningene ved Stony Lake av blant annet et astrono-

Solskip ved Stony Lake. Palindromet K-L W L-K ('Keolwe loki' – gammelnorsk 'kjol ve logi') betyr 'skinnende skip'.

Solskip fra Skandinavia.

Den egyptiske solguden Ra i solskipet sitt.

misk observatorium til å bestemme det nordiske kalenderåret med, nordiske gudesagn og en standard for måling av tøy og tauverk.

Med våre ord og bokstaver lyder hans innledende orientering: W-D-N-L-I-TH-I ('Woden-lithi'), 'Ringerika stor konungr' (i fonoglyfer), og så: K-W-D R-N GN-D ('kweid runa gneid'). Fonoglyfene, eller alfabetskrifta, består her av en embetsring (hringrikis), en stork (storkr) og et skip (ei nokkve). Typisk for si tid uttrykker bildene det noenlunde lydinnholdet i de ordene det gjelder ved hjelp av såkalte isofoner. Innskrifta lyder altså slik: *Woden-lithi, stor konge av Ringerike, sa at det skulle risses inn runer.*

Barry Fell forklarer prinsippet for denne typen skrift slik egypterne utviklet den: "La oss si at du ønsker å skrive ordet 'menneske' eller 'mann'. Det er lett, for du kan lage et lite piktogram – en fyrstikkfigur eller et mer forseggjort et – som forestiller en mann. Leseren ser en mann, og vi forventer at han leser mann – noe han selvsagt vil. Men la oss anta at du ikke ønsket å skrive mann, men bror. Det er mye vanskeligere, for hvor nøyaktig du enn avbilder din egen eller noen andres bror, så vil gjennomsnittsleseren (som ikke kjenner noen av personene) bare si 'mann'. Hvordan kan du få ham til å forstå at det er ordet 'bror' som menes? ... i det egyptiske språket uttales ordet bror sen. Men i dette språket er det en annen lett avbildbar ting som også ble kalt 'sen', nemlig ei øse. Så løsningen er å tegne et piktogram av en mann og så plassere et av ei øse ved siden av det."

●	●●		●	●●	●●●	●●●●	●●●●●	●●●●●●	●●●●●●●	●●●●●●●●					
A	L	L	W	K	K	K	Gh	Gh	H	H	Q				
⊖	⊕	○	⊙	⌋	⌋	∧	∏	+	×	≥	3	1	—	Ш	H
B	B	R	S	M	M	D(ð)	D	T	T	Y	Y	N	N	Þ(Th)	Ts

Bokstavformene i tfinaghalfabetet. Etter Barry Fells bok 'Bronze Age America'.

'Woden' er den angelsaksiske formen av 'Odin' (tyskerne kaller ham Wotan). Ifølge ristningene ved Stony Lake var det tydeligvis også den formen som ble brukt i Skandinavia i bronsealderen. Kongen kaller seg altså *Odin den Lille*, i betydningen 'Odins tjener'. Den nordiske gudelæra var altså formet allerede på dette tidspunktet.

På den tida kan Ringerike ha vært enten hovedsetet for et landområde tilsvarende Norge, eller et selvstendig kongerike. 'Stor konge' kan også godt bety at Woden-lithi var den øverste over flere småkonger. Navnet 'Ringerike' kommer av folkenavnet eller folkestammen *hringr*, eller *ring-folket* – kongen var bokstavelig talt 'ringenes herre'.

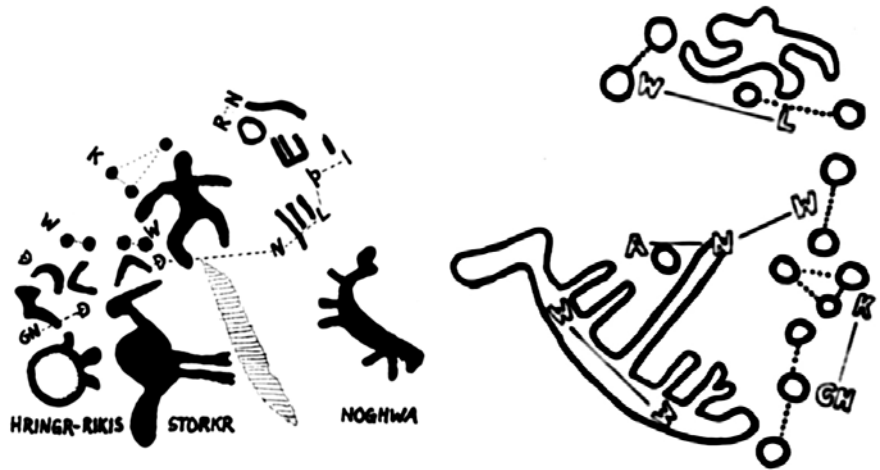
Tyskeren Walter Stender skrev i 1986 en artikkel i det amerikanske epigrafiske selskapets tidsskrift ESOP, kalt *Ringerike, Home Base of a Bronze Age Expedition to Ontario*.⁹ Der trekker han blant annet fram Helgeland ('Hellig land') som en sannsynlig rådsplass for distriktet fra eldgammelt av.

Vi stusser over at kongen bruker betegnelsen 'runer' – runealfabetet skal først ha dukket opp i Norden på et senere tidspunkt i historia. Ordet betydde ganske sikkert rett og slett 'bokstaver'. Vi kaller jo selv alle stavelsestegn for bokstaver, enten de er latinske som hos oss, hebraiske, thailandske eller arabiske.

Nordisk mytologi

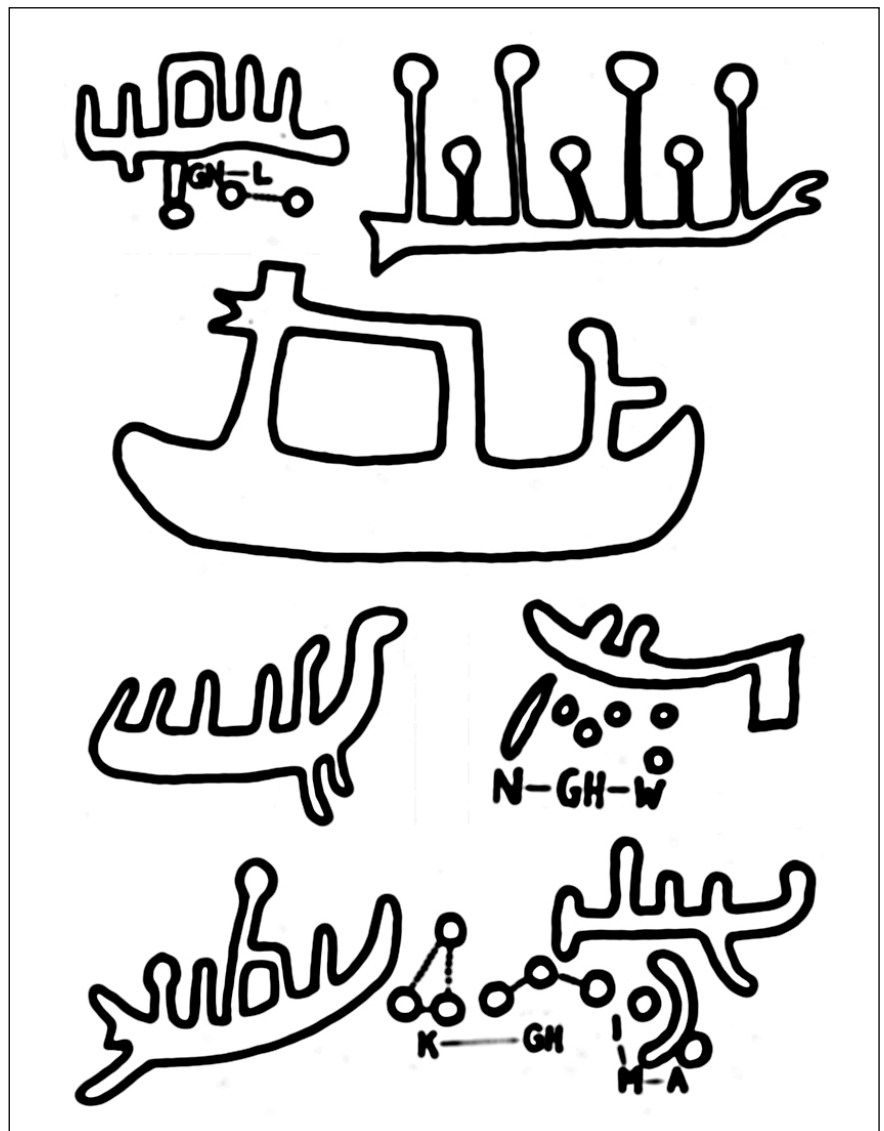
Innskripta forteller om hvordan kong Woden-lithi kom til Amerika: 'Skip niman' (*Han tok et skip*). 'A-Gungnir war nefn' (*Til Gungnes ære var navnet*). Foran disse setningene er det hogd inn symboler for respektive 'skip' og 'spyd', igjen som determinativer for hva innholdet gjelder. Han har altså oppkalt skipet sitt etter himmelguden Odins magiske spyd, Gungne. Dette er i tilfelle det eldste skipet vi har navnet på som har besøkt Amerika.

Navn som Thunor (Tor), Woden (Odin), Loki (Loke), Tsiw (Ty/Tyr), Freyr (Frei) og Ymir (Yme) viser at den mytologien som blir presentert i Canada ikke er mye forskjellig fra den

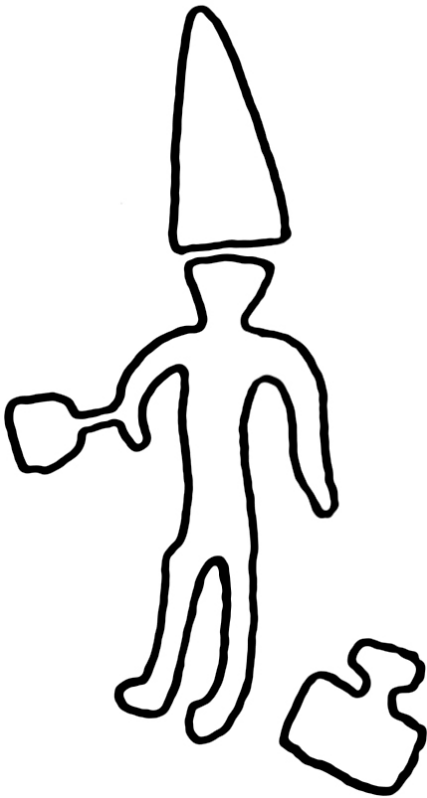

'Woden-lithi, Ringerika stor konungr (i fonoglyfer), kweid runa gneid.'

'Wal wina wawa kogha'.

Enkelte av kong Woden-lithis skipstyper; blant annet langskip, noghwa (nokkve) og kogge. Nederst: det eldste dokumenterte sjøslag i amerikansk historie: 'Kogha ima' – 'kamp mellom havgående skip (kogger)'.

Vastokas betrakter denne ristningen fra Woodview som en sjaman. Barry Fell mener det er Tor med hammeren. Loke brøt en del av hammeren, derfor er den så kort.

kjente norrøne. Vi blir også presentert for noen av de samme historiene:

En dverg gjorde Tor sterk med hammeren Mjøllner. Ormen, kalt Midgard, er dødelig giftig. Thunor (Tor) griper Mjøllner for å angripe Ormen, dens kropp ligger sammenkveilet i havet. Mjøllner og hansken Glofi – å, hvor deres kraft virker på den vridende ormen.

Til sist, som kommentar til et bilde, leser vi: *Mjøllner har truffet, slangedragen svekkes.*

Tor er avbildet med hammeren og sitt magiske sverd, iført sin sjamanhatt og en gigantisk hanske. To buktende midgardsormer bekrefter skriftinnholdet ytterligere. Mytologien sier at Tor bekjempet Dragen, men ble fatalt såret av dens gift, og døde. Dette var en av de hendelsene som førte til Ragnarok – gudenes skjebne – og deres påfølgende oppstigning til Valhall (Walhol i ristningene), som vises med to menneskefigurer som beveger seg opp ei usynlig trapp.

Barry Fell

Kelley sier om ristningene ved Stony Lake at ”*hvilke som helst av symbolene kunne ha blitt risset inn vilkårlig, men det er høyst usannsynlig at et helt komplekst sett av dem kunne ha framkommet i to forskjellige deler av verden uavhengig av hverandre*”. Han daterer imidlertid petroglyfene til rundt 800 f. Kr.¹⁰ Han kaller riktignok Fells tolkninger for ’sludder’; selv har han klart å tolke kun ett ord – det er ordet Woden (W-D-N), og han sier at det er knyttet til en mannfigur...¹¹

Professor emeritus dr. George Carter ved Texas A & M University uttaler om Barry Fell at ”*betydningen av hans lingvistikk er rett og slett enorm, og motstanden proporsjonal*”.¹² Fell var den som også dannet det amerikanske epigrafiske selskapet. Epigrafene er de eneste som fullt ut anerkjenner oversjøiske besøk i Amerika før Columbus. Deres daglige arbeid består i stor grad av å oversette amerikanske steininskrifter fra oldtida til blant annet forskjellige gamle europeiske og asiatiske språk.

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

¹ Odden, Geir. 2001. *Runesteiner på Ringerike*, i heftet *Ringerike*, nr 73 (Heftet *Ringerike*, Ringerikes museum, Nordehov, 3512 Hønefoss) (www.heftet-ringerike.com/fulle_hefter/ringerike_2001.pdf). Finnes også digitalisert på hjemmesidene til Heftet Ringerike.

² Olsen, Magnus, red. 1951. *Norges innskrifter med de yngre runer*, bd. II (*Buskerud, Vestfold, Telemark*) (Runearkivet, Oldsaksamlingen, Universitetet i Oslo), s. 23

³ Jones, Horace L. (utg. og overs.) *The Geography of Strabo*, bd. 1-8 (orig. bok 1-17) (Harvard University Press, London og Heinemann Library, Oxford, 1917-32)

⁴ Brøgger, Anton Wilhelm. 1936. *Opdagelsenes nye århundre*, i *Norsk Geografisk Tidsskrift*, bd. VI, (Universitetsforlaget AS, Sehesteds gate 3, Postboks 508 Sentrum, 0105 Oslo, Norge. ISSN: 0029-1951), s. 188

⁵ Vastokas, Joan M. og Romas K. 1973. *Sacred Art of the Algonkians – A Study of the Peterborough Petroglyphs* (Mansard Press, Peterborough, Canada)

⁶ Kelley, David Humiston. 1990. *Proto-Tifinagh and Proto-Ogham in the Americas*, i journalen *Review of Archaeology*, bd. 11 nr. 1, s. 1-10 (Review of Archaeology, Williamstown, MA, USA. ISSN: 1050-4877)

⁷ Nummedal, Anders. 1934. Utrykt reiseinnberetning til Instituttet for sammenlignende kulturforskning. Se Brøgger, s. 176

⁸ Fell, Barry: *Bronze Age America* (Little, Brown & Co., Boston, MA, USA, 1982. ISBN: 0316277711)

⁹ Stender, Walter. 1985. *Ringerike, Home Base of a Bronze Age Expedition to Ontario*, i magasinet ESOP, bd. 13, (The Epigraphic Society, Danvers, MA, USA)

¹⁰ *Canadian Petroglyphs Carved by Ancient Europeans*, i avisa *The Calgary Sun*, 9. august 1999 (The Calgary Sun, Calgary, Canada)

¹¹ Harvey, Bob: 8. august 1999. *Europeans Explored Ontario in 800 BC*, i avisa *The Ottawa Citizen* (The Ottawa Citizen, Don Mills, Canada). Artikkelen er gjengitt i magasinet *Ancient American*, bd. 5 nr. 31, februar 2000 (Ancient American, Colfax, WI, USA. ISSN 1077-1646)

¹² *Carterfacts - George Carter on Diffusion*, i journalen NEARA (NEARA Publications, Edgecomb, ME, USA)

FORFATTEROMTALE

Hans Olav Lien (f. 1954) er utdannet kirkemusiker og har vært kantor i blant annet Drøbak, Vardø og Hønefoss. Han har brukt 8 år på sitt studium av forbindelsen mellom Eurasia og Amerika i tidene før Columbus. Denne artikkelen er basert på hans bok: ”Opdagelsen av Amerika – årtusenets bedrag. Om kongen av Ringerike og alle de andre som oppdaget Amerika”.

Foto: Hole bydearkiver

Brannvakta på Gyrihaugen, 1924. Fra venstre: Hauk Nyhus, brannvakt Jul Gihle, Liv Orvaag. Bak: Asta Johansen og NN.

Den ensomme *vaktpost*

Mange lesere husker sikkert barneboka "Den ensomme vaktpost" av Bernhard Stokke. Den forteller om ungjenta Ingrid, som tar på seg mange utfordringer for å sikre farens arbeidsplass i brannvaktstua på Bjørnekletten.

Else Marie Abelgård

I 1912 stiftet Anton B. Nilsen Det norske gjensidige Skogbrandforsikringsselskap. Dette hadde som mål å sikre skogeierne mot tap ved skogbrann og ga støtet til bygging av en rekke vakthytter.

Norderhov herredstyre vedtok regler for skogbrannvern i 1899 med justeringer i 1919 og 1921. Det ble oppnevnt 1

skogbrannsjef og 11 skogbrannmestere. Alt i 1899 ble det foreslått å opprette 2 brannsignalstasjoner med vaktstuer, telefon og kikkert til betjening i den tørre årstid, og to stasjoner ble ført opp; Røysåsen og Gyrihaugen.

I Norderhov Herredstyre 16.02.1909 forelå en ansøking om skogbrandvagtstation paa Holleia.

”Skogassistent B. Eidahl ansøker i skriv av 18. Januar dette Aar efter Anmodning af Buskerud Amts Skogsselskap om Bidrag til en Brandvagtstation paa Høgspira Holleia. Der opplyses at A/S Embretsfos Træsliperi har lovet at bekoste opført den nødvendige Bolig paa Fjeldet, og at der videre til Anlæg av Telefon, Inventar, Kikkert, Kompas etc. vil udkræves Kr. 250

en gang for alle, hvorhos Vagthold i 3 Maaneder vil koste Kr. 100. Til sammen Kr. 350, hvorav Amtets Skogselskap vil utrede Kr. 50. De resterende Kr. 300 søkes fordelt paa de interesserte Herreder, Norderhov, Hole og Modum med Kr. 100 paa hvert Herred for 1909. For de følgende Aar søkes om et Bidrag av Kr. 33 av hvert Herred.

Da det efter de under Møtet afgivne Oplysninger maa ansees at Høgspira ikke er det hensigtsmessigste Sted for en Brandvagtstation for Herredet enedes man om at vælge en Komite paa 2 Medlemmer til at utfinde et bedre Udsiktssted for en saadan Station og efter Konference med Amtets Skogselskap avgive Forslag til Etablering av en Skogbrandvagtstation. Til medlemmer af Komiteen valgtes Olaf Færden, Martin Røsby.”

Meldingstjenesten fra brannvaktstasjonene forgikk omtrent som følger:

En brann ble oppdaget i siktelinjen for eksempel 160 grader, og ca. avstand 15 km. Vakten meldte dette via telefon til en sentral. Sentralen varslet stasjon B og ba denne vurdere situasjonen. B meldte tilbake at den så røyk i nord-øst, og ved hjelp av krysspeiling ble brannstedet fastslått. Den sentrale telefonstasjon varslet lensmann, brannsjef og rodeansvarlig som organiserte i brannens nærområde.

Røysåsen

I 1911 ble Røysåsen brannvaktstasjon bygget av skogbrannvesenet i Norderhov. Den lå 3 kilometer sørvest for Veme stasjon og 511 meter over havet. Stasjonens utgifter ble betalt av skogbrannvesenet i Norderhov. Stasjonen bestod av ei laftet bu på ca. 10 kvadratmeter med vinduer på 3 vegger og dør på den fjerde og et utsiktstårn. Det første tårnet skal ha hatt fem plattinger med fire meters mellomrom og en stige

mellom hver platting. Ikke rart det var utsikt til 8 kirkespir!

Stasjonen behersket store skogarealer: Soknedalen-Holleia, Sokna bygd med Havikskogene og omliggende skoger, Brekkebygda, Strømsoddbygda, og i bakgrunnen Norefjell og Trommaldfjell i Flå.

I vest hadde stasjonen sikt til Strandings-Holleia og Snarumskogen med Gaustafjell i Telemark og Glomsnuten i bakgrunnen, og i øst til Haugsbygd, Ringkollen, Ytre Ådal og en del av Hadeland og Land.

I en usignert inspektions-rapport fra 12.6.1928 heter det: ”Adkomst: Hovedvei gjennom Soknadalen til Heieren Pensionat ved Veme st. Derfra ca.1 times opstigning. Stationen, hvis drift bestrides av Norderhov kommune, var besat

Vaktstua Røysås, Norderhov 1929.

døgnet rundt. Stationen består av en tømmerhytte i god stand og et ca. 80 m. fra stationen beliggende utsikts-taarn, som nu er helt råttent og farlig at bestige. Mot vest hindres utsikten av høiere åser. For en del aar siden bygget ”Skogbrand” efter anmodning av Union Co. en vakthytte paa den ca. 10 km vestenforliggende Grønknuten. Denne station, som behersket det indre plataa av Holleia, som ikke sees av Røisaas, var imidlertid nedlagt. Dette punkt synes egne sig bedre for et eventuelt nyt taarn. Det burde bygges et nyt taarn av vor vanlige type og utstyrt med kartplate og sikteapparat samt kikkert som mangler paa nuværende station paa Røisaas”.

Det må ha vært en sprek inspektør som kunne gå så raskt fra Kvernvolden på Veme til Røysa. Året etter var legendariske Julius Nygaard på inspeksjon. Vaktstua var i god stand. Den hadde vært bemannet i hele juni, noe Nygaard fant overflødig med tanke på de værforholdene en hadde hatt. Vaktmannen hadde kontakt med vakta på Gyrihaugen, Kongsgaardskollen og Grønknuten når de var bemannet, men det knep med bevilgninger til drift.

I 18 somre fra 1921 hadde Thorvald Liuhagen fra Veme stillingen som brannvakt på Røysåsen. Hytta var hans sommerbolig. Med kikkerten kunne han følge med i livet hjemme i Liuhagen. Spøkefullt sa han, at han kunne se hønene blunke. Hans barnebarn minnes med glede turer opp til bestefaren med proviant. De fikk låne kikkerten og kunne telle åtte kirkespir. Thorvald Liuhagen overvåket de store skogområdene med jevne mellomrom etter å ha klatret opp i tårn eller furu. Dersom han oppdaget røyk eller ild, hadde han telefonforbindelse med sentralen på Veme som varslet videre. I tillegg til telefon var kikkert hans viktigste arbeidsredskap.

I skogbrannarkivet fra 1933 er det funnet et skriv fra fungerende brannsjef i Norderhov Skogbrannvesen, Herman Oppen: ”Vaktmannen på Røysåsen kan peile regnskurer dersom han får opplæring i hvordan dette skal gjøres.” En del av brannvaktstasjonene hadde meteorologiske oppgaver. Om vaktmannen fikk slik opplæring og dermed ble medarbeider for Meteorologisk institutt, sier arkivet ingen ting om.

Grønknuten

Den første brannvaktstua på Holleia lå på Kartås (527 moh) i det som den gang ble kalt Grams-Holleia. Denne ble erstattet tidlig på 1900-tallet av ei ny på Grønknuten 681 moh. Tømmeret ble hogd i lia nedunder. I 1922 ble ei ny hytte laftet på Granavollen og båret opp stakk for stakk og gjenreist Grønknuten. Forsikringsselskapet Skogbrand og A/S Union & Co, som nå var skogeiere, bekostet hytta.

Stasjonen behersket veldige arealer: I nord litt av Lunder sogn, i vest Krødsherad og Sigdal, i syd Modum, og i øst Tyrstrand, Hole, Norderhov og Lier. Fra stasjonen så man Hallingskarvet og Norefjell. Stasjonen hadde hytte med sikteapparat, kikkert og telefon til Nakkerud og skogsbestyreren som bodde i Sørli. Brannvakta var bemannet hele sommeren. Flest år hadde Hans Petter Finsrud, som og var den siste. Broren Erik forsynte ham med mat *en* gang i uka fra Torsby på Snarum.

Så seint som vinteren 1951 søkte to personer ly i hytta ei uværsmatt. De måtte grave seg ned til døra. Hytta ble stadig utsatt for hærverk og tilslutt veltet utfor åsen, bare noen bolter i fjellet vitner om den.

Grønknuten har vært populær møteplass for turgåere både sommer og vinter. Ringerike Turistforening har i 25 år hatt samling her. Blåmerkede stier fra Tyrstrand, Kløtgefoss, Ask og Soknedalen møtes her, likeså skiløypene fra Bårnås og Sokna Vestbygd.

Til det første Eventyrløpet i 1948 gikk traseen nesten om toppen av Grønknuten, men ble senere flyttet til Sandakersetra.

Brannvakt i Ådalen

Den første skogbrannstasjonen i Buskerud ble bygget i 1900 av Ådal brannvern. Det var Tannfjell brannvaktstasjon i Ådal, 750 m.o.h.

I et utdrag fra Ringerikes Blad 3/10-1922 om skogbrannvaktstasjoner i Buskerud står det: Kongsgaardskollen brannvaktstasjon ble bygget av Ådal skogbrannvern i 1911. Stasjonen var beliggende øst for Bergsund, 795 moh. Stasjonen behersket store skogstrekninger: I nord Ådal, Begnadalen og Hedalen, over mot Vidalen til Flå. I syd Ytre Ådal, Haugsbygd, Krokskogen, Tyrifjordtraktene, Ringerike og Holleia.

Foto: Privat

“Foruten dette taarn findes en stige, reist op mot toppen av en furu. Herfra var det et veldig rundskue mot Kongsgaardskollen i nord, Jevnaker samt utover Ringeriksbygdene.”

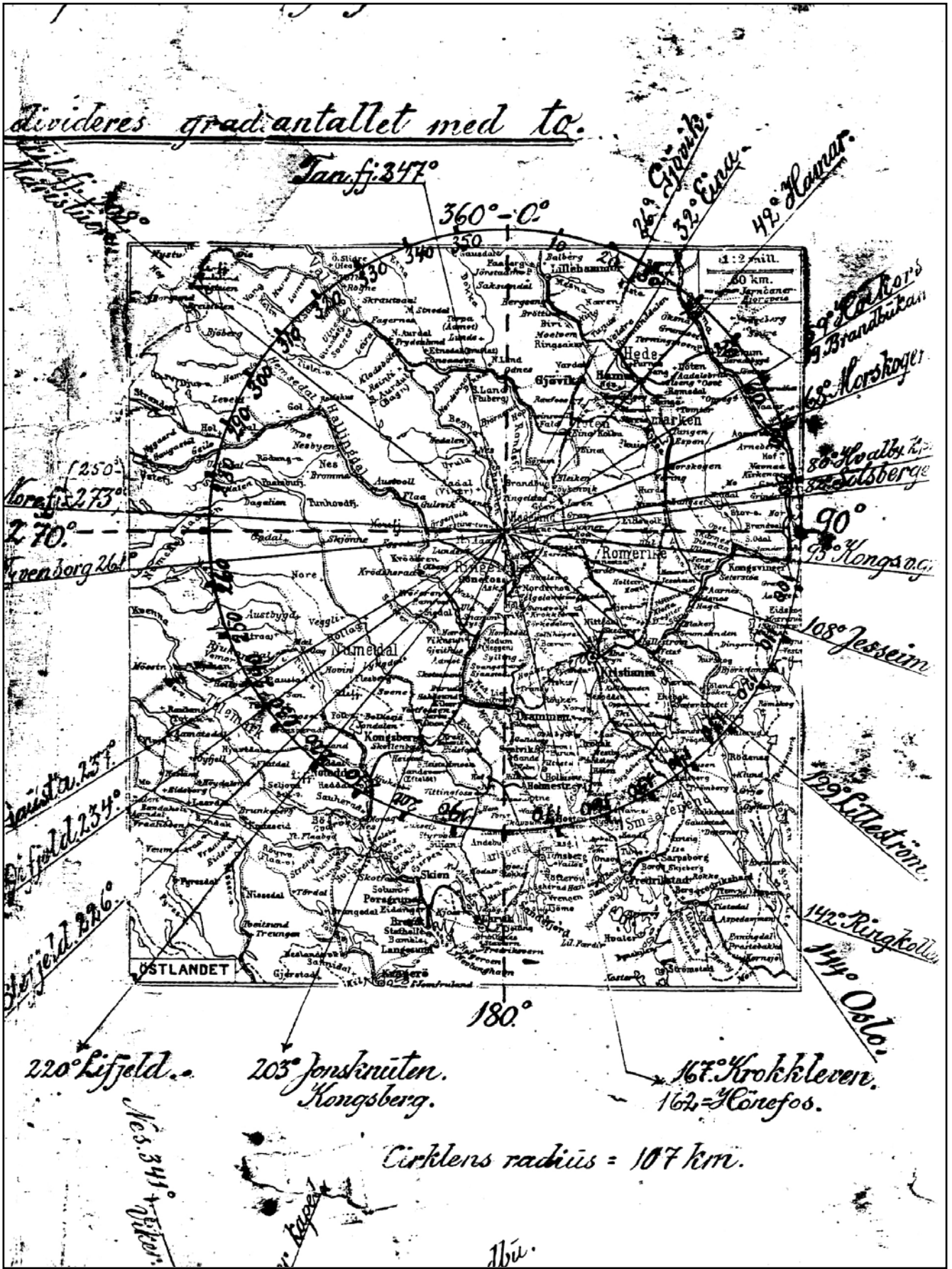
Foto: Privat

Vaktstua på Grønknuten.

I vest delvis Flå og Norefjell. I øst Hadeland og delvis Land. Stasjonen bestod av ei trehytte som lå i en fordypning i fjellet, 300 meter fra høyeste varde. Herfra var det telefonlinje til Bergsund.

Ei ny hytte ble bygget i 1926 på det høyeste punktet av Kongsgaardskollen med vinduer på hver vegg og utstyrt med kartbord og peileutstyr.

Kilde: Sæmpagane ved Hallingby skole.

Siktekart fra Ådalen.

Fra rapportene beskrevet i en sær-
oppgave fra Hallingby skole 1976 kan
jeg referere noen episoder om livet
utenom selve brantjenesten. En vokter
kalt ”klokkeren” spikket sleiver og
øser. Flisshaugen under varden minnet
om det i mange år.

En brannvokter fikk slag og måtte
bæres til bygds. Heldigvis var det
mange besøkende på stasjonen for det
hadde vært St. Hans gudstjeneste der.
Vokteren ble båret til bygds, der han
døde ei uke senere.

Sommeren 1941 og 1942 okkuperte
tyskerne hytta. Herfra var det ideelt
å speide etter fremmede fly. Brann-
vokteren utførte likevel jobben sin.
Han hjalp en russisk flyktning på
slutten av krigen.

Gunhild Benstigen var der i 1950-
årene, og hun har fortalt om solfor-
mørkelse 30. juni 1954, om manglende
telefonforbindelse til bygds, naturligvis
om flere branntilløp og om storbrannen
i Garhammermarka 30. mai 1956.
Kaffevarmen til ”Skogprinsen” kom
ut av kontroll og 2000 mål brant.
Brannvakten ble nedlagt i 1966.

Gyrihaugen

*I prologen til Hønefoss bys jubileum
i 1952 heter det: ”Har du stått en
solblank sommerdag på Gyrihaugen og
derfra sett vårt kjære Ringerike. I det
fjerne blåser åser under himmelvelv”.*

Brannvaktstasjonen på Gyrihaugen ble
også bygget i 1911 av skogbrannvesenet
i Norderhov og ny hytte bygget av
Skogbrand i 1936. Stasjonen lå på
toppen av Gyrihaugen, 676 moh.
Stasjonen behersket et veldig skog-
område: I nord Ådal, Hadeland og
Soknedalen. I syd Modum, Lier med
en del av Asker og Blefjell, Norefjell
og Skrim i bakgrunnen. I øst Nord-
marka, Oppkuven, Flåtaflakene og
Hadeland. I Ringerikes Blad mars 1963
uttales det at det er en foreldet institu-
sjon å ha vakt på Gyrihaugen, nå som
man har telefon overalt og godt utbyg-
get skogsbilveinett. Skogeierne oven-
for Bårnås vil ikke lenger betale avgift
for vakt på Gyrihaugen for den er ikke
til deres nytte. Skogbrannsjefen fikk i
oppgave å utrede om det var forsvarlig
å nedlegge vakten på Gyrihaugen og
legge det fram for formannskapet.
*I historien for Ringerike Brann og
redningstjeneste sakser vi følgende:*
”Det siste bemannede brannvaktårn
var på Gyrihaugen. Det ble nedlagt
i 1962”.

Flyovervåking

Fra slutten av 1950 årene var det
forsøk med flyovervåking. Opptakten
til overvåkingen ble gjort av Ringerike
Flyklubb ved at formannen, Helge
Bjørnum, kontaktet fylkesskogmester
William Skjørtén. Skjørtén forsto mulig-

hetene som flyovervåking kunne gi
og henviste til ordfører Ole Nilsedalen
som innbød til samarbeid med
Hallingdalskommunene for å dele
på det økonomiske ansvaret.

Den første organiserte flyovervåking
startet i Buskerud/ Oppland i 1961 og
fortsatte med en avtale for to og to år
med Ringerike Flyklubb fram til 1999.

Fremgang i den tekniske utviklingen
forbedret sambandet. Man kunne etter
hvert kontakte Ringerike Brannvesen
direkte og ikke formidles via Fornebu.

I 1976 engasjerte Staten seg for første
gang i skogbrannslukking og hyret et
kanadisk Catalina-fly med mannskap.
Dette ble avløst av helikopter ut fra den
nye moderne Ringerike Brannstasjon i
de fire sommermånedene. Direktoratet
for brann og eksplosjonsvern styrer
den statlige helikoptertjenesten gjen-
nom Hovedredningssentralen på Sola.
I Buskerud blir skogene fortsatt over-
våket av Ringerike Flyklubb.

I 1997 ble det utarbeidet et stort
dokument om ”Skogbrann og miljø-
forvaltning”.

Skogbrann som økologisk faktor vies i
dag større oppmerksomhet. Dette kan
være tema for en annen artikkel.

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Bekkelund, Bjørn. 03.06. 2008. E-post fra Norsk Skogmuseum.
- Berget, Arnt. 2009. Holleia tiurens rike. Forlaget Tom og Tom.
- Bleken og Mysterud. 1997. Skogbrann og miljøforvaltning.
- Bratheim, Per Christian. E-post fra Statens kartverk.
- Brænden, Ola. 1948. Norderhov kommune.
- Formandskapsprotokoll for Norderhov Herred 21.10.1910.
- Lundstad, Halvard. muntlig.
- Ringerike brann- og redningstjenestes historie. Utdrag hentet av Odd Fagerås.
- Ringerikes Blad 16.02. 1909. Referat Norderhov Herredstyre om Skogbrandvagtstation paa Holleia.
- Ringerikes Blad 03.10. 1922. Skogbrannvaktstasjoner i Buskerud.
- Ringerikes Blad 02.03. 1963. Spørsmålet om å nedlegge skogbrannvakten på Gyrihaugen.
- Ringerikes Blad 22.05. 1999. Med utsikt til åtte kirkespir.
- Skogbrannvern og skogforsikring 1912 – 1987.
- Særøppgave, klasse 9 A og B Hallingby skole 1978/79. Vakthyttå på Bergsundkollen.

FORFATTEROMTALE

Else Marie Abelgård er født i 1939 på Sokna. Har etter artium i 1958 og Bodø lærerskole i 1961 arbeidet som lærer i Bodø og på Sokna. Fra 1994 har hun vært aktiv med innsamling av lokal historie for Soknedalen. Hun har vært leder for Soknedalen lokalhistoriske forening siden 1994. Hun har vært styremedlem i Ringerike Historielag. Hun ledet styringsgruppa for markeringen av dikteren Elling M. Solheim i 2005, 100 år etter hans fødsel.

Foto: Kristoffer Kristansen

Utsikt over Ringerike fra Kleivstua

Rundt *Kleivstua*

Kleivstua og omgivelsene har lange og sterke historiske og kulturelle tradisjoner. Kongeveien over Krokskogen har vært brukt i uminnelige tider. Bønder, handelsfolk og andre reisende passerte Kleivstua på ferden mellom øst og vest. Den lille skystasjonen som fra 1780 tronet toppen av Krokkleiva, er blitt utviklet til et moderne konferansehotell.

Olav Skard

Krokkleiva het Sørkleiva fram til 1800. Første ledd i ordet Krokkleiva, *krok*, krumning, er knyttet til sundet mellom Steinsfjorden og selve Tyrifjorden. *Kleiv* er en steil bakke med besværlig adkomst. Kleiv er avledet av indogermansk *gleibh*, å være glatt, glatt fjell.

Krokkleiva er om lag 1300 m lang. Den rager 324 m over Steinsfjorden, stundom med en stigning 1: 3. Ved nedstigning fikk forfatteren svært sterk

gangspærre. Krokkleiva ender opp ved Kleivstua (392 moh) på åskammen.

Krokkleiva er den største og mest markerte kløfta i det nordvestre bratt-henget ned til fjorden. De øvre delene av Krokkleiva er et juv med steile bergvegger. Lenger nede åpner juvet seg i en dal med blokkmark.

Inga og Leif Falch, vertskapet på Kleivstua fra 1945, bygde en stolheis opp Krokkleiva. Stolheisen kunne

minne om en toseters hagekrakk. Den var den første i sitt slag i Nord-Europa og ble offisielt åpnet 17. mars 1948. Oslos turistsjef, Alfild Hovdan, satt sammen med Leif Falch i den første stolen. Stolheisen kostet 100 000 NOK. Turen tok 14 minutter og kostet to kroner. Den 1250 meter lange stolheisen brakte turistene 300 meter til vær. På en time kunne stolheisen frakte 150 personer fra Sundvollen og opp til Kleivstua. Det første året hadde tau-banen 65 000 passasjerer. Av disse var

60 % utlendinger, særlig engelskmenn og tyskere. *Vi som jobba der, måtte ta engelskkurs.* I 1951 ble tremastene skiftet ut med jernmaster. Stolheisen ble innstilt 1. juli 1957 da konsesjonen utløp. I 1958 ble stolheisen skiftet ut med en tønneheis med større kapasitet. De 50 tønnene var bygget ved Borgeng fabrikk i Hole. Det ble kroken på døra for tønneheisen da Dronningveien ble åpnet for biltrafikk i 1978, etter nesten 30 års drift. Det var vanskelig å få solgt tønnene. Den siste og øverste masten står igjen som et minne om tidene som var.

Aasmund Olavsson Vinje, Klevmanden og Klevkjærringen

Da Kongeveien rundt 1860 ble erstattet med veien om Sandvika og over Sollihøgda, forsvant mye av turiststrømmen over Krokskogen. Dikteren Aasmund Olavsson Vinje besøkte Ringerike, og i 1860 foreslo han i avisen Dølen at ei kasse burde settes opp i Krokkleiva, der ferdamenn kan legge en skilling. På en tavle skal det males en mann, *Klevmanden*. Han skal peke på kassa, og på tavlen skal det stå:

*Jeg vandred vidt paa jorden;
men sjelden dog jeg fandt
naturen stor og skjøn
som her paa Klevens rand.
Her fjeldet dalen favner,
og i dens skjød saa tyst
sig vugger Tyrifjorden
som barn ved moders bryst.
Ej sandt: enhver bør se det;
men veien er saa slem,
giv derfor hid en skilling,
saa blir den snart bekvem.*

Diktet er oversatt fra Vinje til bokmål på tavlen som står på toppen av Krokkleiva. Ikke langt fra Kleivstua bodde Petter Hansen Grantopp (1871-1957). Han sto modell for *Klevmanden*. Grantopp solgte sin selvlagede spaserstokk *Krokkleivakjeppen*. Den koster tre kroner, men jeg pleier å få fem. *Klevkjærringen* sto ved *Klevmandens* side, men hun ble plyndret av røvere og skjelmer flere ganger. Hilma Josefine Grantopp (1872-1943), kona til Petter, sto modell for *Klevkjærringen* og ble flyttet ned til parken ved Sundvollen hotell, ved foten av Krokkleiva. Også *Klevkjærringen* har fått et dikt med bønn om bidrag til kleivas vedlikehold og en bøsse.

Tønneheisen i drift med utsyn over Ringeriksbygdene.

Restene av tønneheisen ved Kleivstua

*Kallen staar paa toppen,
han mangen skilling faar,
men ingen slant til Kleven.
Jeg længselsfuld her gaar,
og venter paa at veien engang
skal bli saa bra,
at jeg kan pusle opad
og mand i favnen ta.
Han gjør nok vei til byen,
men ei om Tyrifjord;
det skarret står deroppe,
- han holder kleint siit ord.
Giv derfor hid en skilling,
da snart skal bli god vei
saa gaar vi glade opad
baade du, min ven, og jeg.*

I 1948 malte Harald Hauge i Hønefoss både mannen og kjerringa. Du kan kaste en stein inn i hulen *Løkkapotta* oppe i siden på Krokkleiva. Dersom steinen blir liggende, vil lykken stå deg bi. Den store *Malersteinen* ligger 200 m nedenfor Kleivstua. Den er et minne om kunstnere som lot seg inspirere her.

Krokkleiva og utsikten

I gamle dager gikk mang en holeværing opp Krokkleiva og tok seg en halv Silver Port på Kleivstua. Liksom hesten trenger hvile i *Fjellveivisen*, kan hesten midtveis i Krokkleiva slokke tørsten i *Vanninga*, en vanntro fra en olle som aldri tørker inn og som aldri fryser.

Kleivstua ca. 1900.

Det ble kappkjørt på kjelke ned Krokkleiva før klimaendringene gjorde Krokkleiva snøfri.

Kongens utsikt ligger 484 moh, et kvarters gange fra Kleivstua. Kongens utsikt har et spektakulært panorama og er Østlandets fineste utsiktspunkt. Rundskuet fra plattformen er 180 grader. Vi ser ut over Steinsfjorden, som er en del av Tyrifjorden. Vi skuer det praktfulle Ringerike med gårder og bebyggelse, åkre og enger og et skogkledd landskap. Vi ser de nærliggende Gyrihaugen og Ringkollen. I det fjerne skimter vi Ådals-, Numedals- og Telemarksfjellene, Blefjell, Holleia, Norefjell og Gaustatoppen.

Gyrihaugen, Gygra og Olav den hellige

På Gyrihaugen bodde ei gyger (jotunkvinne). Da helgenen Olav kom til gården Stein og ville bygge en kirke der, sa gygra at før Olav hadde bygd kirken, skulle hun legge ei steinbru over fjorden. Olav svarte at dersom hun virkelig greide det, lovet han ikke

å bygge kirken. Men lenge før gygra var ferdig, hørte hun klokkeklang fra Stein, og der sto kirken ferdig. Hun ble rasende og fór opp på den øverste toppen i Krokskogen, siden kalt Gyrihaugen. Hun kastet kampestein mot kirken, men uten å treffe. Disse ble til øyene i Steinsfjorden. Da ble hun rasende, rev av seg lårbeinet og kastet det til sist mot kirken. Lårbeinet havnet i ei myr bak kirken, der det ligger i *Gygerputten*. Det stinker der fremdeles.

En gang Olav kom ridende over Krokskogen, møtte han gygra som bodde i Gyrihaugen, og da sola i det samme rant, sa Olav: *Statt der i stокk og sten, jeg kommer igjen!* Der står gygra fortsatt, i en steinet bakke litt nord for Nordkleiva .

Kongens utsikt

Stedet har fått navnet etter kong Karl Johan, som besøkte stedet en augustdag i 1832. I følget var bl.a. statsminister Løvenskiold, grev Brahe og statsråd Collett. Ringeriksfolket møtte kongen

og hans menn på toppen av Krokkleiva, og det blir fortalt at *bondepiker strødde blomster for kongens føtter*.

På Kongens utsikt ble det på 1860-tallet satt opp en plattform i tre. I 1880 ble den revet og bygd opp i stein. Den nye plattformen kostet kr. 156,80. Utgiftene til et jernrekkverk var kr. 308,12.

Sommeren 1850 fór Johan S. Welhaven over Krokskogen og skrev seinere boka *Vasdrag og skovmarker*. Der forteller han om det skjønnne, *nu snart europæisk berømte Ringerige*.

Gunnar Raabe skrev boka *Nordmarka og Krokskogen* i 1947. Han er også blant de mange som berømmer utsiktspunktet: *Skam være den Osloboer som ikke en gang besøker Kongens utsikt - og skam være den som ikke da føler hjertet svulme i brystet av glede over å være norsk*.

En gjestebok er lagt ut ved Kongens utsikt, og man får være med i trekning av månedens gave.

På det blankslipte berget i sydhellingen like ved nedgangen til plattformen er det risset inn mange bokstaver og tall. Det eldste årstallet er fra 1886, men eldre tall kan være slipt ned av ferd-selen. På berget er det også runetegn. De er et dikt og en hyldest til kong Olav V. Han ble Norges konge 21. september 1957, og derfor må runene være av nyere dato. Overskriften er kongens monogram, en O med en V inni. Teksten ble tydet i 2002:

*Noregs krone han har
Kom fra der Norges konger ofte var
Drott som ikke sviker
Hele Norge liker.*

Dronningens utsikt

Stedet ligger ca. 300 meter nordøst for Kleivstua. Navnet kan ha kommet fra *Dronninghaugene*, som er en eldre betegnelse på åsryggen nordover fra Krokkleiva. Navnet i dag ble trolig gitt etter at kong Karl Johans hustru, dronning Desirée (Desideria) Clary, var på Ringerike i 1825. Hun var fransk og skal i sine yngre dager ha vært forlovet med Napoleon. I 1818 ble hun gift med kong Karl Johan. Siden hennes besøk ble utsiktsstedet populært, og det ble lagt kjørevei den korte biten fra Kleivstua.

Da Karl Johan fikk sin Kongens utsikt i 1832, utkonkurrerte den etter hvert Dronningens utsikt.

I boka *En jagers Erindringer* skildrer Bernhard Herre jakten på en majestetisk ørn i nærheten av Dronningens utsikt. Fra Dronningens utsikt priser Johan S. Welhaven utsikten: *Hvor dog Synet af dyrkede Engs Vidde og skjønt formede, rigtvexlende Grunde er saa meget tiltalende, har Landskabets Skovbrem under de blaanende Bjerge vinket til mig, og atter fremkaldt Indtrykket af de tæt bevoxede Moer og duftende Granalléer, der lede frem til Kleven.*

I juli benker folk seg i skråningen på Dronningens utsikt, der Krokkskog-festivalen blir framført.

Kronprinsens utsikt

Stedet ligger nord for Kleivstua og nær Dronningens utsikt. Et vakkert panorama brer seg fra begge utsiktene. Etter at kronprins Haakon sist

i 1990-årene svedde fra hangglider-rampen på toppen av Dronningveien, er denne blitt kalt Kronprinsens utsikt. På Kronprinsens utsikt er det en rampe som brukes mest for hanggliding. Oppdriften skal være svært god akkurat her.

Kronprinsessens utsikt

Utsiktspunktet er i Homledal, et stykke unna Kleivstua. Homledal ligger nær Skar på Ringeriksveien. Fra utsikten kan man bl.a. se Holsfjorden. Kronprinsesse Sophie var datter av kong Karl Johan og dronning Desirée, og de kongelige kunne bli beåret med en utsikt.

Flora

Krokkleiva har et spesielt lokalklima med store lokale variasjoner. Øverst i Krokkleiva er det en klippe- og fjellvegetasjon som er svært ulik den floraen vi finner ellers i området. Her er det blant annet arter som fjellok, bergfrue, skåresildre, snøsildre og fjellarve. Flere av artene finnes som isolerte forekomster, og vi antar at disse er relikter, *gjenlevninger*, fra en klimaperiode da de var mer utbredt enn de er i dag. Dessuten er det en usedvanlig rik moseflora i deler av Krokkleiva.

I blomstringsår kan bakker og voller være helt dekket av stemorsblom med blomster i farger fra blått og hvitt til gult.

Blant orkideene finnes flekkmarihand på fuktig mark. Mer sjelden på myrene er myrflangre.

Det er rikelig med blåbær i skogen, men det er færre rabber for tyttebær. Det er noe moltebær på myrene. Krekling finnes sporadisk.

På myrene vokser tranebær i randsonen. Tranebær passer særlig godt til viltsteik. Tranebær er et must til kalkun på *Thanksgiving Day*. I USA dyrkes tranebær kommersielt.

Den går ikke forgjeves som vil plukke kantarell og andre sopper.

Fauna

I området har man observert de vanlige dyreartene som finnes i våre skoger. Verken bjørn eller ulv er sett rundt Kleivstua.

*Blåbær (Vaccinium Myrtillus)
er vanlig rundt Kleivstua*

*Multe (Rubus chamaemorus)
finnes ved Kleivstua*

*Kantarell (Cantarellus Cibarius)
vokser ved Kleivstua*

Adkomst

Kong Magnus Lagabøte er den første vi vet som reiste over *Kroka skog*. I august fór han fra Oslo over Krokskogen og videre til Hadeland.

Den første beretningen om veien over Krokskogen har vi fra Oslo-biskopen Jens Nilsson. Han beskrev veiene i detalj han reiste når han var på bispevisitas. Både i februar og mars og i september 1595 reiste han over Krokskogen. Adkomsten fra Lommedalen til Kleivstua er den første av våre veier som er blitt beskrevet som turistvei.

Kongeveien

Den gamle bergenske kongeveien ble lagt fra Bærums verk over Krokskogen fram til Kleivstua og ned Krokkleiva. Veien er 14 km lang.

Bønder dro til Christiania med varer fra gården og hadde brennevin og andre godsaker med tilbake. Da kunne det hende at de spente seg fast på kjøretøyet og våknet først da de skallet hodet i stalldøra.

Peder Anker eide Bærums Verk og var blitt generalveiiintendant, dvs. veisjef. Anker ville at allfarveiene skulle bli kongeveier, dvs. være breie nok til at to karjoler kunne kjøre forbi hverandre. Langs veien skulle det stå milesteiner som anga avstanden til nærmeste by. Veiene skulle i størst grad legges etter en rett linje.

Den nye kongeveien ble lagt om til 3 - 6 m bredde på slutten av 1700-tallet for å bedre veistandarden i forbindelse med økende transport av *køl* til Bærums verk. Etter datidens krav

la Peder Anker veien som en rett linje over Krokskogen, men traséen følger terrenget mer enn den veien vi i dag kjenner som Kongeveien. Kongeveien ble påbegynt i 1871. Den var ferdig rundt 1805, da ble den oppgradert til klasse Kongevei, og Kongeveien ble offisielt innviet i 1807. I perioden 1826-1858 var Kongeveien en del av hovedveien mellom Christiania og Bergen.

Kongeveien var også en del av den gamle pilgrimsleden fra Christiania til Trondheim. Den er en alternativ del av *Pilegrimsleden*. Denne ble gjenåpnet i 1995 i forbindelse med feiringen av Olav den Hellige (995).

I dag er Kongeveien gruslagt. Det er nok av grus i Hole, men grusen måtte godkjennes av Riksantikvaren for farge og kvalitet. Grusen ble hentet langveis fra.

Kongeveien ble fredet 4. april 1957. Den Bergenske Kongevei natur- og kultursti finnes også. Den ble åpnet i 1994 og fornyet i 2009.

Grøndokka - Dronningveien

Grøn kommer fra oldnorsk *grønn*, grasfarget, jf. engelsk green. Grøndokka nord for Kleivstua er opprinnelig en tømmervei. Den stiger opp åssiden mot nord fra Sundvollen. Midtveis oppe i hellingen snur veien brått om og opp mot syd. Svingen heter *Albuekroken*. Her møtte forfatterens mor huldra. Denne huldra var iført grønn regnfrakk. Før viste huldra seg mest for enslige tømmerhoggere og kølabrennere. Hun kunne lette på stakken både foran og bak for å varme seg ved stokkelden. For å verne seg

mot den fristende og farlige huldra sa den enslige arbeidskaren ofte et skriftord. Da ble huldra arg.

Tømmerveien var stedvis både bratt og som ei renne. Det var populært å stå utfor på ski og med grankvister mellom beina.

Veien ble bygget av grunneiere på Krokskogen. 21. september ble Grøndokka under navnet Dronningveien åpnet for biltrafikk. Den slynger seg de siste kilometrene fram til parkeringsplassen ved Kleivstua. Dronningveien ble dødsstøtet for tønneheisen. Den første tiden ble bompengene lagt frivillig i en bøsse, seinere sto unge holeværingar med billetterull og krevde avgift. I dag det en billettautomat nederst i Dronningveien.

Nordkleiva var hovedvei og er den eldste veiforbindelsen til Krokskogen. Det meste tømmeret ble kjørt ned Nordkleiva. Tømmerkjøring kunne være et blodslit. Da veistandarden på Krokkleiva var blitt god nok, overtok Krokkleiva for Nordkleiva som veifar.

I 1716 ville Karl XII ad omveier rykke bl.a. mot de rike sølvgruvene i Kongsberg, men han måtte gi tapt ved Gjellebekk skanse i Lier. Den eneste tilgjengelige veien mot vest ble da den gamle bergenske kongeveien fra Bærums verk gjennom Lommedalen og Krokskogen til Nordkleiva. Da kaptein Anthony Jacob de Coucheron fikk melding om at Karl XII var sett ved Bærums Verk, gjorde han tiltak for å overliste og avverge svenskene. Kari Hiran, en eldre husmannskjerring, bodde på Benteplassen nær Lommedalen. Der var hun lommekjent og hadde allerede utmerket seg som en av de dyktigste speiderne. Hiran er finsk for Musebråtan. Kari meldte seg til oppdraget for kaptein Coucheron for å narre svenskene og si at *forskansningen ved Nordkleiva nå var forsterket, at mange hundre menn var kommet fram, og nå var det flere tusen menn*. Hun gikk inn i de svenske troppene som var på vei mot Ringerike. Kari ble truet og forhørt av en oberstløytnant. *Hendes skrøner vandt - saa rart det synes - svenskenes tiltro*. Krigslisten lyktes, Karl XI I ga opp sine planer og trakk fortroppene tilbake. Dette var et vendepunkt i krigen mot Sverige.

Foto: Alv Tverran

Kleivstua påsken 1946.

Felttoget fra Lommedalen besto av rundt 1000 mann. Av disse var om lag 240 dragoner i fortropp. Veien var ikke noe enkelt valg ettersom den gikk gjennom terreng som ville være til stor hjelp for forsvarerne. Nordkleiva er trang med tett skog på begge sider, og med bratte overheng som kunne være steile selv for hester. Nordmennene stilte med 150 regulære soldater og et ukjent antall bondesoldater, som hadde samlet seg på toppen av Nordkleiva. Under trefningene 15. april 1716 falt 32 svenske og 2 norske soldater. En minnetavle er reist som krigsmonument. Denne har gitt navn til *Tavleskaret*.

Denne Krokskogens første partisan fikk liten lønn for bedriften. Fogden på Ringerike tok æren for innsatsen og foreslo at Kari skulle få tre års halv skattefrihet på 1 mark og 2 skilling for Benteplassen, og at *man i Naade vil betænke hendes Troeschab ved noget ydermere for Umagen*. Hun fikk 2 riksdaler for umaken. De var ikke mye verd og ikke nok til å kjøpe verken ku eller hest, som kostet minst 10 riksdaler.

I 1965 reiste Milorg, den militære motstandsorganisasjonen i Norge under krigen 1940-1945, en minnestein over Kari Hiran på Benteplassen.

Kleivstua

Stedet ligger i naturskjønne omgivelser om lag 45 km fra Oslo. Kleivstuen ble bygd som skysstasjon i 1780. Etter at veien over Krokskogen ble åpnet fram til Sundvollen i 1807 har Kleivstuen virket både som gjestgiveri og skysstasjon for reisende mellom Christiania og Ringerike. 2. august 1822 fikk Paul Løken bevilling til et gjestgiveri på toppen av Krokkleiva. I boka *En gammel Jægers Meddelelser* skriver F. O. Juell fra 1820 - årene om sitt første besøk på Kleivstua at det er *kun en liden Stue med Torvtag og Vinduene smaa og Ruderne paa gammelt Vis indfattede i Bly*.

Rundt 1820 heter det at eieren av Kleivstua hadde plikt til å hjelpe reisende ned den bratte Krokkleiva. Det skulle også bli mulig å leie led-sagere til Kongens utsikt.

En ung brite, Edward Price, kom over Krokskogen med sin skisseblokk i 1826. Price gikk alene, hvilket var

Kleivstua i vinterskrud ca. 1950.

svært uvanlig på den tiden. Han spiste pannekaker på Kleivstua og er den første vi kjenner som fikk denne bevertning.

I 1833 overnattet Adam Oehlenschläger, den danske dikteren, på Kleivstua og hadde kommentaren: *hvilket Opholdssted ikke var af de bedste*.

Anders Paulsen Løken drev Kleivstua hotell til 1845, da han solgte det til kjøpmann Ole Holmboe Bull for 1.200 spesidaler. (Ved overgangen til kronsystem i 1874 ble 1 spesidaler (sølvdaler) satt til 4 kroner). Bulls økonomi var svak, og det endte med at Anders Paulsens 12 år gamle sønn Jens Andersen Svarstad tok hotellet igjen på odel i 1851. Han betalte 1.000 spesidaler for eiendommen. I 1861 solgte Jens Andersen Svarstad Kleivstua til hotelleier Johan Blyberg for 550 spesidaler. Blyberg eide Kleivstua hotell til 1872, da han solgte stedet til svogeren Hans Jensen Berg for 700 spesidaler. Da bygde Bull et hotell rett over veien og tok opp konkurransen. Det ble rift om kundene, og på 1850-tallet skal Anders Paulsen ha bombardert Bulls gjester med steiner. De samme gjestene måtte betale avgift når de passerte Kleivstuas tun på vei til Dronningens utsikt. Vertshusene konkurrerte om å dekke de veifarendes behov, og det viste seg at det var ikke var grunnlag for to turiststeder. Bull ga opp driften og solgte eiendommen.

I 1890 kjøpte ekteparet Lange Falch Kleivstua hotell for 3.600 NOK. I 1936 ble hotellet overdratt til Marie Lange Falch. Da hun døde i 1946, ble hun kledd i sin brudestas, og kisten ble båret ned Krokkleiva av seks herrer med flosshatt.

Etter å ha drevet Kleivstua hotell mange år sammen med moren, Laura Erasmine Falch, overtok sønnen, Leif Falch, hotellet i 1945 for 40.000 NOK, hvorav løseøre 8.000 NOK samt boret til moren og mormoren i deres levetid. Inga og Leif Falch var fram-synte hotellverter og satte i gang flere prosjekt som varmt og kaldt vann på alle værelser, sentralvarme, bad og vannklosetter og en rommelig spisesal. Det mest spenstige tiltaket var utvilsomt taubanen i 1948. 1. januar 1975 overtok datteren Berit Falch. Hun er femte generasjon av samme familie som eide og drev Kleivstua hotell. Hun kjøpte stedet for 185 000 NOK.

I 1977 var det slutt med den ordinære hoteldriften ved Kleivstua hotell. Berit Falch opprettet et vegetarsenter, der bl.a. fotsoneterapi, øreakupunktur og tarmskylling inngikk i kuren. Denne virksomheten ble innstilt i november 1994. På 1980-tallet var det slutt med all virksomhet på Kleivstua hotell. Stedet blomstret opp etter at skipsreder Knut Utstein Kloster jr. kjøpte stedet i 1992, og Kleivstua er fremdeles i full blomst.

Kleivstua hotell ble pusset opp, ombygd, restaurert og fullstendig renoverert for mer enn 10 mio NOK. Hotellet fikk en skikkelig ansiktsløftning og ble tildelt Hole kommunes Byggeskikkpris i oktober 2000. I dag består Kleivstua hotell av 18 bygninger med i alt 42 værelser. Hotellet kan ta i mot 98 overnattingsgjester og dekke bordet for mer enn 120 besøkende. Den gule hovedbygningen på hotellet er bygd i perioder fra 1780 til i dag.

Kleivstua hotell er et ledd i kjeden *Det Virkelig Gode Liv*. Kjeden er et nettverk av 13 særegne serverings- og overnattingssteder.

Nå er Kleivstua hotell et moderne konferansehotell hvor det holdes kurs, seminarer og konferanser for bedrifter og organisasjoner. Det arrangeres også julebord, jubileer og årsmøldager, konfirmasjon, dåp og selskaper. Mange velger å holde bryllup på Kleivstua. Også fotfolk og syklistene inntar sin middag eller kaffe på stedet.

Kjøkkenet på Kleivstua hotell er basert på norske mattradisjoner kombinert med kokkekunst fra Frankrike og Italia. Kjøkkenet tilbyr tradisjonelle og stedbundne menyer:

Meny fra P. Chr. Asbjørnsens kokebok fra 1864.

Meny fra Christopher Hammers kokebok fra 1793. Hammer regnes som akevittens far.

Kongelig meny fra 1846 av C. W. Lindström. Lindström var ved Karl Johans hoff.

Kultur

I juni 1851 deltok studenter på et nordisk studentmøte og gikk over Krokskogen. Toget startet kl. 6 om morgenen. Været var grått, disig og med en del regn.

Ved halv-tre-tiden ankom toget til Kleivstua. Der ble det mottatt med musikk og *Kanonade, som klang præktigt her oppe mellem Fjeldene* het det i et samtidig ukeblad. *Christiania sangforening*, som også var med på turen, stilte seg opp på Dronningens utsikt og sang blant annet Jørgen Moes dikt. Han hadde skrevet *På Kleven* for anledningen. Like ved var det satt opp telt der studentene ble servert øl og 2 000 smørbrød.

Også Nikolai F. S. Grundtvig og Adam Oehlenschläger var blant deltagerne. På Kongens utsikt var følget spent på hvilke bevingede ord den store dikter ville komme med. Poeten tar opp sitt lommeur, ser på det og kaster et blikk ut over bygden: *Den som nu hadde sig en æggepandekage.*

Nettopp i denne perioden, fra midten av 1800-tallet og framover, da nasjonalromantikken blomstret, og de nasjonale følelsene var på frammarsj i landet, kom en rekke kunstnere til Ringerike og Krokkleiva. Kongeveien over Krokskogen, Krokkleiva og utsikts-

punktene ned mot Ringerike var blant de store opplevelser og symboler på den tiden.

Kunstmalere som J. C. Dahl, Thomas Fearnley, Johannes Flintoe og Christoffer W. Eckersberg, og diktere som Henrik A. Bjerregaard, Adam Oehlenschläger og Johan S. Welhaven ble inspirert av den fantastiske utsikten. En rekke malere, ikke bare fra de nordiske land, men også fra England og Frankrike, ble både inspirert og overveldet.

Det lysnede i Skoven av Jørgen Moe er blant våre klassikere. Asbjørnsen og Moe var ofte på Kleivstua, og P. Chr. Asbjørnsen skrev *En Sommer-natt på Krokskogen*. År om annet blir det arrangert en vandring med samme navn. Da går følget fra Lommedalen over Krokskogen til Kleivstua ved St. Hans tider. I tillegg får de oppleve soloppgang og fuglesang fra Lommedalen. Da Bjørnstjerne Bjørnson ble spurt av en i følget om han hadde sett noe vakrere, svarte Bjørnson: *Ja, jeg har sett Inderøy fra Roll.*

Bernhard M. Herre var av dem som søkte å fange inn de østlandske skogtraktens stemning i fine naturskildringer. Særlig sto han P. Chr. Asbjørnsen nær og hjalp ham med å samle inn dikt og eventyr. Derfor var det da også Asbjørnsen som sammen med Welhaven fikk utgitt *En jægers Erindringer*, posthumt etter Herres død ved vådeskudd i Nordmarka. I boka gir Herre en rekke prosalyriske naturskildringer med stor kunstnerisk kraft. I *Kom til den fagre Maridal, til Klevens svimlende Portal* priser Henrik Wergeland Krokkleiva, der skaret og sideveggene danner en portal.

Komponisten Rikard Nordraak var på Kongens utsikt. Hans kommentar da han så den storslagne utsikt var: *Behøver jeg fortelle at Gud er stor?* Sangeren Per Vollestad, oppvokst ved foten av Krokskogen, stiftet og er kunstnerisk leder av Krokskogfestivalen. Den holdes om sommeren år om annet ved Kleivstua, på Sørsetra og på Dronningens utsikt.

Brudepar er blitt viet på Kongens utsikt. Men da seremonien ikke

Foto: Torbjørn Paulse

Kleivstua i dag

Foto: Fjellanger Winderøe Utlånt Buskerud fylkesfotoarkiv

Flyfoto fra 1966.

foregikk på vigslet grunn, måtte det gis dispensasjon.

Ulike aktiviteter

Krokskogløypa er et nett av løyper for skiløpere til Kleivstua fra Lommedalen, Sollihøgda, Sørsetra, Fjellseter, Gyrihaugen og Løvli. Det går lysløype fra gårdstunet på Kleivstua,

og idrettslaget Holeværingen har vintersportssentrum ved Kleivstua. Kleivklyver'n er et 2 km langt motbakkeløp fra Sundvollen og opp Krokkleiva. Det har vært arrangert 6 år med i alt mer enn 100 deltagere. Kleivstua er et godt utgangspunkt for sykling, tur- og skigåing, stafett og orientering.

Kleivstua kan være base for jakt, fiske og rappell.

Læskende pjoitre

I 1899 var Sønsterud Jaktforening på Kleivstua, og i gjesteboka er det innført: *Herlig utsikt over gamle Norge. Læskende pjoitre og god føring satte kronen på verket. Utbytte 2 harer 3 storfugl.*

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Aschehoug og Gyldendals Store norske leksikon. 1996. Kunnskapsforlaget. Oslo
- Asker og Bærums Budstikke, 10. oktober 2009.
- Ellingsen, Trygve. 1832. Kongens utsikt 2007. Et kort utdrag av Krokskogens historie.
- Falk, Hjalmar og Torp, Alf. Etymologisk ordbog over det norske og det danske sprog. Bjørn Ringstrøms Antikvariat, 5. opptrykk. Oslo 1999.
- Graff, Atle. 2006. Streiftog på Krokskogen. Kolltop Forlag, Hønefoss.
- Harsson, Margit. 1997. Kongevegen over Krokskogen, Hole historielag.
- Hole historielag, 20. april 2007.
- Hole Bygdebok bind V. Utgitt av Hole kommune 2009.
- Kleivstua hotell, informasjon. Brosjyre 2009.
- Skard, Marie Louise: Personlig meddelelse.
- Tveiten, Gunnar: Hole herred Ringerike. En bygdebeskrivelse. Utgitt i anledning jubilæumsåret 1914.

FORFATTEROMTALE

Olav Skard er født i 1938 i Hole og bosatt i Bærum. Han er utdannet som sivilingeniør og har arbeidet med plantevernmidler ved Bayer. Han har hagebruksskole og har også studert botanikk. Skard har skrevet om vegetasjon på torvtak og spesialartikler om ca. 30 norske treslag. I tillegg har han skrevet en rekke fagartikler om skadegjørere i ulike plantekulturer.

At Hønefoss har hatt både kruttverk og luntefabrikk er det kanskje få som kjenner til i dag.

Hofs Krudtværk & Luntefabrik

Peter Tandberg

Industrien ved Hofsossens østside startet tidlig. Alt før 1800 var det tre spikerhammere og teglverk ved fossen. I 1795 har Christian Krefting og Fredrik Moss en spikerhammer i fossen.

I 1862 anla H. A. Rasch, sammen med O. Røsholm Hofs Krudtværk. I 1872 ble O. Røsholm eier av både gården Hof og kruttverket. Han utvidet bedriften ved Hofsossens med et sagbruk i 1874 og et høvleri i 1875.

I 1875 arbeidet det 6 mann på kruttverket og 9 var beskjeftiget ved sagbruket. Kruttverket ble utvidet med en luntefabrikk i 1898. Årsproduksjonen

i 1914 var ca en million meter lunte og 60 tonn svartkrutt, vesentlig til innenlands bruk. Fabrikken ble stadig utvidet. I 1884 stod det første tremasseanlegg ferdig og fra 1891 var en papirmaskin installert for produksjon av tynt, uglanset brunt papir. I 1905 overtok ingeniør O. Grund-Røsholm fabrikken fra faren, O. Røsholm.

Kruttverkets 75-årsrapport

I kruttverkets 75-årsrapport 1938 kan vi lese at det produseres 100 000 kg svartkrutt årlig. Bedriften har 15 større og mindre bygninger som av sikkerhetsgrunner var spredt over et areal på 20 mål. I mange av husene arbeidet

det bare en mann av gangen, og alle elektriske lamper var plassert på yttersiden av vinduene for å redusere faren for eksplosjon, I 1915 gikk allikevel pumpehuset i luften. Reinert Hallingby mistet livet i ulykken. Johan Nygård som arbeidet i samme bygg, reddet seg ved å hive seg ut gjennom en luke i vegg.

Wilhelm Hee som var min nabo på

Kruttpakke.

Rabba og nå død, fortalte meg at han arbeidet ved kruttverket fra 1923. Han var da 15 år gammel. Vi var den gang nede ved restene etter grunnmurene. I dag er alt borte. Follum har barkfylling og parkeringsplasser i området. I 1934 var Wilhelm Hee utsatt for en ulykke. Han falt og fikk venstre arm maltraktert i en piggvalse. Han ble sendt til Drammen sykehus, men det meste av venstre hånd ble varig ødelagt. Den gang var det ingen ulykkesforsikring og med det ingen økonomisk erstatning. Etter 9 måneder ville han igjen på arbeid. Han fikk da tilbud om halv lønn og han mente å huske at ordinær lønn var 1 krone dagen. Wilhelms far var Edvard Hee. Han kom til Hofs Krudtværk fra Nittedals kruttverk i 1916. Bestyrer Sylling ved Hof fristet med fritt hus, brensel og 32 kr pr uke. Edvard Hee arbeidet der til 1952. I 1941 fikk han gullur for lang og tro tjeneste. Dette var under 2. verdenskrig så det var ikke enkelt å skaffe et gullur, men urmaker Erik Nøklebye greide det.

Episode fra 2. verdenskrig

Politifullmektig Hjalmar Neiden har fortalt om en episode fra 14. april 1940 da tyskerne inntok byen. Neiden stod på Søndre Torv tidlig om morgenen. En smilende tysk oberst kom ridende i spissen for troppene. Obersten hoppet av hesten, trykket Neiden hjertelig i hånden og hans første spørsmål var: "Wo ist die Munitionsfabrik?" Han mente kruttverket ved Hofsfoss. I all hast ble ingeniør Jens Jacob Støren tilkalt. Han var da bestyrer ved verket. Han fulgte en tysk tropp til verket hvor overdragelsen fant sted. Støren fortalte senere at den tyske Gefreiter hadde holdt tale til sine soldater om den ære det var for dem å innta en ammunisjonsfabrikk.

Hofs krudtværk og luntefabrik lå på Hofsfossens østside.

Krutt

Kunsten stikker i å lage godt krutt. Det virket dårlig å skyte hval med samme slags krutt som man skyter salutt på kongens fødselsdag. En hver gammel jeger ville blitt fortørnet om han oppdaget at han ladet sine messingpatroner med de samme kruttkorn som ble botlenosens (nebbhvalens) endelikt eller som spaltet kullagene i Svalbardgruvene. Geværkrutt fabrikkeres i forskjellige kornstørrelser. Det ble også produsert luntekrutt, mineringskrutt for kanoner og fyrverkeri.

Lunter

Luntfabrikken hadde en kapasitet på 500 000 lunteringer som inneholdt 7,3 m lunte. Spolingen av garnet foregikk i spinnerisalen. På spinnestolene var

det anbrakt schabere som holdt kruttet i midten av trakten og eliminerte sentrifugalkraften. Det var og satt opp "sladrespeil" så den som betjente maskinen kunne se til bunns i krutttilføringstrakten.

Ytterst bestod luntene av 7-trådet bomullsgarn. Så et lag av tynt jutegarn og innerst var det et 10-tråders tykt jutegarn. Alle luntefabrikkene hadde som kjennetegn en spesiell farge på kjernetråden og Hof-luntene hadde hvit tråd. Impregneringen var en komposisjon som ikke klebet om sommeren eller brast om vinteren. Dette foregikk i et tjærebud og etterpå ble luntene hasplet i forskjellige ringlengder i et eget haspelrom. Luntene ble levert til blant annet Store Norske Spitsbergen Kullkompani.

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Norges geografiske oppmåling. Rektangelmåling 1827, utsnitt av kart 19 B 6, målestokk 1:20 000. Oppmålt av løytnant Rynning.
- Steinhamar, August (red.). 1914: Norderhov. En fremstilling av herredets utvikling til 1914.
- Østlund, Jan Helge. 1995. Krigen på Ringerike. Beretningen om felttoget i 1940. Kolltopp Forlag.

FORFATTEROMTALE

Peter Tandberg ble født i Oslo i 1917. Han er utdannet på landbruksskole og var i en årrekke materialforvalter på Hvalsmoen. Etter at han gikk av med pensjon, var han bestyrer på Ringerikes Museum hvor han også har vært styremedlem. Tandberg var en av initiativtagerne til stiftelsen av Ringerike Historielag og har vært medredaktør av Heftet Ringerike. Om sommeren har han tatt seg av Riddergården og guidet der.

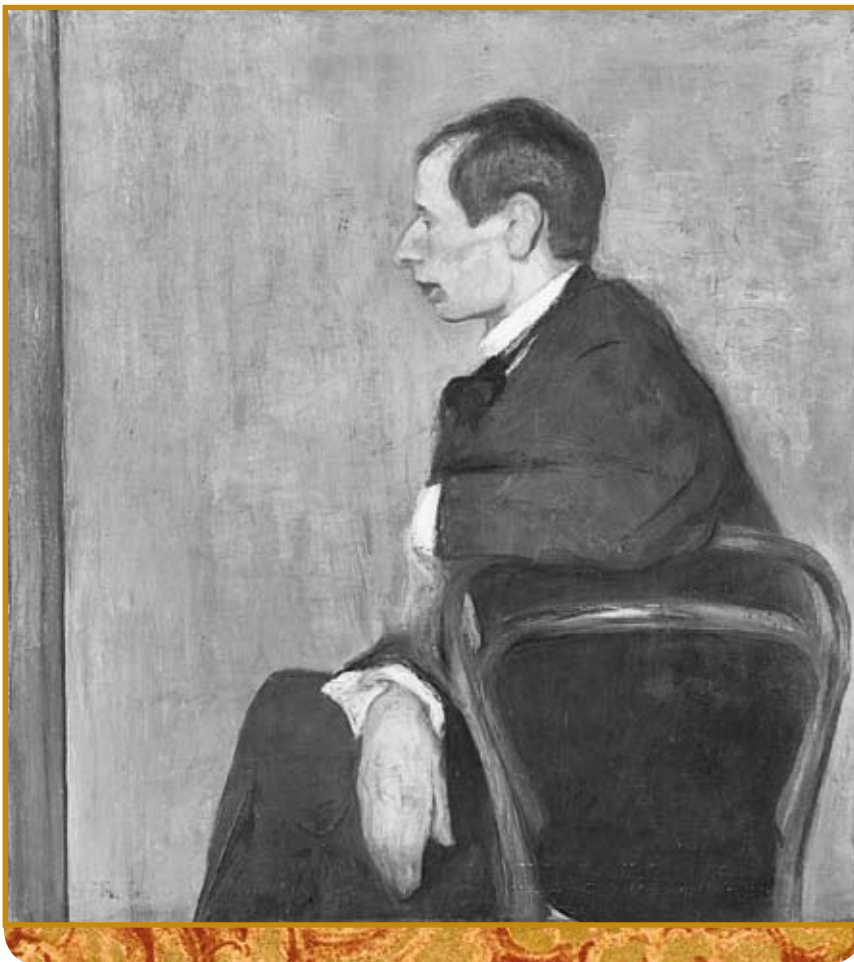

Foto: Privat

Jeg var fire år i 1929, og julen var ennå ikke "kjøpt" i hjel på gigantkjøpesentre, og juletrær blitt borte i gavefonner. Da ville min morfar, som jeg kalte "bestepappa", og som var maleren Anders Castus Svarstad, feire julen på Røyse.

A. C. Svarstad malt i 1899 av Torstein Torsteinson.

Skrekk og gru på Sørjordshaugen

lille julaften 1929

Brit Josephson

Det nye huset på Sørjordshaugen, den gamle kapteinsstuen, var flyttet fra Helgelandsmoen. Det "nye" var bygget som et nytt "skall" rundt den lille stuen, nå med to etasjer, nye ovner, peis og veranda med glassvinduer mot utsikten av Tyrifjorden!

Ikke noe av denne moderniseringen interesserte meg i min fireårige uvitenhet. At bestepappa ville fyre opp i sitt "omsydde" barndoms hus, var sikkert fordi han ville varme opp og teste ovner og peis, nå som alt lå dynget ned i sne og kulde. Men det var ikke noe en

liten jente på fire år visste noe om. Min mamma var så glad og spent, og bestepappa bar inn fra drosjen vi hadde kjørt i sneværet fra Vik skystasjon, eller var det i breislede vi kom? Nei, det husker jeg ikke! Alt omkring denne julen ligger i mørke skygger. Jeg husker ikke engang om det var et juletre!

Min realistiske morfar ville nok ikke ha tatt med noe som snart skulle forlattes, med alle sine slukkede lys, alene tilbake. Nei, det jeg husker levende den dag i dag, var glede, tente lys på et stort bord med hvit duk, og et juleeventyr med noe mørkt og nifst

som skremte, men som siden er blitt et symbol på at ingenting av det skremmende vi opplever som barn, som vi forestiller oss som stor fare, blir siden i livet et varsel til å gi en beskyttende tro på det gode også.

Det var snart opptent i alle ovner nede og oppe, og i peisen. Mamma og bestepappa var begge opptatt med forberedelser, og jeg gikk og labbet omkring på oppdagelse for meg selv. Som i eventyret om den unge piken som gikk alene i skogen, i sin kjærestes hus, nysgjerrig på å se hva det var å se, hva det var å finne!

Verandadøren var lukket, og der inne var det mørkt. Lille Brit var nysgjerrig også. Hun rakk opp til det kalde mes-singhåndtaket, og inn i det svakt opplyste rommet gikk hun og så seg om i lyset gjennom glassrutene, som flakket litt. Og gru! Og skrekk! I det mørke hjørnet er det noe sort og loddent som liksom svever over henne! Med hamrende hjerte og stum av skrekk kaster hun seg ut, ut av døren til heldigvis en mamma som står ved en ovn som det brenner i: ”Mamma, mamma, et troll, et troll der inne, et stort troll der inne!”

Mamma tar fatt i hånden min, ser den åpne verandadøren. Hun ler av meg: ”Er det det der du så? Du skulle ikke gå der – det er middagen vår.” Hun rørte med hånden det sorte fjorete som hang opp – ned der inne. Det svinget uhyggelig, og jeg var ikke beroliget! Det var like nifst og ekkelt nå som jeg så hva det var; en tiur, sa mamma. ”Bestepappa har kjøpt en flott middag til oss!”

Resten husker jeg bare vagt. Et dekket bord, et flakkende opplyst middagsjulebord. Resten har jeg hørt gjenfor-

talt så ofte at jeg ikke kan si om jeg virkelig husker – at jeg fikk lov av bestepappa til å smake det som lyste så rødt i glassene, i lysglansen, som de to voksne drakk av. ”Bare la henne få en slurk, så gir hun seg nok,” sa bestepappa. Jeg fikk holde i glasset selv og drakk! Min morfar så smilende på meg

imens, med sitt sammenknepte leende blikk. Jeg satte glasset ned med: ”Jeg vil ha mer!” Da lo min morfar høyt, og jeg visste at han ble svært overrasket.

Jeg lærte siden at det var lite som kunne overraske ham – og få ham til å le så hjertelig!

Foto: Privat

A. C. Svarstad på kamelen til høyre ved pyramidene i Egypt i 1936.

Anders Castus Svarstad (1869 – 1943), forfatterens morfar, var født i Hole. Han var elev ved Kunstindustriskolen 1886 – 1889 og arbeidet en tid som dekorasjonsmaler, blant annet i Chicago. I årene 1897 – 1898 studerte han i Paris. I 1890 studerte han hos Lauritz Tuxen i København.

Svarstad malte karakterfulle portretter, blant annet av sin hustru Sigrund Undset. Sitt hovedtema fant han i skildringen av fabrikkbyen, i en koloritt av sotfarget/grått, mønjerødt og grønt. Motivene fant Svarstad i Oslo og Bergen samt under sine mange reiser. En reise i Alpene i 1920 ble utslags-givende for hans valg av høyfjellet som motiv. I Norge malte han flere historiske bygg som Akershus festning og Hovedøya kloster. Han arbeidet også med raderinger og grafikk.

I noen år fra 1926 drev han en malerskole sammen med Søren Onsager. En minnestein over ham ble i 1970 reist ved Bønsnes.

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Egne erindringer

FORFATTEROMTALE

Brit Josephson er født i 1925. Hun er datterdatter av maleren Anders Castus Svarstad, som omtales i artikkelen. Brit Josephson er bosatt i Hønefoss.

Foto: Privat (Passfoto antakelig fra 1944)

Jordmor Agnes Nerby.

Jordmor i Haugsbygd gjennom 30 år

Agnes Nerby f. Lund (1902-1964) virket som privatpraktiserende jordmor på Ringerike i nærmere 30 år fra hun i 1930 kom til Haugsbygd og fram til omkring 1960. I løpet av disse årene hjalp hun flere hundre unger trygt til verden, nøyaktig hvor mange vites ikke.

Jorunn Nerby Vannes

I dag er det mange 60- og 70-åringer i bygda som kan fortelle oss i familien at de ble "tatt i mot" av fru Nerby, som hun ble kalt. Det er også flere igjen av dem som hadde

henne som jordmor, hjemme eller hos henne på Sætrang og som kan fortelle. Noen av disse har jeg hatt gleden av å treffe mens jeg har arbeidet med å samle stoff for å skrive om henne.

Utdanning og familie

Mor var utdannet ved "Jormorskolen i Oslo" ved Kvinneklubben på Rikshospitalet der hun avla eksamen i april 1924 med meget gode karakterer.

Her var hun i følge eksamensbeviset, ”bleven undervist i fødselsvitenskapen” og ”alt som angår en jordmors plikter hos fruktommelige, barselkvinner og nyfødte barn”. Utdanninga ga ”rett til å drive næring som jordmor”. I 1925 giftet lærerdattera Agnes Lund seg med gardbrukersønnen Ivar Nerby. Han var agronom med utdanning fra Storhove landbruksskole i Fåberg. Begge hadde vokst opp på Hadeland, mor i Gran og far i Lunner. I 1928 hadde de kjøpt en av Sætrang-gårdene. Da hadde de to barn, Iver født på Hadeland i 1925 og Frithjov i Krødsherad i 1927. Etter å ha etablert seg i Haugsbygd fikk de to til, Jorunn (Mosse) i 1932 og Aslaug i 1934.

I 1929 flyttet de inn i gamlebygningen på den (daværende) midterste av de tre nordre Sætrang-gårdene. Her bodde vi mens det på grunnlag av en bestemmelse etter utskiftingsloven (så vidt meg fortalt), ble bygd nytt oppe ved Fløytingen, først driftsbygning og bryggerhus og så våningshus. Våningshuset var såpass ferdig at vi, ifølge Frithjov, kunne flytte inn i 1935. Men en del av 2. etasje var ennå ikke innredet da alt, hus og dyr, ble brent ned av tyskerne under kampene i Haugsbygd den 15. april 1940. Som vi vet, var det mange andre som også mistet alt de hadde denne dagen. Hos oss skjedde gjenoppbyggingen i løpet av 1940-1941. I januar 1942 var vi flyttet inn i nytt hus for annen gang.

Om mine kilder

I mitt forsøk på å gi et bilde av mor som jordmor, er det først og fremst med utgangspunkt i egne erindringer og hva familie og andre har fortalt om

hennes virksomhet. Som skriftlig kilde har jeg hatt hennes jordmorprotokoll (”Protokoll over anmeldte fødsler”) for 1940-57. Det var svært gledelig å få vite at den, som flere andre jordmødres protokoller, var bevart i kommunens helserådsarkiv og tilgjengelig for gjennomsyn. Protokollen må mor hatt hjemme på Sætrang i alle disse år uten at jeg har sett eller visst om den. I ettertid vet jeg at hun som jordmor var pålagt å føre en slik protokoll og årlig legge den fram for helserådet ved distriktslegen for kontroll mot de innsendte fødselsmeldingene. Protokollen inneholder opplysninger om den fødende og fødselen som er taushetsbelagt mens tallmessige opplysninger er tilgjengelige. Den forteller at mor i løpet av disse årene hadde 426 fødsler. Det er ikke minst interessant å lese hvor aktiv hun var som jordmor i alle krigsårene, tross for de vanskelige forholdene hun arbeidet under, både hjemme og ute.

Tilsvarende protokoll fra årene før 1940, gikk nok tapt i brannen i april 1940. Hvor mange fødsler mor hadde i åra før 1940 kan jeg derfor bare gjette meg til. En annen kilde som kunne gitt opplysninger om tiden før 1940, ville vært hennes skjemaer for ”Anmeldelse av fødsler”. Dette var skjemaer som hun som jordmor var pålagt å sende til helserådet og prestekontoret straks etter hver fødsel. Jeg husker de godt hjemmefra i 1940-åra, røde skjemaer for fødte jentebarn og blå for guttebarn. Opplysningene i disse skjemaene må ha vært grunnlaget for prestens fødselsregister. Sogneprestene hadde ansvar for å føre sivilt fødselsregister fra 1916-1982. Det ble først deretter overlatt til Folkeregisteret. Mors

anmeldelsesskjemaer av fødsler har jeg ikke lykkes i å finne igjen hverken i noe helseråds- eller prestearkiv: De kan ifølge arkivkyndige være kassert.

Jordmor i 1930-åra

I 1930 ble det antakelig snart kjent i Haug at med nye eiere på en av Sætrang-gårdene, ikke bare var kommet en agronom til bygda men også ei jordmor. Haug var på den tida eget jordmordistrikt med Ingeborg Waagaard som distriktsjordmor. Fru Waagaard var bosatt i Hønefoss og hadde gjerne ikke noe i mot at ei ung jordmor (mor fylte 28 år i 1930) som bodde oppe i bygda, tok seg av fødende i denne delen av hennes distrikt. Hvor snart mor begynte å praktisere etter å være kommet til Sætrang, vet jeg ikke. Fra disse første årene har jeg bare tilfeldige opplysninger om familier og steder der mor var og ”tok i mot unger”. Men i 1932 var hun i hvert fall i gang. Astrid (Vesla) Engeseth (f. Solvang) født i juli 1932 husker at hun fikk vite at hun ble født hjemme på Søndre Bølgen og at faren Arne hadde hentet jordmora, fru Nerby, med hest og trille.

Antakelig hadde mor tatt i mot unger lengre nede i bygda og i nabolaget før hun i 1932 ble hentet til Åsbygda. Til Solvangs på Søndre Bølgen ble hun hentet to ganger til, i 1935 og 1937, forteller Vesla Engeseth. At hun var aktiv i 30-åra, kan Diddi Aslaksrud (f. Braathen) bekrefte. Hjemme hos Braathens på Western var mor og tok i mot unger tre ganger, i 1933, 1935 og 1937. Jeg antar derfor at hun fra 1932 og fram til 1940 var etterspurt som jordmor og ble hentet til flere

Foto: Norske gardbruk, Buskerud fylke, ugift 1948, 2. bind s. 1320

Nybygg på Sætrang 1940/41. To rom i 2. etg. ble brukt til fødende.

Mor Agnes og ”Mosse” 1934.

Foto: Privat

steder i bygda. Fra 1934 hadde hun fire unger sjøl, etter at hun dette året hadde fått Aslaug. At hun hadde det travelt kan mitt søskenbarn Jorunn Aas (f.1919) fra Lunner fortelle. Som 15-åring var hun hos tante og onkel på Ringerike som ”barnepike” om sommeren i 1934 og deretter i årene framover. Foruten å passe ”småjentene”, Aslaug og meg, hjalp Jorunn til med å forberede innflyttingen i nyhuset oppe i Fløytingen.

Mange unger i bygda

At familiene fikk tre og fire unger, var det vanligste på 1930-40-tallet, men flere steder var det gjerne både åtte og 10. Enebarn var en sjeldenhet. I min oppvekst visste jeg i vårt nabolag bare om to som var enebarn og husker at jeg syntes det var rart. Rakel Olberg som bor på Enger, nabogården til ”Nerby Sætrang” kan fortelle at på noen av de små brukene og tidligere husmannsplasser nedenfor Thoen og Løken, var det store ungeflokker. En gang før krigen var jeg med mor på barselvisitt til et lite bruk nedenfor Sætrang der huset bare hadde kjøkken og et rom med en stor seng. Jeg undret meg over at det kunne bo en stor familie i dette huset. Det sies at det her etter hvert ble født 10 unger. Det går en gammel historie i bygda om en liten fra en av de små plassene som hadde sagt at ”i år skal vi ikke ha noen ny unge for i år skal vi ha gris”!

Jordmorskyss

At jordmora ble hentet med hest og trille som hos Solvangs på Søndre Bølgen, hørte til sjeldenhetene. Mange av de hjemmene hun skulle til, hadde ikke skyssmuligheter. Noen jeg møtte på pensjonisttreff i Haug i februar 2010, fortalte at mor ofte gikk til fots, ikke bare når hun skulle til et av hjemmene i nabolaget, men også når hun skulle såpass langt som til Viul. En annen har hørt at hennes far hentet mor med sparkstøtting mens en annen har hørt at faren syklet for å hente henne. Frithjov forteller at han fra 10-årsalderen var fast skysskar hjemme på Sætrang. Når mor skulle i jordmor-ærend, ble hun ofte kjørt av ham med hest og fjørvogn eller slede, avhengig av årstid. At mor ble hentet med bil, var nok en sjeldenhet, men jeg vet det hendte fordi jeg husker at jeg som liten løp gråtende etter en bil fordi den kjørte bort med henne.

Jordmor i 1940-åra og deretter

Som nevnt foran har jeg mer opplysninger om tida etter 1940 takket være at mors fødselsprotokoll fra disse åra har vært tilgjengelig. Men også fordi jeg husker mer av egne opplevelser og erfaringer etter at hun i 1942 begynte å ta i mot fødende hjemme. Fødsler, barselstell og stell av nyfødte ble en del av min hverdag fra 11-12 år alderen og så lenge jeg bodde hjemme, dvs. til 1951.

Diagrammet sist i artikkelen illustrerer hvor aktiv hun var som jordmor fra 1940 til 1957, både under og etter krigen. Det bygger på opplysningene i hennes fødselsprotokoll og er en tallmessig oversikt over fødslene hvert år fra 1940 til 1957, i alt 426 fødsler. Det går ikke frem av protokollen om fødslene foregikk hjemme hos henne eller var en hjemmefødsel, så hvordan den fordelingen var, vet jeg ikke. Det var begrenset hvor mange fødende hun kunne ta i mot hjemme. Men jeg husker at hun i flere år på 1940-tallet hadde både to og tre barselkvinner samtidig. Pågangen om å få føde hjemme hos henne var størst i krigsårene og de første årene deretter.

Om de fødende og fødslene

Ifølge protokollen var det ikke noe å anmerke om ”morens tilstand” ved noen av de 426 fødslene. Fødslene var normale med noen få unntak. I løpet av årene 1941-1946 var det fem tilfeller der ungen ble ”tatt med tang”. Jeg vet at kirurgen H. Nordby var den eneste legen hun hadde tillit til når det gjaldt å ”legge tang” og med han som medhjelper gikk det bra. Så vidt jeg vet var det bare en gang hun ikke lyktes. Tvillingfødsler var sjeldne og i følge protokollen forekom det bare fire ganger. Det var svært sjelden komplikasjoner, og de fleste fødslene er betegnet som ”kurante” og ”normale”.

Jordmor i krigsårene

Etter den 15. april 1940 sto mor og hele familien på bar bakke i bokstavelig forstand. Ikke bare hus, men hele gårdsdriften skulle bygges opp på nytt. Fra mai 1940 til slutten av 1941 mens gjenoppbyggingen foregikk, var vi innkvartert på Løken med 1 rom og kjøkken i 2. etg. i bestyrerboligen. Fra juli og utover høsten i 1940 viser protokollen at mor likevel hadde 10 fødsler. Da hun året etter bare hadde åtte, er det nok et

uttrykk for at arbeidet med gjenoppbyggingen og en vanskelig bosituasjon krevde sitt. I 1942, samme året vi så vidt var flyttet inn i nytt hus, hadde hun allerede 26 fødsler. Antakelig var de fleste hjemmefødsler.

Å ”føde hos fru Nerby” tryggere enn hjemme

Første gang mor tok imot en fødende hjemme hos seg, var like etter at vi hadde flyttet inn i det nyoppbygde huset i 1942. Det begynte det med at mor lot seg overtale til å ta imot en fødende fra nabolaget fordi hun følte det tryggere å føde hos henne enn hjemme. Mor angret seg sikkert etterpå fordi det ble en komplisert fødsel der det ble nødvendig med legehjelp og tang. Barnet hadde en medfødt alvorlig defekt og, så vidt jeg vet, var det eneste tilfellet i alle de år mor tok i mot fødende hjemme. Jeg var vel 9 år og det var første gang jeg opplevde at det foregikk en fødsel hjemme på Sætrang. Det skulle bli mange siden.

Jeg tror ikke mor (eller far) hadde planlagt at hun skulle ta i mot fødende hjemme. Vårt nye våningshus var forholdsvis stort og etter forholdene moderne, men slett ikke innredet for å brukes som et fødehjem. (Det ble heller aldri omtalt som det). Under krigen ble det etter hvert mange som av ulike grunner ønsket å unngå hjemmefødsel. Vinteren 1942 ryktes det antakelig at fru Nerby hadde begynt å ta imot fødende hjemme. Mor fant gjerne ut at det var praktisk og tryggere å ta fødende hjem til seg der forholdene tross alt lå bedre til rette enn i mange av de hjemmene hun kom til. For henne og familien var det også en inntektskilde som kom godt med.

Tyskere nede – fødende oppe

Det siste krigsåret ble det rekvirert husrom for tyske soldater på mange av gårdene i bygda. I vårt hus var halve 1. etg. av huset rekvirert og tyske flygere som hadde Eggemoen som base, bodde i denne del av huset fra høsten 1944 til mai 1945. Frithjov forteller at de hjalp til i skuronna. Vi husker ikke annet enn at de unge tyskerne var snille og greie. De var omkring 20 år, jevnaldrende med Iver. Da krigen gikk mot slutten i mai 1945 syntes vi synd på dem. Vi skjønnte at de hadde en usikker framtid. Om mor dette året hadde flere hjemme-

fødsler og færre fødende hjemme hos seg på grunn av tyskerne i huset, vet jeg ikke. Men ifølge protokollen hadde hun mange fødsler både i 1944 (38) og 1945 (29) og flere av disse var antakelig hjemme hos oss. En fødsel i april 1945 husker jeg godt fordi det var første gang at barnet ikke overlevde fødselen tross for legehjelp.

Etter krigen

De første årene etter 2.verdenskrig toppet det seg med fødsler i landet. Dette var de såkalte "fredsbarna". Protokollen viser at for mor var 1946 rekordåret med 57 fødsler. I 1947 var det 46. Hvor mange av disse som var ute eller hjemme hos henne, vet jeg ikke. I 1947 ventet hun i hvertfall på en som skulle føde hjemme på Sætrang. I et brev fra mor til meg datert 31. juli 1947 skriver hun at hun og far sitter og venter. Hun på den fødende som hun her kaller "patienten" og far på en hest "ei svart mærr" .

"Ivar og jeg sitter og koser oss og hører radio og venter på denna hallingen som skulle komma igjen med den svarte mærra i kveld. Men nå legger vi oss snart hvis han ikke kommer. Patienten har ikke innfunnet sig enda. Så Gundersbya er nok lik elefanten. I morra skal jeg vaske klær og Aslaug og Kari B. skal plukke rips."

Brevet forteller ellers at hverdagen for mor besto av mer enn å være jordmor. Hun hadde som regel ikke hjelp i huset. Klesvasken måtte hun ta seg av sjøl. Den foregikk i kjelleren. Det ble fyrt opp under bryggepanna og sengetøyet ble kokt i den. Om vinteren måtte tøyet henges på loftet til tork.

Brevet forteller også litt om arbeidsdelingen mellom mor og far. Far tok seg av dyra og utearbeidet, mor av "patientene" og husholdningen. Mor deltok så vidt jeg husker aldri i gårdsarbeid, verken med stell av dyr eller ute på jordene. Med jordmorpraksis og fire unger pluss arbeidsfolk i kosten, hadde hun mer enn nok med innarbeidet.

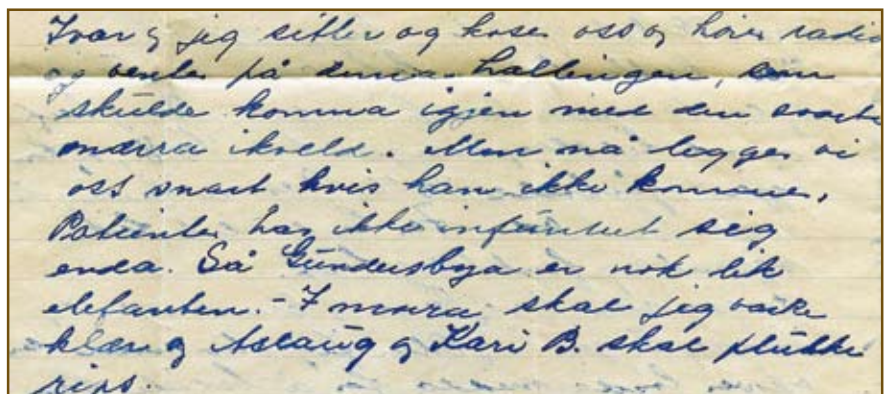
Vi var vant til at mor ofte måtte avbryte sine gjøremål i huset for å ta seg av en fødende, hjemme eller bli hentet til en ute i bygda. Fra 12-årsalderen var det ikke uvanlig at jeg måtte overta matstellet. For "kara" måtte jo ha "meddan"!

Familien Solvang med hest og trille på Søndre Bølgen. Ei tine foran på trilla tyder på at de skulle på visitt, kanskje med barselgraut.

Fire nabogutter som alle ble tatt i mot av "mor Nerby". De tre yngste på Sætrang. Fra venstre: Roar Olberg f. 1943, Tor Gustavsen f. 1950, Knut Olberg f. 1947 og Jan Gustavsen f. 1942, utenfor gamlebygningen på Enger, antakelig i 1956.

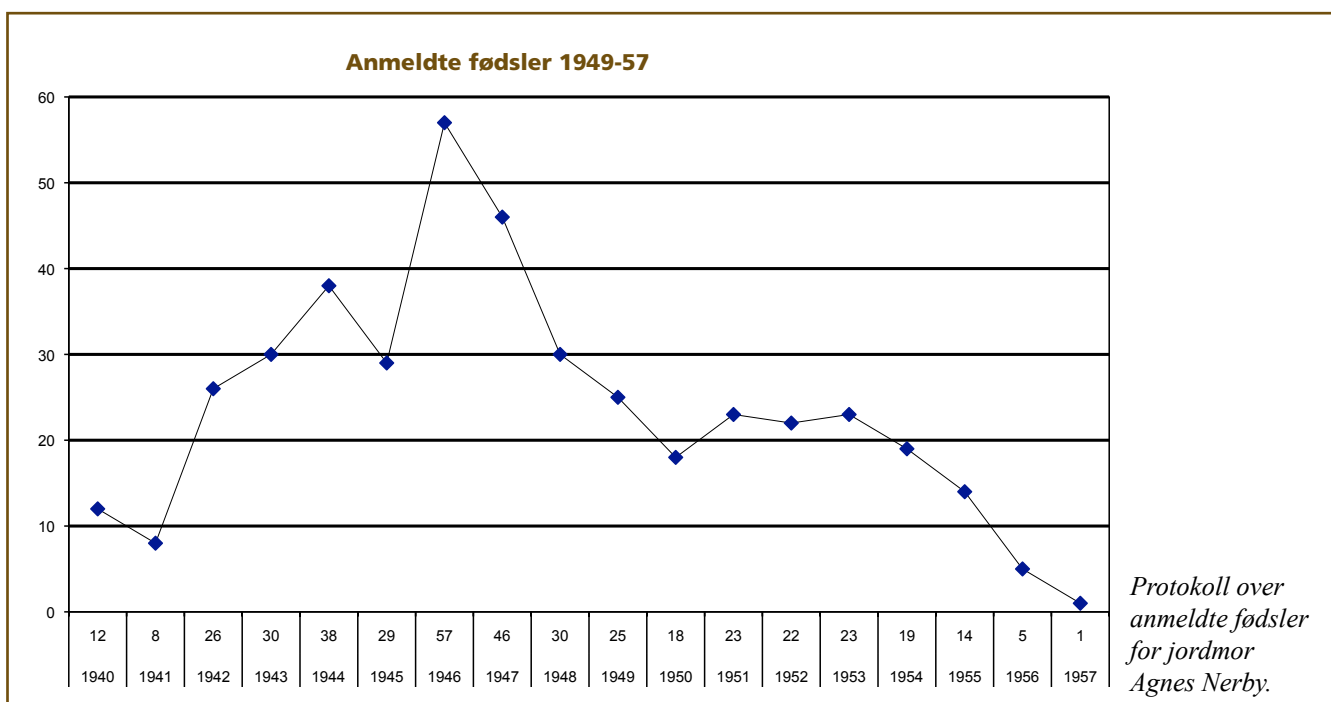
På 1950-tallet trappet mor ned, og i 1957 hadde hun ifølge fødselsprotokollen bare en fødsel, antakelig hennes siste. Men hun var fortsatt aktiv og brukte sin lange erfaring til å følge fødende til sykehus eller yte hjelp i barseltiden etter hjemkomst. Epoken med hjemmefødsler gikk mot slutten, ikke bare for henne, men i landet for øvrig. Fødsler ble institusjonalisert ved at det ble opprettet fødehjem rundt om i landet og snart fikk flere sykehus egne fødeavdelinger. Det førte til at leger overtok "fødselsvitenskapen" og fødsler og fødende ble gradvis medikalisert

og definert som et medisinsk anliggende. I 1958 ble det innviet fødehjem i Hønefoss i regi av Røde Kors. Min mors tilbud om å ta imot fødende, fikk en naturlig slutt.

Til slutt?

Så vidt jeg vet, fikk mor aldri noen offentlig omtale i levende live eller ved sin død, selv om hun gjennom en "mannsalder" hadde vært i samfunnets og helsevesenets tjeneste. Hun hjalp flere hundre nye borgere trygt til verden og sørget for like mange barselkvinner ve og vel. Jordmoryrket var i hennes tid et selvstendig og krevende yrke.

Det hadde høy status på landsbygda der det normale var at kvinner fødte hjemme med hjelp av jordmor. Lege ble bare tilkalt hvis det ble komplikasjoner. Fortsatt er det mange som husker mor fra denne tida og forteller om en dyktig og effektiv jordmor. Hun synes å ha vært et faktotum i bygda. Hun stilte opp sent og tidlig, vinter som sommer. Ikke minst i krigsåra da hun begynte å ta i mot fødende hjemme for å hjelpe enkelte som hadde problem med hjelp og stell ved fødsel i eget hjem. For mange kjentes det tryggere å føde hjemme hos jordmora og få godt stell i barseltida.

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

Muntlige:

- Egne erindringer.
- Samtaler med:
 - Familie: Frithjov Nerby f. 1927, Margit Nerby f. 1931 og Jorunn Aas f. 1919, bosatt på Lunner.
 - Deltakere ved pensjonisttreff i Haug kirkestue 23. februar 2010 blant dem, Ingrid Bjerkeli.
 - Andre: Raket Olberg f. Gustavsen, Astrid (Vesla) Engeseth f. Solvang og Diddi Aslaksrud f. Braathen.

Skriftlige:

- Brev av 31. juli 1947 fra mor på min første utenlandstur – til Sverige.
- "Lærebrev" etter avlagt "Jordmor-Eksamen" for Agnes Lund ved Jordmorskolen i Oslo april 1924 (kopi av duplikat). Utdanningen ga ifølge Lov om Jordmødre av 19. desember 1898 rett til å drive næring som jordmor i Norge.
- Norske gardsbruk, Buskerud, 1948. Bind 2, s. 1320.
- "Protokoll over anmeldte fødsler for jordmor fru Agnes Nerby" 1940-1957, utlånt fra kommunens helserådsarkiv. Lest 24. februar 2010.

Internett:

- <http://www.jordmorforeningen.no/tj/Organisasjon/Historie/Jordmoryrkets-utvikling>

FORFATTEROMTALE

Jorunn "Mosse" Nerby Vannes er født i 1932 på Sætrang i Haugsbygd. Hun har artium fra Ringerike høyere skole i 1951, er utdannet fysioterapeut i 1956 og arbeidet flere år innenfor rehabilitering og attføring i statlig regi. Hun har vært bosatt i Bergen siden 1963 og var rektor ved Fysioterapihøgskolen i Bergen fra starten i 1975 til den ble innlemmet i Høgskolen i Bergen i 1994. Fra 1991-1995 var hun leder av hovedfagstudiet i fysioterapivitenskap ved Universitetet i Bergen. Hun har mastergrad i idéhistorie fra Universitetet i Oslo 2008. I 2007 ble hun tildelt Kongens fortjenestemedalje i gull og samme år utnevnt som æresmedlem i Norsk Fysioterapeutforbund.

Kaptein Jürgensen og kompaniet hans stormer fram mot svenskene våren 1808.

Vi skal 200 år tilbake, til Syvårskrigen 1807–1814. Utgangspunktet er bauta-steinen ved Hole kirke, reist av holevæinger til minne om major Jürgensen og det lette lærdalske infanterikompani og deres innsats for fedrelandet.

Om major *Wilhelm Jürgensen*

Einar Throne-Holst

Majoren bodde på Rytteraker, som pensjonist i nesten 25 år. Han gikk visstnok igjen i det gamle huset. Forfatterens farfar, som kjøpte Rytteraker gård i 1933, mente å ha truffet ham flere ganger. Min farfars skrøner satte guttefantasiaen i sving og skapte min interesse for "husspøkelser". Men etter at det ble bygget nytt hus, har han ikke vært å se.

Hvem var han egentlig?

For å forstå hans innsats i større sammenheng, er den politiske situasjon i Europa interessant.

I begynnelsen av 1800-tallet preges Europa av Napoleons erobringer, mens England behersker havene. Danmark-Norge og Sverige prøver å holde seg nøytrale, men trues fra begge sider.

Den dansk-norske flåten var viktig i maktbalansen.

Wilhelm Jürgensen var født i Slesvig i 1762 og tok studenteksamen i Kiel før offisersutdannelsen. Første offisielle oppdrag i Norge som sekondløytnant var tilsyn og ledelse av veibygging over Filefjell. Lærdølene hadde avtale med kongen om fritak fra militær-

Foto: Fjellanger Widenøe. Utlånt av Buskerud fylkefotoarkiv

Rytteraker gård på Røyse.

tjeneste mot veiarbeid og skyssplikt. Dette var hans første møte med lærdølenes voldsomme gemytt, knivbruk og sognehyl. Han styrer med hard hånd, med juling og stokkpryl mot dem som ypper seg. Jürgensen blir etter hvert både fryktet og respektert.

I 1801 seiler en stor engelsk flåteavdeling med admiral Nelson ombord, inn på redan i København og angriper den dansk-norske flåten. Det blir store tap på begge sider. Flaggskipet Danebrog går i luften. Krigstrusselen øker.

Kronprins Frederik av Danmark ville endre avtalen om fritak for militærtjeneste. Lærdølene setter seg imot og viser til kongebrevet. Andris Ljosno, lærdølenes leder, med flere reiser til København for å snakke med kongen, men må returnere med uforrettet sak.

Det settes hardt mot hardt. Premierløytnant Jürgensen sendes til Lærdal med hundre mann og to kanoner. En kanonbåt ligger klar i Sognefjorden. Det råder stor usikkerhet hos lærdølene når de skjønner at det er deres gamle

kjenning Jürgensen som er på ferde. De samler seg rundt Andris og venter.

Andris Ljosno med flere blir arrestert. Jürgensen gikk alene rett inn i flokken, og setter kården mot Andris og sier på gebrokkent norsk: "Folg mik Andris!" Folkehopen vek unna. Andris, som ikke ville be om nåde, fikk dødsdom. Hans siste ord: "Hodet mitt kan gå, men kongens ord skal stå". Fire andre får lange fengselsstraffer på Akershus.

Lærdølene blir soldater

Det lette lærdalske infanterikompani opprettes. Jürgensen, som forfremmes til kaptein, blir kompanisjef og tar kommandoen og styrer med hard hånd. Fra et vanskelig og konfliktfylt utgangspunkt klarer han å snu stemningen, men han lærer aldri å snakke ordentlig norsk. Han tar ut underoffiserer fra bygdas beste folk. Alt skulle foregå fort, "Geschwint", og raskere folk til fots og med kniv enn sogningene kunne han neppe få.

Jürgensen slår seg ned i Lærdal, gifter seg og kjøper gård. Dyrkingsmetoder

fra Slesvig prøves. Respekten for uniformen og rettighetene til de som skal forsvare landet blir slått fast.

København kapitulerer

I 1807 blir København bombardert av engelskmennene. 17 000 mann landsettes. København kapitulerer. Flåten stjeles og seiles til England. Dette fører til allianse med Napoleon. Danmark-Norge erklærer England krig. Norge forpliktes til å føre krig mot Sverige. Året 1807 var det mest skjebnesvangre år i Norges historie før den annen verdenskrig. Utenrikshandelen lammes og norske handelsskip ble beslaglagt av engelskmennene. Norske tilgodehavender i England ble inndratt til den britiske statskasse. Britiske orlogsskip sperret ferdsele mellom Danmark og Norge. To uår ledsaget av farsotter kastet dødsskygge over landet. Det døde flere enn det fødtes.

Lærdølene går i krigen

Svenskene rykker inn i Norge og lærdølene må i krigen. Det blir ilmarsj over Filefjell og ned gjennom Østerdalen til Elverum og Kongsvinger i dyp

snø, minst tre mil om dagen. Sammen med andre avdelinger deltok de i trefningene ved Skansgården, Trangen og Mobekk skanse. ”Geschwind! Werft der gewehr och fald an mit den knif”, var Jürgensens standardordre ved angrep. Lærdølenes raskhet og djervhet ble lagt merke til. Korporalene danset halling i kuleregnet foran fiendens linjer for å få fart i angrepet.

Jerpset kringsettes og overfalles

Oberst Staffeldt, øverstkommanderende ved Kongsvinger, ergret seg over Mobekk. Svenskene hadde holdt stand. Nå ville han prøve et overfall bak fiendens linjer for å skremme svenskene litt. Som belønning for deres raskhet og djervhet, fikk Jürgensen og hans folk oppdraget. Målet var gården Jerpset som lå helt inn mot svenskegrensen. Der var det plassert en feltvakt som skulle sikre forbindelsen mellom de svenske avdelingene. På festningen tjenestegjorde en mann som het Trond. Han var usedvanlig godt kjent i dette området og ble stadig brukt som spion bak fiendens linjer. Trond skulle bli med som veiviser. Interessant i lokalsammenheng er at Trond på Jerpset er tippoldefar til tidligere redaktør i Ringerikes Blad, Trond Hjerpset. Jürgensen og hans folk, sammen med 65 mann fra Det åmotske skiløperkompani, slapp usett over Glomma.

Marsjen mot Jerpset ble lang og hard. Våren kom sent og det var kaldt. Uniformer og fottøy var i miserabel forfatning etter en lang og hard vinter, og det var lite mat. Dette skapte en svært aggressiv og bitter stemning blant mannskapene, noe som kan forklare det som skjedde på Jerpset.

Klokken ett om natten var gården kringsett. Kapteinens angrepsordre var klar:

”I har nu tre ding at gere; i ved was gelder. – Førstens skal i stå bum schtill når i hører en ugle skrike (faresignal om at det var svenske patruljer i området). For det andre skal alle mann stå bum schtill, når de svenske forposten anropen. Trond ger det av med dem. Og so drittens stórmer i Jerpset og slår ned for fote, aber geschwindt, thi wir haben hast”.

Akkurat slik gikk det. Trond og en medhjelper besørget vaktene. Den ene

ble spiddet mot låvedøren. Skriket han ga fra seg startet angrepet. ”Fald an! Geschwindt! Geschwindt!” lød Jürgensens kommandorop. Svenskene ble fullstendig overumplet. Det ufårstaelige sognemålet og Jürgensens gebrokne kommandorop fikk mange til å tro at det var Napoleons elitetropper som var på ferde. Noen kom seg unna og fikk varslet et vaktkompani ikke langt unna, men de fleste ble drept eller tatt til fange. Også den svenske øverstkommanderende, en ung løytnant som tappert satt seg til motverge, og som attpåtil var baron, ble stukket ned.

Det hele utartet til ren plyndring. Uniformer, støvler og eventuelle verdisaker ble vrent av de døde. Spesielt var baronens støvler ettertraktet. Den ene støvelen ville ikke av baronen. Til slutt måtte benet hugges av for at de skulle få den med. Nordmennene selv gikk nesten barbert. De falne trengte jo verken klær, mat eller støvler.

Etter ca. en time forlot Jürgensen Jerpset med sitt bytte, sårede og fanger. Svenske forsterkninger kunne ventes når som helst. Et vaktkompani var allerede underveis og klarte å avskjære tilbakemarsjen. Jürgensen lot skiløperne ta seg av fanger og bytte, mens han og lærdølene klarte å drive fienden tilbake. Et par dager etter kom Jürgensen med folk, sårede, fanger og bytte tilbake til Kongsvinger, der de høstet stor heder. I sin rapport til oberst Staffeldt la ikke Jürgensen skjul på hva som hadde foregått. I rapporten videre til øverstkommanderende i Norge, prins Kristian August, heter det: ”Die leerdahler sind grausam gewesen mit kaltes blot haben sie gemordet. Es schadet dieses aber nicht, desto mehr lehrt der feind uns furchten.”

Jürgensen ble ridder av danebrogsmedaljen for sin innsats. Men den beste belønning for sin tapperhet fikk lærdølene ved at de fire fangene på Akershus ble sluppet fri.

Krigshandlingene ebber ut

I løpet av 1809 ebber krigshandlingene ut. Svenskene trekker seg tilbake over grensen. Det er mangel på utstyr og mat. Sykdom og hungersnød herjer både blant soldater og sivile. Den krigerske Frederik, som nå var blitt dansk konge, ville alliere seg med

Russland for endelig å ta knekken på Sverige.

Den klokere, og meget avholdte prins Kristian August, som hadde hovedæren for at svenskene var drevet ut av Norge, sa nei. Norge hadde ikke ressurser til en angrepskrig. Han så det meningsløse i at de nordiske folk skulle føre krig mot hverandre. Å danne en nordisk union til beskyttelse mot ytre fiender, var hans fanesak. Han klarte å forhandle frem en våpenstillstand med svenskene. Like før hadde det vært revolusjon i Stockholm og kongen ble avsatt. I 1810 ble prins Kristian August valgt til svensk tronfølger. Han døde imidlertid, visstnok av hjertesvikt, like etter at han var kommet til sitt nye fedreland. Mye kunne ha sett annerledes ut hvis han hadde fått leve.

Krigen blusser opp igjen

I 1814 blusser krigen opp igjen. Jürgensen, som nå er blitt major, og lærdølene hans er med. Deretter virker han som forstander for underoffisersskolen i Kristiania. Her dukker en ny interesse opp. Han blir medlem av Kristiania dramatiske selskap, et privat

Milepæler i Wilhelm Jürgensens liv

- 1762 Wilhelm Jürgensen blir født i Slesvig.
- 1802 Jürgensen blir kaptein.
- 1802 Jürgensen medvirker til opprettelsen av det ”Leirdalske lette Infanteri Compagnie” og blir dets sjef.
- 1808 Jürgensen deltar i 7-årskrigen (1807 – 1814) som sjef for det ”Leirdalske lette Infanterikompanie”.
- 1808 Kaptein Jürgensen blir ridder av Danebrog.
- 1811 Det ”Leirdalske lette Infanteri Compagnie” får benevnelsen det ”Leirdalske Jæger Compagnie”.
- 1814 Jürgensen deltar på nytt i 7-årskrigen.
- 1818 Jürgensen blir pensjonist.
- 1818 Jürgensen slår seg sammen med sin familie ned på gården ”Rytterager” i Hole.
- 1842 Wilhelm Jürgensen dør på ”Rytterager”, 80 år gammel.

Lærdølene har mobilisert og er i mars 1808 på marsj over Filefjell under ledelse av kaptein Wilhelm Jürgensen.

amatørteater. I visse roller gjorde han seg godt, helst i komiske, med sitt gebrokne norsk.

Pensjonering og flytting til Rytteraker

I 1818 går han av med pensjon og slår seg ned med sin familie på Rytteraker gård på Ringerike, og blir der til han dør 80 år gammel. Rytteraker ble da eid av Ole Jørgensen Rytteraker som selv hadde flyttet til Storøya.

Hvorfor velger han Ringerike? Fra Lærdal vet vi at han var interessert i gårdsdrift. Men det avgjørende var sikkert at mange offiserskolleger fra krigen allerede hadde slått seg ned på Ringerike. På en rekke gårder ble han hilst velkommen av offiserskolleger og deres familier. Særlig gjaldt dette oberstløytnant Heinrich Dunker på Tandberg, som også var tysk og snakket dårlig norsk, og oberst Johan Collet Muller på Raa. Som medlem av direksjonen for det dramatiske selskap, var det nok han som hadde gitt Jürgensen innpass der.

På tross av sin barske og til dels blodige fortid blir majoren kjent som en vennlig og humorfylt og mann som blir likt og aktet av alle. Full av påfunn, humor og originale ideer! Han kom snart på talefot med alle og det gikk lenge frasnagn om ham på Ringerike. Bautaen ble omsider reist i 1932.

Tanker om sjelevandring og eksperimenter med noe han kalte den magnetiske søvn var noe han var svært opptatt av og gjerne diskuterte med en utvalgt krets. Kanskje hadde han søvnproblemer på sine gamle dager,

ikke så merkelig etter de krigsminnene han hadde. Er dette forklaringen på spøkeriet i den gamle hovedbygningen på Rytteraker?

Han fortsatte å delta aktivt i det dramatiske selskap. Han forsøkte til og med å få et skuespill om et poststrøveri i Moss antatt. Forutsetningen var at den skyldige skulle straffes på en så grusom måte at ingen ville spille skurken.

Det var stor selskapelighet på Rytteraker. Ikke bare for gamle offiserer som røkte langpiper, drakk punsj og sikkert mimret om krigens dager. Jürgensen var svært opptatt av ungdommen, og ungdomsselskaper stelte han gjerne i stand.

En vinterdag, da det skulle være et slikt selskap hos ham, tok han seg en formiddagstur på isen. Uheldigvis falt han gjennom og holdt på å drukne. Han klarte å holde seg fast i iskanten til hjelpen kom, men han måtte, så nødig han ville, til køys. Men ungdomsselskap skulle det være. Ungdommen måtte ikke holdes for narr. I løpet av kvelden var noen av gjestene inne hos pasienten. Hva tenkte du på da du lå der i isvannet i uvisshet om hjelpen kom, undret de.

”Ja, jeg lå faktisk der hele tiden og tenkte på at i kveld blir det nok ikke noe selskap hos deg, Jürgensen!”

Slik galgenhumor hadde han kanskje lært i Lærdal. Berømt var historien om de to sogningene som var på vei mot dalen nedover en bratt og isete fjellskråning. Den ene faller og sklir nedover mot stupet. Kameraten kaster ned et rep til ham, men han makter

ikke å holde fast.

”No kjem du i gravøl Ola”, skriker han til kameraten idet han forsvinner i dypet.

Jeg vet ikke hvor interessant historien om denne bemerkelsesverdige holeværing har vært. For meg har det vært nyttig å finne ut av den. Dersom jeg mot all formodning skulle møte majoren vandrende rundt i nattens mulm og mørke på Rytteraker, er jeg nå litt bedre forberedt til en samtale.

Foto: Ukjent

Minnestein over major Wilhelm Jürgensen og Leirdalske lette Infanterie Compagnie, reist ved Hole i 1932.

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Angell, Henrik. 1901. Kaptein Jürgensen og Leirdølerne hans. Kristiania Lit. Aktiebolag.
- Angell, Henrik. 1914. Syv-aarskrigen for 17de mai 1807–1814. Andreas Blochs illustrasjoner.
- Dunker, Wilhelmine Ullmann. 1903. Fra tyveårene og lidt mere.
- Steen, Sverre. 1967. Langsomt ble landet vårt eget.

FORFATTEROMTALE

Einar Throne-Holst er født i 1932. Han er utdannet arkitekt i 1958 i Edinburgh, inntil år 2000 medeier og partner i arkitektfirmaene HRTB AS i Oslo og AROS AS i Sandnes. Han overtok Rytteraker gård i 1987 og har vært bosatt der siden.

Foto: Utlånt av Buskerud fylkesfotoarkiv.

Skiløpere i Ådalsskogene like etter krigen.

Hoppbakke for hver kilometer

Her skal vi se litt på hvordan skiidretten i Ådal tok seg opp etter frigjøringen. Den representerte en stor kontrast til dagens maskinpreparerte løyper og moderne utstyr.

Ingar Svensrud

Under krigen var det forbudt å arrangere vanlige idrettsstevner, men det skjedde i det skjulte. Folk flest hadde dårlig råd og det var lite å få kjøpt, så utstyret var enkelt: De fleste hadde hjemmelagde ski. Etter hvert ble det kjøpeski. Det mest vanlige var ski med spanskkrørbindinger. Etter hvert ble det Huitfeldt- og senere Rottefelliabindinger. Det var bambusstaver og bekleddingen var nikkere og vindjakke.

Skiglede og moro måtte man lage til selv. Rundt om i bygdene kom folk sammen, det ble bygd hoppbakker og det ble arrangert både hopprenn og langrenn for barn, ungdom og voksne. Det var enkelt og greit og med små kostnader. Det var litt status å være med på skiidretten og det ble satt stor pris på å få med seg et diplom eller annen form for premie fra en konkurranse.

En av dem som kan fortelle fra denne tiden, er Arne "Tutt" Midthaug (88), som i dag bor i en av trygdeleilighetene på Hallingby: "I 1952 var det 18 lag tilsluttet Ringerike Skikrets. I ytre del av Ådalen hadde vi nettopp slått sammen lagene P.I.L., Somma og Flaskerud til Ådal IL. Det var skiidretten som var det aller viktigste. I tillegg hadde vi Hen IL, Vikar IL og Nes IL. I disse hersens

krigsårene var det ulovlig å arrangere noe som helst. Men det var en god del illegale arrangementer, og det var nok i skisporten vi tok oss flest "friheter". Vi hadde flere hoppbakker intakt og det manglet aldri noe på interessen selv om utstyret ofte var så som så. Da tror jeg nok mottoet *det er viktigere å delta enn å vinne* var mer aktuelt enn i dag. Vi hadde jo ikke så store muligheter og det var mye lettere å få med folk som hjalp til.

Det var renn mange av helgene vinteren igjennom. Turrenn var mest populært (med og uten pakning) og det var vanligvis 6 klasser. Jentene fikk også være med. Det var som regel 10 km på flatmark og det var regler som tilsa at høydeforskjellen ikke skulle være mer enn 150 m og ikke mer enn 75 m i en stigning. 5 km ble også arrangert, og de måtte man ha unnagjort på 45 minutter for å få "merket". Premien besto for det meste av diplom, men i litt større arrangementer kunne det vanke et lite metallmerke, ei lita skje eller pokal. I tillegg ble det arrangert skoleskirenn.

Det var ikke lov å reklamere med bakkerekorder. Etter hvert forpliktet utøverne seg til å forevise gyldig legekort fra den obligatoriske årlige undersøkelse. Det var tvungen legeundersøkelse for alle langrennsløpere i juniorklassene og deltakere i 30 og 50 km langrenn, også turrenn. Ved alle renn pliktet arrangøren å enten ha lege til stede eller gjøre en avtale slik at han kunne tilkalles på telefon."

Hopp

Midthaug forteller videre: "Etter hvert ble det populært med hopprenn, og en sjelden gang ble det arrangert kombinert. De fleste bakkene lå på østsida. Vannføringen var liten og vintrene kalde, så det var helt vanlig å gå over på isen også i store deler av elva. Var isen dårlig, så var det å komme seg over på toppen av demningen på Killingstrømmen. Her var det noen åpninger på en halv meter eller noe sånt som vi måtte hoppe over for ikke å dette uti. Var det is på overflaten, måtte vi krabbe over. Foreldra fulgte unga og så at de kom seg velberget over til den andre siden."

Kombinert

G. P. Bråten forteller: "Jeg husker spesielt et klubbrenn i kombinert vi

hadde. Alle startet i en og samme klasse. Noen var bare 17 år også var det alle aldere oppover. Jeg var omkring 40 år og antagelig den eldste. Om morgenen var det forholdsvis kaldt og ingen smørevansker, så jeg hadde vel hatt på noe "Tento" antagelig. Før vi kom så langt at vi skulle starte, hadde det begynt å snø noe forferdelig med våt snø, og det ble mildere og mildere etter hvert. Jeg prøvde da å få på skiene mine noe som skulle holde litt. Det gikk bra til å begynne med, men da jeg kom oppå flatmoen ca. 1 km fra mål, begynte skiene mine å klabbe så jeg måtte sparke i alle furuleggene jeg så for å få vekk de verste klabba. De siste 200 meterne måtte jeg beinflu, og da jeg gikk over mål, hadde jeg minst 5 tommer tykke kladder under skiene. Beina ville bare velte på sida for hvert skritt. Jeg ble likevel nr. 4 i langrennet. Så det var sikkert flere enn meg som hadde smurt seg bort. Om eftan skulle hopprennet gå av stabelen i Knutekneika, - en liten hoppbakke vi hadde på Bergsundmoen. Det lengste som var hoppet her, var ca. 20 meter. Så var det bare å reise hjem en tur og få i seg litt mat og få tak i andre ski. Jeg måtte vel vært heldig, for jeg hoppa 15 meter i begge omgangene og fikk 16 i stil for begge hoppene. Jeg holdt på denne måten min fjerdeplass fra langrennet. Dette hadde ingen ventet, da mange av ungguttene var ganske gode hoppere. Bakken var antagelig litt for liten for dem."

Tunge forhold

Bråten har mer informasjon på lager: "En vinter vår forening var tildelt kretsmesterskapet, fikk jeg som løype-sjef en ganske seig jobb om morgenen renndagen. Løypa gikk ut fra Bergstad gjestgiveri, langs elva til Bergsund, over kavlebrua som lå der om vinteren i den tiden. Videre langs elva til Kastbråten. Derfra bar det til skogs i temmelig sterk stigning opp til Steintjenn, videre over Hønsetermyra. Herfra sterk stigning til toppen av Lagmannskollen, men så begynte utforkjøringen og den var nok ganske hard for beina. Jeg tror jeg akte forbi minst 10 stykker som hadde gått forbi meg før, men nå var knea så skjelvne at jeg var glad da jeg kom meg til mål. Løypa var 46 km så det var ikke så rart om det leita på beina når en skulle gå med så bakglatte ski nesten hele veien.

Fortelleren Arne "Tutt" Midthaug.

Foto: Utlånt av "Tutt" Midthaug

Skiskyting

Mange av ådalskara lå langt foran sin tid. De arrangerte nemlig skiskyting med salongrifle

G. P. Bråten.

og tennsatspatroner på Høgstet og rundløype ved Somdalen! Her ble det kamp mellom de gamle, gode skyttera og de yngre og raskere løperne. G. P. Bråten (1895 – 1969) var en av de ivrigste. "I mange år var jeg valgt til bakkesjef og hadde ansvaret for at bakken ble gjort i forsvarlig stand i god til før renndagen. Denne dagen var det å møte opp i god tid og se til at alt var i orden og at alle funksjonærene var på plass. Det hendte det var opptil 50 deltakere med stort og smått. Etter rennet var det premieutdeling med fest etterpå, så det ble ofte litt lang dag.

Da vi hadde klubbrenn, var vi med og gikk, både gamle og unge. Det var mange slags utstyr. Det hendte at en startet med en askeski og en furuski og med et par gummistøvler på beina. Men jammen gikk vi fort og da var det ikke så greit å få smørt riktig når det var forskjellig ved i skiene. Dessuten var det ikke så mange slags smørninger heller. For sikkerhets skyld tok vi en parafin-voks i lomma om det skulle bli alt for mye klabbing."

Foto: Utlånt av Gudbrand Bråten

Grunnen til dette var at det var ganske kaldt nede i bygda men veldig mildt i høyden, så jeg hadde lagt den smurningen jeg skulle hatt øverst innerst på skiene. Han som fikk beste-tiden, hadde lagt på akkurat samme smøring, men omvendt. Når en er så dum, så får en ha det så godt. Diplom ble det i alle fall og det var det vi gikk for den gangen. Denne turen kjente jeg i beina minst en hel uke.”

Litt om Ådalsrennet

”Tutt” Midthaug forteller: ”Ådalsrennet var turrenn og har tradisjoner tilbake til før krigen. De første ble arrangert av Somma IL og gikk fra Bergstad skysstasjon nedover elvebredden til Hallingby. Like etter krigen gikk det i noen år fra Persvold på østsiden av Sperillen sørover til

Hallingby. Annet hvert år gikk det i motsatt retning. Etter noen år ble det gjort forandring og starten ble lagt til Buttingsrud, nedover vassdraget, så til nordenden av Samsjøen, der det var matstasjon på Finneplassen, før det fortsatte over åsen til Hallingby. Det fortelles at mens de beste brukte

rundt 2 ½ time, så var det mange som hadde god tid. Det er eksempler på startende som kom i mål rundt 6 timer etter start. Sistemann hadde truffet kjentfolk og satt seg i ei grop bak en oppbygd levegg nærmere mål og lagt innpå med kaffedoktere. Det var kaldt og lenge å vente for arrangøren.”

Foto: Utlånt av Nils A. Moen

Lovende skihoppere fra Ådal IL 1957: nr 11 Asbjørn Solvang, nr 14 Nils Andreas Moen, nr 24 Oddvar Bakken. Utlån: Nils A. Moen.

Foto: Utlånt av ”Tutt” Midthaug.

Bilde fra før krigen. ”Tutt” og Ruth Midthaug (henholdsvis 88 og 91 år i år) lagde skirenn selv på jordet med selvlagde startnummer.

Foto: Johan Eikevik. Utlånt av Arnt Vatningen.

Kavlebru

Mellom vestre og østre Bergsund var det fergeleie som gjorde at man kom seg over til den andre siden med hest og kjerre så lenge isen ikke hadde lagt seg. Da det nærmet seg vinteren, ble det bygd ei kavlebru. Det gjaldt både her, ved Hallingby (før Hvalsbrua ble bygd) og andre steder. Det var rett og slett tømmer buntet tett sammen og denne fikk stor bæreevne når isen hadde lagt seg. Bildet viser kavlebrua ved Hallingby. Her ser vi en av de spesielle elvebåtene i Ådalselva.

Kavlebrua på Hallingby.

Skibakker

Det var veldig populært med hopprenn. Den gang fikk ikke de unge gå langrenn i motsetning til i dag. Nå går unge langrenn fra de er små, mens hopprenn er det lite av – særlig er alle de små kneikene som fantes overalt borte. Nedenfor er det tegnet inn alle bakkene som Midthaug kan huske, til sammen 33 steder på en strekning av 30 km!

1. Abelgårdbakken
2. Bakkebakken
3. Benterudbakken
4. Bustrudbakken
5. Dahlabakken
6. Dølerudbakken
7. Evjebråtabakken
8. Finnbråtakollen
9. Helgestubakken
10. Kastbråtabakken
11. Knutekneika
12. Langhoppbakken
13. Martebakken
14. Mobakken
15. Nyrudbakken
16. Olsvikkastet
17. Persvoldbakken
18. Ragnvaldbakken
19. Ringbakken
20. Ringkastet
21. Rødningsandbakkene
22. Røstebakken
23. Semmenbakken
24. Skolebakken
25. Strandekollen
26. Strandestøabakken
27. Strømsbakken
28. Støabakkene
29. Sølabakken
30. Tangestubakken
31. Tjorputten
32. Vatningsbakken
33. Åslienga

I tillegg var det flere småbakker i "kneiker" og på bratte jorder, som for eksempel på Bergsund. Dølerudbakken var hovedarenaen for Hallingbyområdet. Den største og fineste bakken var Strømsbakken. Her var bakkerekorden 39 meter. Det var ikke så sjelden at det havnet en ski i elva når et skikkelig fall forekom, men ellers forløp alle rennene i Strømsbakken uten store uhell.

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Bråten, G. P.
- Midthaug, Arne "Tutt".

FORFATTEROMTALE

Ingar Svensrud (f. 1949) er fra Hønefoss, men har i mange år vært bosatt i Vestre Ådal. Han har vært prosjektleder for utgivelse av jubileumsbøker om lokale bedrifter i Ringeriksregionen samt Hønefossboka 2002.

Ragnvald Iversen

– skolemann,
forsker og speider

Iversen ble både en anerkjent språkprofessor og en aktet visespeidersjef.

Han var fra 1913 knyttet til den kommunale middelskolen i Hønefoss. Mye tid brukte han på språkforskning og han viste en grundighet og et engasjement som resulterte i mange store vitenskapelige arbeider. Iversen var sterkt involvert i speiderarbeid helt fra han startet speidertroppen i Hønefoss i 1915.

Foto: Utlant fra "Søtjet", Hønefoss

Ragnvald Iversen, troppsleder i Hønefoss
27.4.1915–14.9.1921.

Av Ragnvald Lien

Middelskolen hadde startet i 1884 i leide lokaler på Nordsiden. Nytt bygg ble oppført i 1886 der Ringerike videregående skole holder til i dag. I 1889 ble obligatorisk folkeskole lovfestet både på landet og i byene, og særlig i byene ble folkeskolen bygget ut og styrket. Elevene skulle, etter å ha gått fem år der, kunne gå over på middelskolen. Middelskolen ble fireårig etter at de høyere skoler ble forandret ved lov fra 1896 (lov om høiere almenskoler). Elevene tok middelskoleeksamen som 16-åringer, altså på alder med dagens 10.-klassinger. Da var gymnaset en mulighet, på Ringerike først fra 1920. Innføringen av gymnasklasser krevde større bygg, og forlengelse av midtfløyen mot Stangsgate kom i 1919.

Følgende fag ble undervist ved Hønefoss middelskole: Religion, norsk, tysk,

engelsk, historie, geografi, naturkunnskap, regning og matematikk, tegning, skrivning, legemsøvelser, håndgjerning og sang. Ragnvald Iversen underviste i norsk, engelsk, historie, geografi og skrivning. Litt rart er det at han ikke hadde tysk, det andre bifaget. En forklaring er at bestyreren, Jørgen Julius Lorentzen, hadde 16 av sine 20 undervisningstimer i tysk i 1914/15 og at skolen ellers var godt dekket i det faget. Gjennomsnittlig undervisningsplikt for lærerne var for øvrig 30 timer per uke den gang.

Iversen hadde mye fravær på grunn av videre studier. Allerede første halvår i skoleåret 1913–1914 hadde han et stipendopphold i København. Den høsten var faktisk også hans kommende hustru, timelærer Clara Brodersen på et utenlandsopphold i England. Også i 1917–1918 fikk Iversen også stipend,

nå i Oslo. Han var universitetsstipendiat og hadde permisjon i de to kommende skoleårene (1918–1920), men arbeidet noe som vikar ved middelskolen. Høsten 1918 var det nødvendig, da spanskesyken herjet og satte noen av middelskolens lærere ut av spill. Etter jul var bestyreren syk og Iversen vikarierte i tysk.

Ragnvald Iversen hadde også et administrativt verv som medlem av Hønefoss skolestyre fra 1917 til 1919. En forklaring var at Hønefoss kommunale høiere skoles styre da ble overtatt av Hønefoss skolestyre, og middelskolen hadde en representant i tillegg til bestyreren. I 1920 sluttet Iversen ved Hønefoss middelskole.

1. Hønefoss speidertropp

Alf Rasmussen og en del gutter, blant annet Erling Stai, Oslo-speider på

sommerbesøk, prøvde i juni 1913 å stifte en speiderpatrulje i Hønefoss. Oterpatruljen holdt det gående hele sommeren på Eikli gård, der patruljefører Alf Rasmussen bodde. Da skolen begynte om høsten, ble patruljen oppløst. Sommeren 1914 var Erling Stai også i Hønefoss. Flere gutter ble samlet, og i tillegg til Oterpatruljen ble Ørnepatruljen etablert. Arthur Aarhus, som var leder for denne andre patruljen, skriver levende om hendelsene i *Ringerikes Blad* 23.12.1976. I 1914 var typograf Thorleif Ruud voksen leder for troppen på to patruljer. Disse ble også oppløst da høsten kom.

Alf Rasmussen klarte endelig å løse lederproblemet. I 1915 lovte Ragnvald Iversen å bli troppsfører for speiderne i Hønefoss. 1. Hønefoss speidertropp ble stiftet og meldt inn i Norsk Speidergutt-Forbund. Aarhus forteller at han var sammen med Alf Rasmussen hos Iversen i hans bolig i Blomsgate i slutten av april for å planlegge arbeidet. Disse guttene ble utnevnt til patruljeførere. Alf Henry Rasmussen var født i 1900 og hadde gått fem år på Hønefoss folkeskole da han ble elev ved middelskolen i 1912. Familien bodde i Norderhov ved Alfs innskriving i skolens manntallsbok. Arthur Hartvig Aarhus var født i 1902 og startet ved middelskolen i 1913.

Troppen vokste og hadde møter på utstillingsplassen til Norderhov Sogneselskap på Benterud. Speiderne møttes nesten hver dag til møter. 17. mai marsjerte troppen for første gang under eget flagg i barnetoget. Til å begynne med var det bare troppsmøter, og troppsføreren ledet arbeidet med liv og lyst. Om høsten måtte de flytte innendørs, og et klasserom på middelskolen ble benyttet. Underholdning tok stor plass i aktiviteten; det var sang, håndskrevet avis, opplesing og prøver til dyktighetsmerker blant de 30 guttene.

Et troppsråd blant voksne ble etablert for å skaffe penger til driften. De gode resultatene av basarer i 1917 og 1919 brakte hytteplaner på bane. Da Iversen for det meste oppholdt seg i Oslo i studieøyemed, begynte troppsrådet å arbeide med disse planene. Høsten 1917 reiste Iversen til Oslo for å fortsette sitt vitenskapelige arbeid. Helge Dengerud fungerte en periode som

Ragnvald Iversen fotografert som ung skiløper og friluftsmann. Fotografiet er tatt i Tromsø omkring 1900.

Ragnvald Iversen (1882–1960) tok examen artium i sin fødeby Tromsø i 1899. Han fikk språklig-historisk embetseksamen (1910) med norsk hovedfag, engelsk og tysk bifag. Pedagogisk eksamen ble avlagt i 1909. I løpet av studietiden hadde han en rekke vikariater og timelærerposter, fortrinnsvis i Kristiania. Han var bosatt på Studenterhjemmet i Underhaugsveien fra 1902–06 og var så bestyrer av Brandbu private middelskole 1907–1909. Iversen ble midlertidig tilsatt ved Arendal offentlige høiere almenne skole før vi finner ham ved Hønefoss høiere almenne skole fra 1913. Der var Clara Grace Brodersen tilsatt som timelærer i gymnastikk for pikene 1911–21. Clara Brodersen, født 1878 i Mandal, hadde eksamen fra Kristiania ortopediske og medikomekaniske institutts ettårige kurs i 1908. I juli 1915 giftet Clara og Ragnvald seg. Etter at Clara Iversen døde i 1921, var han enkemann fram til sitt andre ekteskap i 1932. Iversen, som da var 50 år, giftet seg med 23 år gamle Torborg Tjernström og fikk en sønn, Gudmund, i 1934 og en datter, Reidun Ragnborg, i 1937. I perioden 1922–1952 var Ragnvald Iversen professor i norsk ved Norges lærerhøgskole.

troppsassistent, men snart var patruljeførerne blitt så trent at de kunne stå på egne ben. De få troppsmøter som ble holdt, ga impulser og pågangsmot. Etableringen av gymnaset i 1920 gav kontinuitet av medlemmer og troppen var levedyktig. I 1921 gikk det mot lederskifte og Fridtjof Endresen overtok. Skogshytta i Åsa ble reist, og i 1922 ble speiderhuset "Slottet" åpnet i Hønefoss.

Da troppen hadde 35-årsjubileum i 1950, skrev Iversen en hilsen i jubileumboken (Syversen m. fl. 1950). Han ble oppfordret til også å bidra med noen minner:

"Minner? Ja, den dagen står ennå levende for meg da et par middelskolegutter i et frikvarter kom og spurte meg om jeg ikke ville bli leder for en speidertropp som de gjerne ville gå i gang med. Det ville være å bruke et for sterkt ord om jeg sa at denne dagen ble et vendepunkt i mitt liv, men det er sannelig ikke så langt unna heller. For fra den dagen kom jeg inn i arbeidet for en sak som gjennom alle disse 35 årene alltid for meg har vært "sakenes sak" (som jeg første gang kalte den for snart 30 år siden), og som sikkert vil vedbli å være det så lenge jeg lever. Sant nok, den som vil være med i speidararbeidet, får nok kjenne hva det vil si å ofre seg for en god sak – og skal jeg være helt ærlig, så må jeg vedgå at jeg stundom sender en vemodig tanke til alle de bøker og avhandlinger jeg *kunne* ha skrevet på de 11–12 000 timer som i disse år er gått med til speidararbeid (av mange slag). Men angre på det – nei, det gjør jeg ikke! For jeg er fullt og fast overtydd om at speiderlederen *får* mer enn han gir, og det på mer enn *en* måte. Derfor vil jeg ved dette høve også gjerne si til mine kjære kamerater i 1. Hønefoss: "Engang speider, alltid speider!"

Minner? Ja, de melder seg i flokk og følge – så mange at skulle jeg skrive dem ned alle sammen, så ville jeg sprengte hele jubileumsskriftet. Jeg får visst nøye meg med bare å nevne *ett* av dem. Det knytter seg til den arbeidsleiren troppen vår hadde under den forrige verdenskrigen, ute på Storøya i Tyrifjorden, tidlig på sommeren 1917. Vi hadde den fineste leirplass en kunne tenke seg, på toppen av en lang bakke som skrånede ned mot sjøen. Men så –

en natt da vi lå og sov de rettferdige søvn etter dagens strev med skogplanting og lusing etc. – da hendte det! Midt på natta kom det et brått stormkast, i følge med et voldsomt regnskyll – og der lå telter og gutter og ryggsekker og alle slags "saker og ting" i en eneste mølje! Det var ikke å tenke på å få teltene opp igjen i den hylende stormen og det piskende regnet – vi måtte gjøre et forsmedelig tilbaketog; og jeg ser for meg guttene, i bare nattøyet med ulltepper og telduker over hode og rygg, i vill flukt bortover jordene med kurs for låven. Men neste dag var det strålende godvær igjen, og nattens opplevinger dermed "en saga blott" – et blad i minnenes bok som blir en varig skatt for alle speidere ut gjennom livet.

Ja, så får jeg vel slutte med en hilsen. Og da vet jeg ingen bedre å sende mine unge speiderbrødre i 1. Hønefoss enn den gode, gamle: "*Alltid lenger opp og fram!*" "

Speidersaken

Av arbeider fra Iversens hånd kan nevnes *Speidersak og opseding* fra 1925. Her skriver han om barneårene med "uendelige lange timer i nakne og utrivelige klasserum, med fag som for det meste ikke interesserte oss, med lærere som sjelden stod som noe lysende ideal for oss, – og så om ettermiddagen lekser, stiler, matematikkoppgaver, dag etter dag, veke etter veke, endeløst, trøstesløst." Så beskriver han fritiden mer positivt og fortsetter: "Men så gildt som alt dette kunde være, så var det enda som vi *saknet* noe, – vi kunde bare ikke bli klar over hvad dette "noe" var. Og enda etter at jeg var blitt voksen, og selv var blitt både lærer og ungdomsarbeider, forstod jeg ikke hvad det var som "oss fattedes" i guttedagene – før speidersaken kom, og gav løsningen på gåten. "

Han går nærmere inn på speiderpedagogikken, litt svulstig og nasjonalt, og før jentene kom med i bevegelsen: "Speiderpedagogikken har i det hele en viss mistillit til *ord*; i alle fall setter den større pris på handling. Teori kan være bra; men praksis er bedre, synes vi speidere. Derfor er også handlingsprinsippet gjennomført i all vår opplæring, i alt vårt arbeid, både på det praktiske, fysiske, moralske og

religiøse område. Målet er å øve inn handlingen, aksjonen, så den blir en *vane* hos guttene våre. Kan vi få det til, skal det gå fortere med å få reist mangt som velt er, og få rettet mangt som rangt er. Det er menn av dette slaget vi trenger – ikke minst i det landet som heter Norge."

Grunnlaget for sitt engasjement i speidararbeidet fant Iversen i Baden-Powells tanker om å lede guttene som vokste opp rundt første verdenskrig. Det var en ustabil tid og det var viktig å finne positive sysler som ungdommene kunne bruke sin energi på. Iversens gode pedagogiske evner var svært nyttige i dette arbeidet. Han hadde et kristent livssyn og sans for kvekerbevegelsen. I tillegg kom at han var friluftsmann på sin hals med Fridtjof Nansen som det store idealet. Iversen var en god skiløper og han ønsket å bruke naturen uten å forbruke den. Speidere er kjent for å rydde opp etter seg, og det lærte han speiderguttene og sine egne barn. Da Iversen ble kommandør av St. Olav for sitt språkvitenskapelige virke, ytret han at det hadde vært vel så gjevt å ha fått ordenen for arbeidet med speidersaken.

Språkmannen

Iversen utgav dialekt- og ordsamlinger. Først ute var *Senjen-maalet. Lydverket i hoveddrag* fra 1912/13 da hans hovedfagsoppgave ble publisert. Rundt 2 300 ord samlet han inn, sannsynligvis rundt 1905/1906. Bortsett fra lokale ordsamlinger er dette den eldste dokumentasjonen av en nordnorsk dialekt og det første vitenskapelige arbeidet med slikt emne fra landsdelen. Det er opplagt at han var en betydelig forskertype som klarte å samle materialet ved siden av studier og arbeid.

I 1913 kom *Nogen fremmedord i Arendals bymaal*. Som han selv skriver: "Den lille samling laanord som her skal fremlægges, gjør ikke krav paa at være uttømmende; den bestaar av ord og uttrykk, som jeg leilighetsvis har opsnappet under et par aars ophold i Arendal. Om der saaledes kanskje kan findes et og andet av interesse som ikke har kommet med her, saa tror jeg likevel en indfødt arendalit ikke vil sakne altfor mange av de fremmedord som almindeligst høres i hans bymaal. Paa den anden side vil han kanskje

finde et og andet som han ikke kjendes ved; det vil altid være tilfældet i et nogenlunde stort bymaal, idet det individuelle ordforraad skifter litt efter stand og stilling, alder og arbeide, kundskap og kultur.”

Til Iversens 75-årsdag i 1957 gav Norges lærerhøgskole ut et festskrift med et utvalg av hans mindre arbeider. Boka inneholder også en bibliografi med oversikt over alle hans utgivelser. I et langt skrivende liv hadde han vært igjennom fire rettskrivingsnormaler. Det var revideringer i 1907, 1917 og 1938. Sammenlign for eksempel utdraget fra *Arendals bymaal* skrevet i 1913 med hilsenen til Hønefoss-speiderne fra 1950; her er det en utvikling fra danskpåvirket riksmål til et moderne norsk bokmål bygget på folkemålet. Ola Stemshaug (pers. medd. 2010) mener at Iversen var sannorskmann med den mening at skriftspråket skulle bygge på talemålet. Det er et vanlig kjennetegn ved språkforskere at de utvikler det syn at det beste skriftspråket ligger nær talemålet. Iversen ble formann i rettskrivingskomiteen av 1934 og ledet arbeidet med tilrådingen fra 1935 som møtte noe motbør. Den ble revidert i 1936 og la grunnlaget for 1938-rettskrivningen.

For å vise spennvidden i Iversens forskning, nevner jeg hans arbeid med Henrik Ibsens diktning. Jeg siterer følgende fra Noreng m. fl. (1987): ”Alt det språkstoff som skriver seg fra Ibsens diktning, herunder også opp-tegnelser og utkast, og fra hans brev, taler, artikler o. s. v., danner grunnlagsmaterialet for Ragnvald Iversens store Ibsen-ordbok som utgjør bind XXI av Hundreårsutgaven. Selv om Iversens ordbok ikke bringer fullstendige opplysninger om ordenes og formenes totale frekvens, så utgjør den allikevel det mest omfattende og verdifulle Ibsen-glossar som eksisterer, ved siden av Ibsen-arkivet i Norsk leksikografisk institutt.” Ordboken setter et verdig punktum for et langt forskerliv og er en solid dokumentasjon på hans nitide og grundige arbeid.

Professoren

I 1922 startet Norges lærerhøgskole opp sin virksomhet i Trondheim. Blant de nytilsatte var Ragnvald Iversen, professor i norsk. To andre viktige

navn var Arne Bergsgård, dosent i historie, og Søren Nordeide, professor i pedagogikk. Ved åpningen var det faktisk bare disse tre fast ansatte med en del timelærere i tillegg. Det var 60 studenter, og timelærerne kom fra

Norges Tekniske Høgskole, kirken og Vitenskapsmuseet. Da skolen ble opprettet, var det ettårige, eksamensfrie etterutdanningskurs der studentene valgte flere fag, gjerne både humanistiske fag og realfag. Oppnevningen av

Foto: Oscar Løberg.

Speidere på landsleir i Hamar 1924, opptog i Strandgata. Første rekke fra venstre: Ragnvald Iversen, H. Møller Gasmann, Erik Rasmussen. Andre rekke: Albert Horn, Rolf Lykken, W. Retz.

Speiderbevegelsen ble grunnlagt i Storbritannia i 1907 av Robert Baden-Powell. Allerede to år senere startet speiderarbeidet i Norge, og Norsk Speidergutt-Forbund ble stiftet i 1911. Guttene i Hønefoss var altså tidlig ute da de begynte så smått i 1913. At det virkelig ble fart i sakene først under Ragnvald Iversens ledelse fra 1915, skyldes at han representerte en stabil voksen leder som hadde stor interesse for speidersaken. Under sitt opphold i Oslo ble Iversen fanget av arbeidet i Norsk Speidergutt-Forbund. På landsmøtet i 1917 ble han valgt inn i revisjonskomiteen, i 1919 kom han med i forbundsstyret, i 1920 ble han konstituert som visespeidersjef og i 1921 valgt til dette vervet, som han satt i fram til 1945. Videre var han ombudsmann for utenrikssaker. Iversen var med i pionerperioden i speiderbevegelsen. Han satte seg inn i den sparsommelige litteratur som fantes, spesielt på engelsk, og ble selv forfatter av speiderlitteratur. Den viktigste kilden var Baden-Powells *Scouting for Boys*. I 1919 utga Iversen *Hvad er speidersaken?* på 29 sider. Trykksaken kom i femte reviderte utgave i 1946. *Troppsføreren* kom ut i 1926 og *Fører-ABC. Råd og vink for nye speiderførere* på 120 sider ble utgitt i 1929. *Scoutrörelsens betydelse för samhället ble trykket i Svenskt scoutliv* 1940.

Ragnvald Iversen var det lite strid om. Han hadde doktorgrad og erfaring som lærer i middelskolen.

I norskundervisningen ble hovedvekten lagt på de språklige sidene av faget. Begrunnelsen var at studentene ville trenge mer veiledning her dersom de senere skulle drive selvstudium. Skjønnlitteratur kunne de lettere lese på egenhånd. En forklaring er også at læreren først og fremst var språkmann. Ragnvald Iversen var ikke bare forskeren, men også en inspirerende lærer, skriver Kirkhusmo (1983). Han hadde evne til å vekke interesse for faget slik det går fram av uttalelsen fra en elev: ”Professor Iversen kunne sitt fag. Han var vitenskapelig stringent, rolig akademisk i forelesningsformen, korrekt i all tale, og som menneske gemyttlig, i blant med humørfylt utfordring i målspørsmålet.” Hans Stemshaug, student studieåret 1932/33, skroet også veldig av Iversen som lærer, ifølge sønnen Ola Stemshaug.

Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab (DKNVS) er landets eldste med 250-årsjubileum i 2010. DKNVS Skrifter kom med sitt første nummer i 1761. Som en følge av styrkingen av det vitenskapelige miljøet i byen, med oppsplitting i akademi og museum i

1926, startet tidsskriftserien DKNVS Forhandlinger (årbok) i 1928. Her publiserte Iversen 23 ”små studier” med tittelen ”lånord og lønnord” i perioden 1929–1938. I 1939 kom samlingskriftet *Lånord og lønnord hos folk og fant*. Hans forskning her kulminerte med avhandlingene *Secret Languages in Norway*.

Norrøn grammatikk, kjent for norskstudenter i flere generasjoner, kom i 1923. Den er fulgt av en rekke utgaver fram til femte reviderte og økte utgave i 1955. Grammatikken har et diakront preg, det vil si den gjennomgår gammel-norsken historisk (Haugen 1994). I 1973 ble *Norrøn grammatikk* revidert av professor Eyvind Fjeld Halvorsen, og opptrykk kom i 1990. Den brukes fortsatt ved flere læresteder, helst for viderekommende studenter. I 1973-utgaven ble noe av språkhistorien kuttet ut. Dagens grammatikkforfattere vil gjerne gjøre fremstillingen synkron, altså fremstille språket på et bestemt tidspunkt, og således fortrenge Iversens bok, som fremdeles er standardverket.

Ragnvald Iversen var først og fremst forskeren. Han var ikke en skarp og engasjert samfunnsdebattant som kollegene Bergsgård og Nordeide. Nordeide var rektor fra 1922, og kun en kort

periode, våren 1936, var Iversen rektor før Bergsgård overtok. Iversen trakk seg for å kunne sysle med vitenskapelige arbeider. Det var også på dette tidspunkt at han var sterkt engasjert i språknemndarbeidet. Iversen var en markert representant innen humaniora i mellomkrigstida. Han var vitenskapsmannen som nærmest skydde administrative plikter. En professor i hans tid var spart for mye av dagens kontorarbeid og hans vitenskapelige produksjon ble derfor stor.

Familiefaren

Som familiefar hadde han, som vanlig var på den tiden, ikke så mange plikter. Hustruen var den som mest tok seg av barna, og han kunne selv konsentrere seg om de vitenskapelige arbeider. Han hadde allikevel et våkent øye for barnas ve og vel. ”Far gav trygghet og varme i hjemmet vårt”, sier datteren Reidun. ”Han var en vennlig mann med glimt i øyet og velutviklet sans for humor, men hans høye alder gjorde nok at det var en viss avstand mellom ham og oss barna. Han var imidlertid sterkt opptatt av at vi skulle kunne ferdes ute i naturen både sommer og vinter og tok meg med til Prestegårdsjordet i Trondheim for å demonstrere skiteknikk uten staver. Jeg gjorde store øyne da far satte utfor en av de bratteste

Foto: Iversen i 1957

Ragnvald Iversen

Ragnvald Iversen, professor 1922–1952.

I 1917 fikk Ragnvald Iversen Kongens gullmedalje på avhandlingen om *Syntaksen i Tromsøs bymaal*. En kort oversikt. Iversen var svært produktiv og spennvidden i hans arbeider er stor. Han samlet et stort materiale som ble nyttig for senere forskere. Doktoravhandlingen hans er språkhistorisk: *Bokmål og talemål i Norge 1560–1630*. Den ble trykt i 1921 og 1932. I 1944, 1945 og 1950 kom tre store avhandlinger om hemmelige språk, *Secret Languages in Norway*:

- 1) Romani, tatermålet, skiller seg fra romanes (rommålet). Romani er beslektet med romanes, men har norske bøyningsformer og setningsbygning.
- 2) Rodi eller rotvelsk. Målet ble snakket av fantene på Sørlandet og Vestlandet. Ordtilfanget var 1/3 romani og romanes, 1/3 ”kamufierte” norske ord og 1/3 andre ord (blant annet tysk/nederlandsk, latin og finsk/samisk).
- 3) Månsing, et hemmelig språk som ble brukt i sirkus- og tivolimiljøet. 14 % av ordene er fra romani/romanes, 14 % fra tysk/nederlandsk og hele 41 % svenske.

Det siste han skrev var om finsk på Finnskogene:

Finsk på norsk grunn fra 1958.

bakkene og hoppet med fin stil og et nydelig nedslag. Han var da tross alt over 60 år og en smule korpulent. Vi lærte også å tenne opp ild i snøen og ikke forstyrre dyrene og fuglene i naturen. Dette tror jeg var kunnskaper og holdninger far hadde med seg fra oppveksten i Tromsø.”

Reidun husker at hun kunne besøke faren i biblioteket og arbeidsrommet i huset deres i Tidemandsgate 36 i Trondheim. Hun måtte banke på døren før hun fikk komme inn. Atmosfæren bar preg av konsentrert arbeid. I rommet var det store ørelappstoler og på peisen malt motiver fra folkeeventyrene, blant annet fra Soria Moria slott, Kjerringa mot strømmen og Bjørnen og reven.

Hele hagen var en skog, men sentralt i den var det ryddet en plass, ”klosterhagen”, med et gyllent solur på sokkel av kleberstein og et basseng av kleberstein. ”Klosterhagen” på seks ganger seks meter var avgrenset av espalier på tre kanter med humle og kaprifol. Ove Bakken skrev i Adresseavisen 18.01.1982 (på 100-årsdagen): ”Hagen rundt huset var et kapittel for seg. Der fekk tre og buskar og gras vekse fritt – stort sett, iallfall. Eg trur Ragnvald Iversen hadde det vondt kvar gong han vart nøydd til å sage ned eit tre eller

Foto: Knut Espe.

Undervisningspersonalet ved Hønefoss middelskole i 1915. Fra venstre: Jørgen Lorentzen, Ragnvald Iversen, Marie Lorentzen, Anna Bryhn, Thomas Bye, Louise Brinchmann, Ole Færden Lagesen.

kutte vekk nokre greiner, så han kunne gå nokolunde uhindra frå porten til trappa. I denne hagen hadde han ein freda flekk, der han sat og arbeidde på solvarme dagar (som han syntest det var altfor få av i Trondheim), gjerne berre iført badebukse.”

Ragnvald Iversen vil først og fremst bli husket som fagmannen. Hans livs-

syn var dypt kristent forankret og han hadde sans for natur og friluftsliv. Da han i tillegg var musikalsk og hadde et pedagogisk talent, kan det forklare at han så som sin livsoppgave å fremme ideene i speiderbevegelsen. Han var en fredelig mann uten skarpe kanter, men med et brennende hjerte for de saker han trodde på og for de virksomheter han var opptatt av.

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Bull, T. 2002. Ragnvald Iversen. Norsk biografisk leksikon. Bind 5. Kunnskapsforlaget.
- Ekrheim, H. S., O. Ekrheim og H. Norås (red.). 1950. Norske filologer og realister. Dreyer, Stavanger. 973 s.
- Hammer, H. I. 1924. Hønefoss høiere kommunale almenskole 1916-23. Hønefoss og oplands kommunale gymnasium 1920-23. A/S Ringerikes Blads trykkeri, Hønefoss. 47 s.
- Haugen, O. E. 1994. Tjukk, snill og litt ekkel? Norsk læreren 18 (4): 53-55
- Iversen, R. 1957. Med munn og penn. Forelesninger og studier. Skrifter nr. 4 utgitt av Norges lærehøgskole. 334 s.
- Iversen, R. 1958. Ibsen-ordbok. Ordforrådet i Henrik Ibsens samlede verker. Gyldendal Norsk Forlag, Oslo. 34 s. forord og 1194 spalter.
- Iversen, R. 1973. Norrøn grammatikk. 7. utgave revidert ved E. F. Halvorsen. Aschehoug. 179 s.
- Kirkhusmo, A. 1983. Akademi og seminar. Norges Lærhøgskole 1922-1982. A/L Tapir, Trondheim. 316 s.
- Klem, G. 1931. Politiske forutsetninger for skoleloven av 1896. Avhandlinger fra Universitetets historiske seminar 8. bind, 1. hefte. 93 s.
- Lorentzen, J. 1917. Hønefoss kommunale høiere almenskole. Treaarsberetning for skoleaarene 1913-1916. A/S Ringerikes Blads trykkeri, Hønefoss. 35 s. Den håndskrevne beretningen finnes også i skolens arkiv. Den kan inneholde noe annen informasjon enn den trykte.
- Ness, E. 1989. Det var en gang -. Norsk skole gjennom tidene. Universitetsforlaget. 240 s.
- Noreng, H., K. Hofland, K. Natvig (red.). 1987. Henrik Ibsens ordsfatt. Universitetsforlaget/Alma Mater forlag.
- Syversen, A. 1983. Den høyere skolen i Hønefoss 1884-1984. Haakon Arnesen A/S, Oslo. 124 s.
- Syversen, S., P. Lien og R. Sukkestad (red.). 1950. 35 år under liljebanneret. 1. Hønefoss Speidertropp 1915 - 27. april - 1950. Arne Qvist Trykkeri A. S., Hønefoss. 52 s.

FORFATTEROMTALE

Ragnvald Lien er født på Sokna i 1951. Han har vært speider i flere perioder, både ulvunge, guttespeider og roverleder. I 1965 begynte han på realskolen i Hønefoss. Examen artium på naturfaglinjen i 1970 ga grunnlag for realfagsstudier på Blindern. Etter et kort opphold som vitenskape- lig assistent i Bergen, fikk han fast lektorstilling ved Ringerike gymnas i 1977. Lien har siden vært tilsatt ved skolen, fra 2005 som assisterende rektor. I 2009 var han konstituert rektor og fra 2010 rektor.

Geburg Organist Aasland

“Pianoet” stod i dagligstua, og det var egentlig for fint til å stå der. For det var et helt spesielt instrument, et Pleyel piano forte spinett sa de som antagelig hadde litt greie på det. Det hadde sjeldent vakker utforming, eller design heter det vel nå.

Medailles og geniet

Maren Anita Olerud

Det hadde sprø tone, og som et arvestykke ventet det å bli behandlet med respekt. Jeg oppdaget fort at å hamre løs på det for å få de spinkle tonene til å virke mer imponerende, det virket ikke. Da sluttet tangentene rett og slett å fungere og ga bare fra seg en gnissende lyd. Tonene måtte lokkes fram, og det var ikke noe for meg, nei.

Men når en kjedet seg, var det allikevel ganske brukbart tidsfordriv å sitte på pianostolen og finne på forskjellige ting. Smørbrødvalsen kunne varieres i det uendelige, og de tre svarte tangentene til Gudmund Torsen Storebingen lød triste og hjerteskjærende deilige hvis en trykket ned alle på en gang. Så var det for eksempel den fine vignetten midt på pianolokket. Jeg hadde med mye strev og møye greid å tyde de største snirklede bokstavene. Der stod “Medailles d’Or Paris 1838”.

“O” i d’Or var omgitt av så mye krimskrams at jeg leste den som en Ø, og jeg funderte mye der på pianokrakken over denne Medailles som antagelig altså hadde dødd i Paris i 1838. Det måtte ha vært en berømt person etter som navnet hans skulle minnes til evig tid på et pianolokk. Jeg trodde han var ung, med langt, krøllet hår og triste øyne naturligvis fordi han visste han skulle

dø snart. Og molltangentene akkompagnerte tankene mine, ute regnet det og alt var sånn småsørgelig og hyggelig.

“Pianoet trengte å bli stemt. Det trengte desperat å bli stemt. Så hendte det at kirkekoret i bygda, der mor var med, og som var svært aktivt under krigen, skulle arrangere underholdningskveld til inntekt for nytt kirkeorgel i Norderhov kirke. Krefter hadde satt seg i sving, og snart visste vi alle at selveste Geburg Aasland hadde sagt ja til å komme og underholde. Dette var som sagt under krigen, og folk grep begjærlig enhver anledning til å komme sammen. Først hadde en noe å snakke om og glede seg til i ukevis i forveien, så kom selve begivenheten, og så kunne alt kommenteres i ukene etterpå. Slikt skapte samhold i bygda. I hvert fall visste snart alle alt som var å vite om Geburg Aasland. Han var en musikkbegavelse, han kunne trollbinde publikum, han var organist i Ullern kirke, og det som vi unger syntes var så fantastisk utrolig, alt dette var han og kunne han selv om han var blind og alltid hadde vært det. Og denne kapasiteten skulle komme til lokalet Njardarhov, lys levende. Men så kom altså det som var det aller, aller største for meg, han skulle overnatte hos oss på Øvre Tanberg, og han skulle stemme vårt piano.

Jeg tenkte mye på den forestående begivenheten, og mer og mer kom denne ukjente Geburg Aasland til å bli identisk med drømmehelten min, den unge Medailles. En mann som var så merket av skjebnen, måtte sikkert være bedrøvet, stille og liksom høyt hevet over den alminnelige hop.

Den store kvelden kom. Lokalet var fullsatt, mesteren var kommet, og etter hva jeg hørte, holdt han forsamlingen som voks i sine hender i tre samfulle klokketimer. Broren min og jeg fikk ikke være med. Vi ventet spent hjemme og kunne nesten ikke la være å smake på de gode smørbrødene mor hadde lagd i stand, og som ventet på en forhåpentligvis sulten kunstner. Jeg syntes nok at spekepølse og egg var en tanke for verdslig i en slik anledning, men selv genier måtte vel ha mat....

Endelig hørte vi dombjeller utenfor. Det trampet og pratet i gangen. Jeg lyttet spent, det hørtes ut som om det var mange der ute, en kraftig, buldrende stemme skilte seg ut. Så gikk døra opp, og i samme øyeblikk Geburg Aasland kom inn, forsvant min Medailles med en komets fart opp i stjernetåka. For mannen med den kraftige stemmen, som virkelig var Geburg Aasland, var like langt fra å være verdensfjern som

en sprellende laks er fra å være en død sild. Da jeg kom meg av sjokket, oppdaget jeg at han fremdeles stod på scenen. Han opptrådte, og vi var et fasinert publikum, alle vi som var i nærheten. Han lignet Bjørnson, tror jeg jeg kan huske, med grå hårmanke og hodet liksom kastet bakover. En hadde inntrykk av at han så. Det lynte i brilleglassene, og han beveget hendene raskt mens han snakket. Og snakke gjorde han i ett sett. Han var og ble midtpunktet i rommet mens han hoppet fra det ene samtalemnet til det andre. En anekdote fra Raufoss ble servert mens han slengte på en ganske kraftig spøk om stedsnavnet. Mer og mer mistet jeg troen på at han var en virkelig kunstner.

Det var blitt sent, og jeg skulle ha lagt meg for lenge siden. Men enten glemte mor meg i den livlige samtalen, eller så mente hun at dette var en opplevelse jeg ville huske, for ingen ba meg gå. Jeg hadde forresten alt tydd til det vanlige knepet mitt når jeg ønsket at de voksne skulle glemme meg. Vi hadde en stor gyngestol stående i et hjørne i stua. Bak den ble det et lite rom der jeg akkurat kunne smette inn. Der tilbrakte jeg mange timer med leker eller bøker når jeg ville være for meg selv, og jeg hørte nok kanskje samtaler som ikke var beregnet for mine ører. Når noen husket at jeg var der, ba de meg komme fram, for det var en sprek mellom golv og vegg som det "trakk" fra. Da jeg senere fikk et anfall av reumatisme, fikk dette gjemmestedet skylden. Men altså, her satt jeg utover kvelden mens Geburg Aasland snakket og snakket. Mye av det han fortalte, husker jeg, særlig det han sa om sitt forhold til kristendommen. Det rare er at når jeg tenker på det, ser jeg det for meg i bilder. Det var slik hans enestående evne som forteller og resitør virket. Tilskuerne så det han selv ikke kunne se.

Så ville han spille for oss og gikk bort til "pianoet". Han følte over det, liksom kjælte for det. "For et vakkert instrument," sa han. Vakkert? Kunne han se med fingertuppene? Den kraftige skikkelsen satte seg på piano-krakken. "Ja, spill, du!" tenkte jeg, litt skadefro på vegne av en forsvunnet Medailles og meg selv. "Selv om du er kunstner aldri så mye, kommer du med den styrken du bruker til å få fullstendig stumme tangenter."

Jeg tok feil igjen, grundig feil. For Geburg Aasland var dus med instrumentet alt da han følte over det, og da fingrene hans lekte seg prøvende over klaviaturet, visste han alt om dets vilje til å samarbeide. Og der, mens jeg tittet fram fra gjemmestedet mitt, fikk jeg mitt livs første og største opplevelse av musikk. "Å bli revet med", er en

klisje, men jeg må bruke den. Jeg var med ham opp på fjellet til ensomme vidder og buldrende fosser, jeg hørte lerka kvitre over sommerenga, det gråt og det lo, det var et virvar av bilder og opplevelser i rask rekkefølge. Det ene øyeblikket utnyttet han en eneste spinkel tone, for så i neste å fare over dem alle med en voldsomhet som fikk en til å tenke at nå,-nå sprenges rommet, tonene må videre..

Da det stilnet, trakk jeg pusten dypt og så med vantro øyne på pianoet. Det var ikke det samme hakkebrettet mer, for der inne bodde noe jeg ikke hadde visst om, noe som bare fant det for godt å komme fram når verdige personer, genier, befalte.

Der inne bodde...ja, det måtte være min Medailles...

Foto: Privat

Johannes Geburg Kristian Aasland ble født i Kragerø i 1886 og døde i Oslo i 1970. Han var blind fra spedbarnsalderen. Han fikk musikalsk utdanning, virket som musikk lærer og var organist i Ullern kirke. Han turnerte landet rundt med musikk og foredrag. Han var en profilert blindesaksmann sammen med Stordahl, Engerdal og Saus. Hans parole var: Synstap er en vanskelig jobb som en må leve med, men kjempe for å overvinne. Under 2. verdenskrig var han sivil motstandsmann, og fikk taleforbud fra juni 1941.

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Aschehoug og Gyldendals Store norske leksikon. 1995. Kunnskapsforlaget. Oslo.

FORFATTEROMTALE

Maren Anita Olerud er født 1936 på Hverven, men vokste opp på Øvre Tanberg og på Røiseng på Ask. Hun stiftet familie og bodde på Haldum i Heradsbygda fra 1960 og på Røiseng på Ask. Etter eksamen ved Oslo offentlige lærerskole arbeidet hun ved forskjellige Ringeriksskoler. Hun har bestandig likt å lage vers og små fortellinger. Noe er publisert i Heftet Ringerike, lokale aviser og bøker. Hun har vunnet 1. premie to ganger i NRK-konkurranser og i den anledning deltatt i TV-programmer.

Portrett av Christian IV fra ca. 1614.

Gudbjørg Henriksdatters *tapte ære*

Gudbjørg Henriksdatter fra Tyrstrand står vinteren 1685 sammen med sin svigerinne Kari Gudbrandsdatter for retten, mistenkt for å ha stjålet høy.

Sten Høyendahl

Hun går under navnet Finne-Gudbjørg, og er gift med sagmester Tomas Gudbrandsen i Skjærdalen. Gudbjørg har tidligere vært mistenkt for tyveri, og har dårlig rykte i bygda. Blir hun nå dømt som tyv, stemples hun som æreløs kvinne, og vil bli møtt med avsky i lokalsamfunnet. Alle vitneprov taler mot Gudbjørg og Kari, og de har nå bare en utvei, det siste halmstrået som de griper begjærlig. De tilbyr seg å avlegge ed på sin uskyld, og setter derfor sin sjels salighet i fare.

Drap i Heradsbygda

Gudbjørg var født i begynnelsen av 1650-årene og vokste opp på Sørum i Heradsbygda, der hennes foreldre var leilendinger. Hennes foreldre var kommet fra Toten, men faren var finsk og gikk under navnet Henrik finne. Han skaffet seg snart mange uvenner, og ble høsten 1661 slått i hjel i sitt eget hus av to karer fra Modum, Helge Grøterud og Lars Flattum. På denne

tiden var det slik at den dreptes etterlatte måtte stevne ugjerningsmennene. Øvrigheten kunne imidlertid gripe inn og tiltale drapsmannen dersom de etterlatte ikke ønsket å føre privat sak. Kari Nilsdatter, Gudbjørgs mor, ville imidlertid følge opp saken. Hun lot fengsle Helge Grøterud, og tok initiativ til å reise retts sak.

Det viste seg at Christen Christensen i mølla, en gammel uvenn, hadde vært sammen med Helge Grøterud og Lars Flattum like før drapet, og han hadde også gitt dem en kårde. Helge sa da også under forhøret at hans ”tilskynder” var Christen i mølla. Også den mektige bondelensmannen Ole Torkelsen Hønen ser ut til å ha spilt en lite sympatisk rolle i saken.

Henrik finne etterlot seg to sønner og fem døtre. Skiftet etter ham er bevart, og vi ser at Gudbjørg arvet syv riksdaler - ikke så lite i en tid da ei ku gikk for tre daler. Moren Kari Nilsdatter

giftet seg igjen med Erik Larsen, som hadde tilnavnet Keyler – trolig også han finne.

Hogg og slag

I begynnelsen av 1670-årene holdt Gudbjørg Henriksdatter til på Hollerud på Tyrstrand, trolig som tjenestefjente. Vinteren 1672 hadde søsknene Rolv Olsen og Gunnor Olsdatter Haug kommet til Hollerud, der de utfordret Gudbjørg og reiste tvil om hennes ærlige navn og rykte. De hadde tvunget henne med seg til Solberg, der gårdkona Guri og hennes barn, Hans og Anne, hadde møtt henne med hogg og slag.

Erik Sørum, Gudbjørgs stefar, svarte på mishandlingen med å anlegge sak. Christen Hollerud bekreftet at Gudbjørg hadde fulgt med til Solberg, men han hadde ikke oppfattet at det skjedde mot hennes vilje. Guri, kona på Hollerud, kunne imidlertid fortelle at Gudbjørg hadde nektet å bli med, men Gunnor

Olsdatter hadde kalt henne en sladder-taske, og forlangt at hun skulle følge med til Solberg for å forsvare seg.

Knut Pjåka hadde vært med en hest på Solberg da de kom med Gudbjørg, og hadde sett Anne Solberg slå henne på munnen. Deretter hadde Guri Solberg tatt ei garnvinne og knust den i ansiktet på Gudbjørg. Så kom Hans Solberg og begynte å slå løs på Gudbjørg med en vidjekvist, men da syntes Knut det fikk være nok, og gikk imellom. Gudbjørg løp da av gårde med gårdsbikkja i hælene, mens Hans sprang etter. Flere andre kunne bevitne at Knuts forklaring var riktig.

Til et nytt rettsmøte hadde Erik Sørum innstevnet to nye vitner. Barbra Henriksdatter og Kari Olsdatter fortalte at de sist sommer hadde arbeidet på en bråte sammen med Gudbjørg og Gunnor Olsdatter. Gunnor hadde da kalt Gudbjørg en sladdertaske, og sagt at sageieren Knut Hansens enke, Kirsti Mattisdatter ved Hønefossen, hadde beskyldt henne for å ha stjålet en serk. Gunnor skulle også ha beskyldt

Gudbjørg for å ha tatt penger fra lommene til en kar på Bragernesveien.

Vold i utide ble heller ikke den gang tatt lett på av rettsapparatet, og mannhelgebolken i Christian 4.'s Norske Lovbog av 1604 hadde flere ulike bøtesatser for mishandling. Guri og Anne Solberg ble dømt for å ha overfalt Gudbjørg med hogg og slag, og måtte bøde en halv mark sølv hver til kongen. Verre sved det nok å måtte ut med to riksdaler i erstatning til Gudbjørg. Rolv Haug ble frikjent ettersom han hadde gått mellom de stridbare kvinnene, mens søsteren Gunnor Olsdatter ble pålagt å bevise sine beskyldninger mot Gudbjørg. Hva Gudbjørg egentlig hadde gjort mot Solberg-folket er uklart, men de mente øyensynlig at hun hadde spredt sladder om dem.

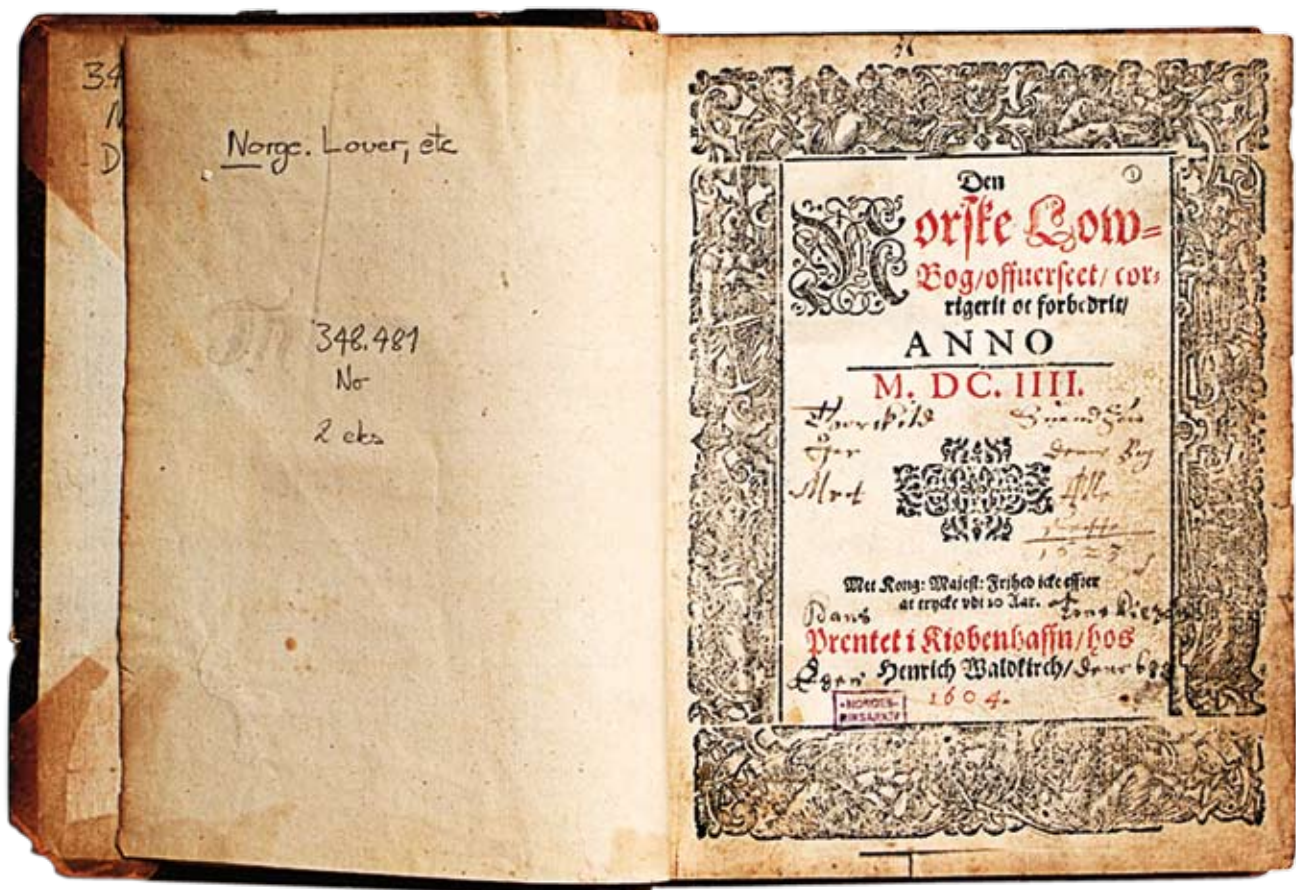
Tyveribeskyldninger

Å framsette tyveribeskyldninger var en svært alvorlig sak på 1600-tallet, da en tyv ble ansett som et uærlig menneske og utsatt for alles forakt. I Christian 4.s Norske Lovbog, mannhelgebolkens kapittel 21, heter det at ingen skal

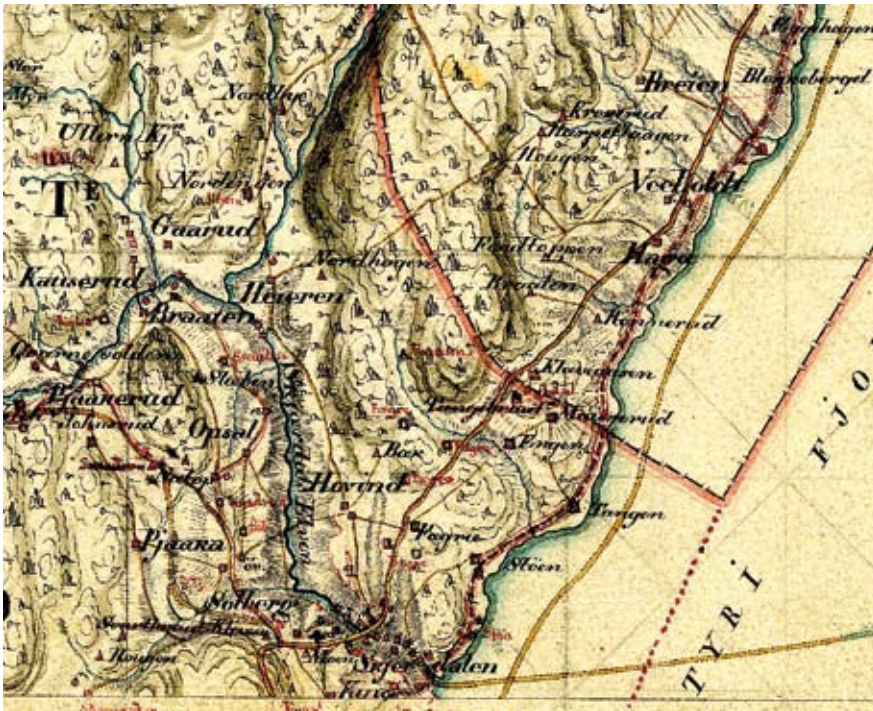
tillagge annen mann for uærlig sak uten bevis. Om så skjedde, skulle bot illegges med fire mark sølv til kongen og samme beløp til den som var blitt æresskjelt.

Gunnor Olsdatter hadde forberedt seg godt da saken tok til høsten 1672, og stilte med flere vitner, blant dem Jens Andersen skomaker, Kirsti Mattisdatters nye ektemann. Jens fortalte at Kirsti hadde beskyldt Gudbjørg for å ha tatt en serk en gang hun overnattet i huset ved Hønefossen. Brødrene Knut og Christoffer Trondssønner hadde hørt Per Svendsen, Frans Nielssøns tjener, si at Gudbjørg hadde stjålet penger i et hus på Bragernes mens eieren lå og sov. Barbro Henriksdatter var på en ubehagelig måte blitt spurt av Kirsti Mattisdatter om hun selv var ærlig, siden hun ville avgi vitnesbyrd for en som var uærlig. Jeg vet ikke annet enn at Gudbjørg er ærlig, hadde Barbro svart, men Kirsti holdt på at Gudbjørg hadde stjålet en serk fra henne.

Gudbjørg hadde nå fått visshet for at det var Kirsti Mattisdatter og tjeneren

Christian IV's norske lovbok av 1604.

Skjærdalen-Breien.

grisene hennes hadde gjort skade på åkeren hans, men da han tok det opp med henne, hadde hun gått rett på ham og tatt et godt grep i håret hans. Under tumultene hadde hun skåret seg på en øks, hevdet Anders.

Retten hadde ikke særlig tro på Anders Jensen, og dømte ham til å bøte to mark sølv til kronen. Men med ett forbehold: dersom Gudbjørg selv hadde vært årsak til klammeriet, skulle hun ikke få erstatning for skaden. Saken sees ikke gjenopptatt, og Gudbjørg fikk nok pengene sine.

To lass høy

Så sto da Gudbjørg i 1685 på tinget, mistenkt for å ha stjålet to lass høy fra Gudbrand Pjåkerud. Jens Jørnsen Hovi kunne fortelle at hun hadde lånt to hester med sleder på den tiden høyet ble borte, og Kari Gudbrandsdatter, Tomas' søster, hadde vært med. Kari hadde heller ikke godt rykte. Hun sto på listene over løse og ledige folk i bygda, og bodde hos broren i Skjærdalen.

Per Svendsen som sto bak tyveri-beskyldningene mot henne. Med lensmannens assistanse stevnet hun derfor Per Svendsen og Jens skomaker inn for tinget, og la samtidig fram sitt skussmål, utstedt av Bragernes-fogden Christoffer Hanssøn. Dersom Per Svendsen ikke kunne bevise sine ord, burde han dømmes etter loven. Per hadde imidlertid rømt fra tjenesten, og retten uttalte at dersom han ikke møtte til neste ting og forsvarte seg, skulle Gudbjørg være fri og forskånet for beskyldningene. Jens skomaker mente å ha flere vitner, og fikk utsettelse til neste ting.

Mer finner vi ikke i tingbøkene om denne saken, og den ble åpenbart ikke gjenopptatt. Per Svendsen ble neppe ansett som troverdig siden han hadde rømt fra tjenesten, og Jens skomaker hadde nok ikke klart å framskaffe nye vitner. Det er påfallende at Gudbjørg ikke stevnet Kirsti Mattisdatter selv for tinget, men hennes ektemann. Det var Kirsti som åpent hadde beskyldt Gudbjørg for tyveri, men mest sannsynlig var hun avgått ved døden før rettssaken tok til. Gunnor Olsdatter ble ikke dømt, kanskje fordi hun bare hadde gjengitt hva andre folk hadde sagt. Det kan også være at hun hadde tatt initiativ til å forlike seg med Gudbjørg.

Etter dette kunne ingen lenger sette spørsmålsteget ved Gudbjørgs ærlige navn og rykte uten å bli trukket for retten. Likevel er det nok sannsynlig at folk i bygda skumlet om både det ene og det andre, men det kunne ikke sies høyt.

Vold i lokalsamfunnet

Noen år senere giftet Gudbjørg seg med sagmester Tomas Gudbrandsen. De holdt til i ei sagstue i Skjærdalen ved bakken Slottet, like opp for Brødresagdammen. Også Tomas hadde en voldspreget barndom bak seg. Hans far, Gudbrand Tomassen Kinn, var i 1658 blitt beskyldt for drap, men frifunnet på tinget. Gudbrand Tomassen flyttet etter dette til Skjærdalen, der han i 1664 slo i hjel en vandringsmann som søkte ly i hans hus. Nå var det ikke lenger noen bønn, og Gudbrand måtte under bøddelens øks. Arne Gudbrandsen, Tomas' bror som bare var tolv-tretten år gammel, ble dømt til tre års kronarbeid for medvirkning til drapet.

I 1684 hadde fogden trukket Anders Jensen på Fegri-eie for retten, da han skulle ha hogd Gudbjørg i armen. Gudbjørg kom selv på tinget og viste fram såret, men Anders nektet for å ha skadet henne. Han var blitt sint fordi

Sent på kvelden hadde Gudbjørg sagt hun ville kjøre noe før hjem. Hun hadde da bedt Jens Hovi om å få drengen hans, Jon Persen, med seg, men hadde ikke sagt noe om hvor hun skulle hente føret. Jon hadde kommet hjem med et halvt kornlass høy for hesteleie. Jens kunne ikke tidfeste datoen med sikkerhet, men Per Eriksen finne og hans sønn Ole, som samme natt hadde ligget på Hovi, kunne bekrefte at det var natt til onsdag før markensdag.

Gudbjørg hadde sagt til drengen at Ole, sønn til Gudbrand Pjåkerud, hadde lovt henne noe høy, men dersom hun ikke hentet det samme kveld, ville hun ikke få et strå. Ole skulle også ha sagt henne at hans far ikke måtte få vite noe om dette. Ved Gudbrands låve på Skamarka brøt Kari opp døren og kastet høyet ut, mens Gudbjørg la det på sledene. Så kjørte de hjem til Gudbjørg, der ektemannen Tomas Gudbrandsen lå til sengs. Tomas visste neppe at de hadde hentet høy, mente drengen.

Per Haug hadde dagen etter fått høre at det var blitt stjålet høy fra låven på Skamarka, og Gudbrand Pjåkerud hadde sagt rett ut at ingen annen enn Gudbjørg Henriksdatter hadde gjort dette. Gudbrand hadde dratt til

Skjærdalen, og Fredrik Johansen Dalen var vitne til at han hadde beskyldt Tomas Gudbrandsen for tyveriet. Tomas hadde benektet dette, men det lå flere høydatter i nærheten.

Ektefolkene Anders Christoffersen og Gudbjørg Larsdatter i Fegristøa fortalte at Gudbjørg hadde budt dem et lass høy for to daler, og dersom de ikke hadde råd, kunne de gi henne vadmel for en daler og skyldde henne resten. Det hadde de gått med på, og Gudbjørg og Kari Gudbrandsdatter hadde noen dager senere kommet kjørende med litt høy på en slede. Gudbjørg hadde sagt at de skulle få mer senere, men de måtte ikke si noe til Tomas.

De to svigerinnene nektet for alt. Ikke hadde de lånt hester av Jens Hovi, og ikke hadde de gitt bort høy til folket i Fegristøa. Det ville de avlegge sin høyeste ed på.

Dom på tinget

I tyvebolkens første kapittel var det foreskrevet ulike straffer for tyveri av gjenstander verdt en øre sølv eller mindre, det ringe tyveri. Første gang skulle en arbeidsfør person miste sin hud, det vil si å kakstrykes eller piskes, men kunne komme unna ved å betale tre mark sølv til kronen.

Annen gang skulle tyven brennemerkes på kinnet med mindre seks mark sølv ble innbetalt til kongen. Tredje gang skulle tyven miste sin hud, og hans

gods skulle konfiskeres til fordel for kongen. Fjerde gangs ringe tyveri var ensbetydende med dødsstraff. Straffene for såkalt stort tyveri var enda hardere. Første gang skulle tyven miste alt sitt gods, og annen gang medførte dødsstraff.

Vi ser at loven hadde klar sosial slag-side, da de som var i stand til å betale bøter, kunne kjøpe seg fri fra kakstryking og brennemerking. Selv den fattigste bonde klarte nok å framskaffe penger til bøkene dersom han ble dømt som tyv. Kroppsstraffene var først og fremst beregnet på omstreifere og andre på samfunnets skyggeside, som dermed ble ytterligere stigmatisert. Det hjalp lite å prøve å forbedre seg etter å ha blitt brennemerket på kinnet. Ingen ville ha slike folk i tjeneste.

Gudbjørg og Kari ble ikke trodd av retten, da de hadde mange vitneprov mot seg. De ble også nektet å avlegge ed - slik gudsbespottelse ville ikke retten ta ansvar for. Å avlegge falsk ed ble ansett som svært alvorlig, da det ville føre til sjelens fortapelse. I samsvar med tyvebolkens bestemmelser ble de dømt til å bøte åtte ørtuger og tretten mark sølv (nærmere syv riksdaler) til kongen, dersom de ikke ville straffes på kroppen. Videre måtte de betale to daler hver i erstatning til Gudbrand Pjåkerud, og to daler i omkostninger.

Gudbjørg og Kari hadde drevet høyt spill i håp om å bli frikjent. De hadde

tilbudt seg å avlegge ed på sin uskyld, men det skulle vise seg å gjøre vondt verre. Retten anså det ekstra skjerp-ende at de to hadde vært villige til å sverge falsk. De måtte derfor også utstå kirkens disiplin, som innebar å bli refset offentlig av presten under gudstjenesten. Det var en hard tilleggsstraff for den som allerede var dømt for uærlig handling. Gudbjørg og Kari var nå stemplet som kvinner uten ære, og måtte møte opp i kirken for å få dette hamret inn i hele menighetens påsyn.

Etterskrift

Gudbjørg klarte nok å skaffe penger til bøkene, slik at hun slapp å bli kakstrøket. Hun fikk det nok likevel ikke lett etter domfellelsen, men vi hører ikke noe særlig mer om henne. I 1695 møtte Gudbjørg på tinget for å svare for ubetalt kopp- og ildstedsskatt, og vi får da vite at ektemannen Tomas var avgått ved døden. I 1702 vitnet hun på tinget om en bråte som hennes mor hadde brukt, og hun bodde da på en plass under Breien på Ask. Som tyveridømt hadde Gudbjørgs ord liten vekt. Dersom en av partene hadde vært utilfreds med vitnemålet, ville hennes fortid blitt brukt mot henne i retten for å svekke hennes ord.

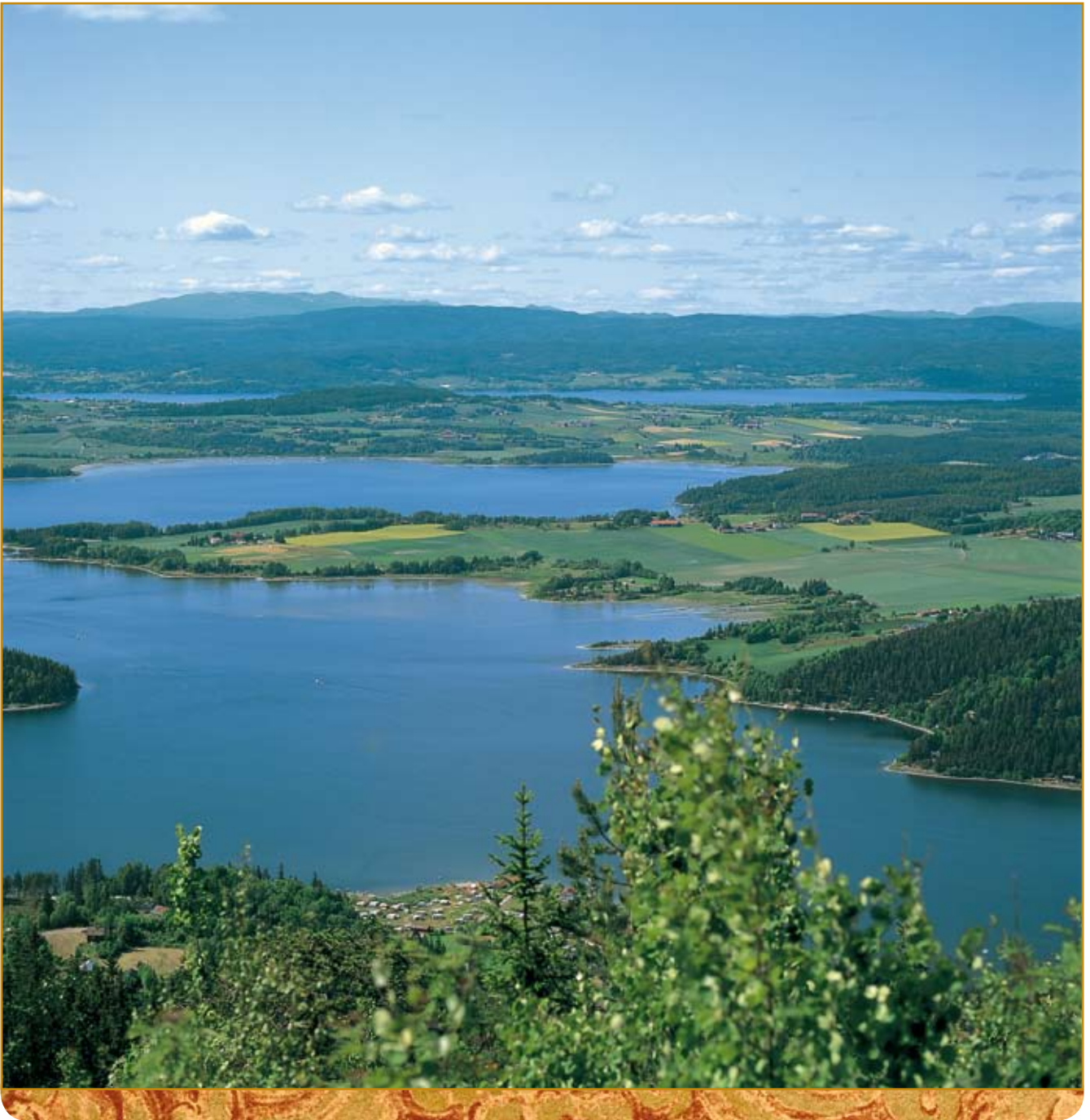
I 1729 døde Gudbjørg Henriksdatter, 76 år gammel. Det var da 44 år siden hun hadde begått det hodeløse tyveriet i låven på Skamarka, men slik gjerning ble aldri glemt av bygdefolket.

KILDER/LITTERATURENHENVISNINGER

- Kong Christian IVs Norske Lovbog af 1604.
 - Norsk Historisk Kjeldeskrift-Institutt (1981).
 - Rektangelmåling 1827, utsnitt av kart 19 B 5, målestokk 1:50 000. Oppmålt av løytnant Rynning.
 - Statsarkivet i Kongsberg: Tingbøker og skifteprotokoller.
- Internett:
- <http://www.arkivverket.no/manedens/apr2004/hovedside.html>

FORFATTEROMTALE

Sten Høyendahl, er født i Oslo i 1947 og bosatt i Steinsfjerdningen i Hole. Han er tidligere seniorrådgiver i Riksrevisjonen med skatt som spesialområde. Sten Høyendahl har skrevet artikler om lokalhistorie og genealogi i diverse tidsskrifter og årbøker.

Hvem ristet runene på *Kongens Utsikt?*

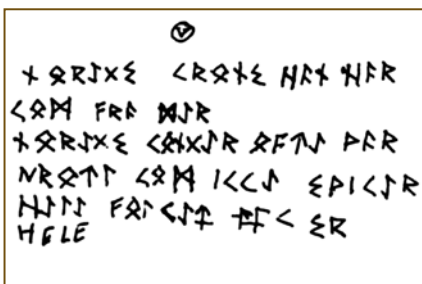
Å råde runer er datering av runeinnskrifter. En gjør om runeinnskriften til ei tallrekke ved å telle antall runer i hvert ord. En nytter tre av disse tallene, som bør stå ved siden av hverandre i tallrekken, for å finne årstallet. Det finner en fra en tabell.

En slik tabell fra 1348 er gjengitt hos Ole Worm i 1626. Tabellen består av 28 søndagsbokstaver ganger 19 rader. Dette gir 532 år. Inne i tabellen er de 19 gyllentallene fylt ut fortløpende. De tre tall gir da rad, søndagsbokstav og gyllentall. Tabellen gir da årstallet. En tabell tar til år 1140. En kan også slakte - dekryptere - runeinnskrifter. Der får en ut tekst med opplysninger. For å slakte runer nytter en gyllentallsrekke sammen med ett til fire tall fra runeinnskriftens tallrekke. En får da ut ei ny tallrekke som nyttes til å få en ny tekst. Tallet 5 gir rune 5 i innskriften, osv. Når en har rådet og slaktet runeinnskriften, vet en at en sitter med den korrekte innskrift (fasit). For nærmere detaljer henvises til litteraturlisten (Landsverk) og min hjemmeside og Håvamål vers 144.

En henvendelse om runene

År 2002 den 17. juni fikk jeg en E-post fra Gudmund Bakke. Det var en avskrift av en runeinnskrift funnet på nordsiden av stien straks før en kommer ned på Kongens utsikt. Avskriften besto vesentlig av runer fra den eldre runerekke med et par merkverdigheter. Gudmund Bakkes spørsmål var om jeg kunne oversette runeinnskriften. Det var greit nok, teksten ble gjengitt i heftet Ringerike år 2002 i en artikkel av Sverre Svingheim. Det viste seg senere at runeinnskriften allerede var oversatt og at disse to oversettelsene samsvarte.

Avskrift v/Anne-Britt Nygård:

Teksten lyder:

NOREGS KRONE HAN HAR
KOM FRA DER
NOREGS KONGER OFTE VAR
DROTT SOM IKKE SVIKER
HELE FOLKET LIKER

Man visste at runeinnskriften var av nyere dato. På dette tidspunkt la jeg ikke merke til det tegnet som viste

omtrentlig tidspunkt for runeristingen. Ettersom jeg kjenner til runerådingens kunst, gikk jeg i gang med å datere innskriften.

Runeslakt og datering

Etter hvert fant jeg fram til både runeslakt og datering. Jeg la også etter hvert merke til Kong Olav den femtes monogram som var anbrakt like over selve runeinnskriften. Den måtte derfor ha blitt utført etter at Olav V ble konge. Her må jeg påpeke at innskriften ble gjort tidlig i den prosessen Alf Monge måtte gjennomgå da han gjenoppdaget runerådingsteknikken, innbefattet runeslakt. En kunne derfor ikke være fullt så stringent til de krav en senere fikk med hensyn til oppstilling og kontroller forbundet med runeråding. Dateringen jeg kom fram til var 22/11 1964.

Runeslaktet ga følgende runetekst:

OH:AAAAAORA:K:ANO:RAK

Denne tekst ser i utgangspunktet ganske meningsløs ut? Av enkeltord som en kan - forhåpentligvis - i utgangspunktet få mening ut av er f. eks. OR (ut or/ut fra/ ut av), AKA (ake, renne), KAN, RAK, KANO og ANORAK. Dette gir oss ikke så mye å fare med. Prinsippene ved runeråding er at mye foregår baklengs, især det som har med tall å gjøre. En kan her f. eks to steder lese AR (år) baklengs. Erfaringsmessig betyr dette at en skal finne fram til tall i runeslaktet. Runetegnet blir da erstattet med sin tallverdi fra FuParken. Noen ganger dukker årstallet opp som en på forhånd har datert innskriften til - altså en ekstra kontroll på årstallet, men det vanligste er alderen på den eller de personer som er nevnt i runeinnskriften.

Om en erstatter alle runetegnet med sin tilsvarende tallverdi fra den eldre fuPark får en denne tallrekke:

24-9-4-4-4-4-4-24-5-4-6-4-10-24-5-4-6.

Ettersom innskriften er fra Olav den femtes tid, ser en raskt at de to første tegn i innskriften OH må stå for Olav Håkonsson. Summerer en opp tallverdiene videre fra og med tall nr 3 som er 4/A og fram til og med tall nr 11 som er 4 får en 57. Summeres de to siste tallene der en fikk 57 får en

9. Sum av de to neste tallene blir 10. Til sammen får er 19. Her får en da tallene 19 og 57 som gir årstallet 1957 baklengs. En ser også at tallene for RA er 5 og 4 som gir oss tallet 54. ANO står for ANNO/ÅR. Det som her står er Olav Håkonsson, konge år 1957, 54 år gammel. En pussighet: For de som husker kong Olavs interesse for skisport og skiturer i Nordmarka – hvem husker vel ikke bildet av kong Olav på trikken i forbindelse med oljekrisen tidlig på 1970-tallet? – vil en tro, selv om det i 1964 neppe var tilsiktet (?), at ordet en får ut av de syv siste runene i runeslaktet passer utmerket på kong Olav: Kong ANORAK.

Men hvem ristet runene?

Det var to runetegnet i innskriften som jeg fant merkverdige og derfor måtte en nærme på. Den ene runen finner en som nummer fire i første linje. Tegnet ser ut som en slags omvendt Z. Tegnet er den eldre FuParks tegn nummer 14 og har lydverdi E. Dette tegnet finnes nesten ikke i runeinnskrifter, derfor anså jeg det som noe spesielt. Det vanlige tegnet for E fra den eldre fuPark er tegn nummer 19 i runerekken. Tegnet er identisk med det latinske alfabetets bokstav M. Det andre tegnet var den eldre runerekkes tegn nr 16. Tegnet ser ut som det greske tegnet sigma og har som rune lydverdi S. Det pussige er imidlertid at dette tegnet to ganger har lydverdi E. E i KRONE og E i LIKER. Når en har vendt seg til å tenke kryptologisk/rebusmessig og andre pussigheter i forbindelse med våre runeinnskrifter, skjønner en raskt at her er noe runeristeren vil fram til som ikke ligger i dagen. Legg også merke til at begge tegn har delvis fått lydverdi E. Her er altså noe som må dekrypteres. Hvis en setter opp hvordan disse tegn forekommer, linje for linje, får en, først omvendt Z(E) så Sigma(S/E):

- Linje 1: 1,2
- Linje 2: 1,0
- Linje 3: 3,1 Baklengs 1,3.
- Linje 4: 2,2
- Linje 5: 3,1

I tillegg er her fem - 5 - linjer. Tallet 5 eller den lydverdien en måtte få ut kan settes inn hvor som helst i rekkefølgen. Som eksempel for videre dekryptering kan nevnes at linje 1 kan gi første ætts andre rune som er U/V, eller om ættene telles bakfra: tredje ætts annen

rune som er B. En kan også telle rune eller bokstav nummer 12 eller 21 eller summert 3. For å gjøre en lang historie kort kom jeg fram til følgende “rebus-løsning”:

Linje 1: B (ætt 3 rune 2)
og/eller J (rune 12)

Linje 2: J (alfabettegn nr 10)

Linje 3: M (ætt 1 rune 3) og
(sum 4 i yngre runerad) O (og Ø).

Linje 4: N (ætt 2 rune 2)
og Ng (rune 22)

Linje 5: E (Baklengs: ætt 3 rune 3)

Antall linjer: R (rune 5) settes inn der det måtte passe.

Fra denne “rebus” får en fram navnet *BJØRN MONGE*.

Hvem var Bjørn Monge?

Det er kjent at det var norskamerikane- ren Alf Monge fra Kristiansund som gjenoppdaget rådekunsten. Jeg skal ikke her komme inn nærmere inn på bakgrunnen hans bortsett fra at han i 1936 satt det britiske etterretningsvesen “på ende” da han i løpet av halvannen time løste deres “uløselige” kode. For øvrig se min hjemmeside om Alf Monge samt tabellen (Påskekalender) fra 1348. Som en ser er etternavnene identiske. Navnet stammer fra gården Monge i Romsdalen. Underveis i denne prosessen hadde jeg sendt en E-post til Anton Monge, rådmann i Kristiansund, der jeg etterlyste muligheter for at Alf Monge kunne ha vært i Norge i første halvdel av 1960-tallet. Etter en tid fikk

jeg svar, ikke fra Anton Monge, men fra en tremenning av ham, Wenche Monge Jensen, bosatt i Trondheim. Hun kunne opplyse om at hun var niese av Alf Monge, og at Alf ikke hadde vært i Norge på sekstitallet. Hun nevnte også at hennes far og Alf Monge hadde hatt en utstrakt korrespondanse i forbindelse med rådekunstens gjenoppdagelse i første halvdel av sekstitallet. Hun hadde tatt vare på både korrespondansen og en del annet, utklipp o.l. fra både norske og utenlandske aviser. Og om jeg var interessert kunne jeg få låne dette. På anmodning gjorde jeg det, materialet - Mongesamlingen - har jeg nå både gjennomgått og returnert. Og nå er det vel ingen overraskelse når jeg nevner navnet på hennes far - som i sin tid arbeidet i avisen Romsdalsposten i Kristiansund: *Bjørn Monge!*

Var han på Østlandet høsten 1964?

Nå gjensto det å finne ut om han hadde vært på Østlandet i andre halvdel av november i 1964. En henvendelse til Sundvolden hotell med velvillig svar konstaterte at der var intet å finne ut ettersom gjestelistene fra 1964 ikke lenger eksisterte. Hva så med korrespondansen, som var på engelsk, var der noe å finne? Stort sett dreide korrespondansen seg om runerådingen, med noen små opplysninger om andre ting innimellom.

Dette fant jeg:

1964, søndag 14. november. “Har nettopp mottatt ditt siste brev og vil nevne noen få ting før du reiser til Danmark”. Dette var jo lovende. Han ville sannsynligvis passere Oslo på vei til Danmark om han ikke tok fly. Jeg er ikke sikker på om Kvernberget flyplass var tatt i bruk på dette tidspunkt. Da ville det vel bare bli en mellomlanding på Fornebu og neppe plass til noen Ringerikstur.

27. november 1964. “Jeg har nettopp mottatt ditt brev fra Oslo..., lenger ned i samme brev: “jeg håper du får en fin tid i Danmark”. Dette er vel bekreftelsen på jakten: Har Bjørn tatt seg tid til å skrive brev fra Oslo har han neppe gjort dette på en mellom- landing på Fornebu. Han må ha tilbrakt noe lenger tid i Oslo, sannsynligvis overnattet. Det vil jeg tro må ha skjedd flere dager etter 14. november, men noen få dager før 27. november. 22. november, rune- innskriftens dato, skulle derfor være midt i blinken for Bjørn Monges tilstedeværelse på Kongens utsikt! Et brev senere konstaterer at Bjørn Monge er tilbake før jul.

Konklusjon

Konklusjonen er altså at det er Bjørn Monge som har ristet runeinnskriften på Kongens utsikt den 22. november 1964.

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Johnsen, Ingrid Sannes. 1968. Stuttruner, Universitetsforlaget, Oslo.
- Landsverk, O. G. 1969. Ancient Norse messages, Norseman press, Landsverk Foundation, Glendale, California.
- Landsverk, O. G. 1974. Runic records of the Norsemen in America, Eric J Friis, USA, publisher Landsverk Foundation, Rushford, Minnesota.
- Monge, Alf. 1980. 67 solution of chrypogr. in runic inscription, publisher Landsverk Foundation, Rushford, Minnesota.

Internett:

- <http://home.ringnett.no/trygve.berge/AlfMongeHjemmeside/runerader.htm>

FORFATTEROMTALE

Trygve H. Berge (født 1943 i Ålesund) har vært landmåler i Statens kartverk fram til 2010 og har bodd på Ringerike siden 1978. Han har satt seg inn i runetolkning, og har hatt artikler i Heftet Ringerike og aviser om dette temaet. Han har også en egen side på internett med stoff knyttet til runer.

Gudmund Holthe og Birger Nordgaarden foran to av de tre brenneråpningene som ble gravd ut høsten 2009.

Svenskerud på Nakkerud og Røyse – to steder med teglstensarbeidere

Hensikten med artikkelen er å påvise spor som kan dokumentere mulig alder på teglverket og hvorfor plassen heter Svenskerud.

Kaare Fleten

Granskingen gjelder kjøpekontrakter, slektsgransking, teglverkshistorie og andre kilder. Plasseringen av leirmøllehuset og gråsteinsmurene med brennerovnene tyder på høy ingeniørkunnskap. Hvem var opphavsmannen?

I 2006 fant en den ene brennerovnsdøra under molda der bryggerhuset nå står. Åpningene har sannsynligvis vært tildekket de siste 115 år, fordi ingen har visst hvordan et slikt teglverk fungerte. Gustav Holthe, den nåværende eiers oldefar, som jobbet i leirmølla i 1880,

fortalte heller ikke noe til sin sønnesønn Gudmund, Kolbjørn Holthes far. Det var Gjermund Glittfjell fra Eiker Arkiv som fant løsningen.

Taksteinproduksjon 1833-1886

På plassen Svenskerud har det vært 25 hus. I dag er dette et selvstendig bruk 268/9, som eies av fiolinisten Kolbjørn Holthe. En del av plassen bærer preg av et småindustriefelt fra det 18. og 19. århundre. Her har det vært teglverk, tjurubrenning, våpensmie og garveri. Mest kjent er taksteinsproduksjonen. Dette har jeg omtalt i en 7 siders artikkel

i «Gamle minner» 2007. Dette finnes i en informasjonskasse på Svenskerud og i Klokkergården. Her dokumenteres produksjonen med 8 signerte og daterte takstein fra 8 forskjellige gårder. Årstallene er 1833, 1835, 1838, 1860, 1864, 1870, 1871 og 1886. Det ble laget bare en signert stein for hvert hus og det må betegnes som hell at så mange daterte steiner er funnet.

På plassen har en ca. 200 originalformer. I den senere tid har en nå funnet gammel takstein i Skamarka og på Opsahl som passer i originalforma. I 1833 var det

Gulbrand Gulbrandsen Skamarka som eide plassen, som da var blitt selvstendig bruk. På dette tidspunkt hadde han barna Gulbrand Gulbrandsen Svenskerud f. 1813, Lars f. 1816, Ole f. 1819 og Kari 1821. Dette var et godt utgangspunkt for en familiebedrift, hvor en trengte sju personer for å drive effektivt i sesongen.

Kjøpekontrakt 1812

Den 27. nov. 1812 underskriver Gulbrand Gulbrandsen Skamarka en kjøpekontrakt for plassen Svenskerud. Morfaren var Elling Amundsen Aasterud, som eide Svenskerud fra 1760 til 1767. Originalkontrakten er tydet av Frank Otterbech i Ringerike Slektshistorielag. «Kjøpesummen på 1800 riksdaler betales med 800 rdl til Inger Ingvaldsdatter, som var enke etter Ole Jensen Nyehuus. 850 rdl ble betalt til svigersønnen Lars Nielsen Svenskerud og 150 rdl til Hoele Sogne skolekasse.» Renter og innfrielse av lånet finner en igjen i skolekasseregnskapet. Egenkapitalen er i det alt vesentlige plassert i obligasjoner. «200 rdl til Ole Jensen med pant i gården Stadum, 150 rdl hos Nils Guttormsen Sundødegård og 150 rdl hos Lars Nilsen Svensrud.» Ifølge originalkontrakten skal det være Svenskerud. I tillegg er det inntektsført renter for en vekselobligasjon som var utsatt hos Ole Rytterager. Blant de som har

vært «testerer» (vitner) finner en Ole Rytterager, Tomas Kinna, presten og lensmannen. Tomas Kinna var forlover til Lars Nielsen 30. aug. 1800.

Den gamle leirmølla står fortsatt og det kan være av interesse å få den datert. Alt tyder på at den er flyttet hit fra et annet sted.

Ole Jørgensen Hungerholt kjøpte en forfallen eiendom på Rytterager i 1805 og hans teglverk er senere vel kjent. Han vokste opp på Vestre Bye, hvor det var teglverk. Lars Nielsen var i folketellingen i 1801 oppført som skomaker. 21. febr. 1804 låner han 150 rdl i skolekassen. Formålet med lånet er ikke nevnt, men det må være et eksklusivt lån og være viktig siden det er bare 3 låntagere i skolekassen, de to andre fra 1796 og 1798. I 1802 ble det utgitt en bok om hvordan en kunne bygge gårdsteglverk. Ellers anbefales det å søke på internett på gården Spikset i Skarnes, hvor et gårdsteglverk er under rekonstruksjon. Det omtalte lånet kunne ha vært lån til et teglverk, men det er ikke noe sikkert bevis.

Kjøpekontrakt 1780.

Iflg. kjøpekontrakt 28. des. 1780 selger korporal Carl Guulsen Smidt som ”beboer og ejer av Stixrud plassen Svenskerud til den velagtede Danne- mann Ole Jensen Nyehuus”. Danne-

mann betyr ikke en danske, men er en høflighetsform. Nyehuus var en plass under Stixrud på grensen mot Svendsrud ved Finsandbakken. I kontrakten heter det: «--- selv vedligeholder han og oppsetter Gierdesgaarden om Pladsen og tager til Verket i utmarken fornøden Brændeved”. Her har en antydning til teglverk, men det kan også bety levering av brændeved til Sokna jernverk etter circumferensbestemmelser eller kontraktslevering til Conrad Clausen på Bærum Verk. Ole Jensen levde fra 1738 til 1789. Han var gift første gang med Kari Christophersdatter Hott 1773, som ble begravet 8. september 1775 - 30 år gammel. Stedet Hodt under Leine er naboeiendommen til Svenskerud under Fjeld. Se karter i bygdebok for Hole bind IV s. 572 og 824.

Om plassen Svenskerud skriver forfatteren Gudmund Bakke side 782: «Svenskerud er vanlig navn på bruk på Østlandet. Navnets opphav er at det var svensker som ryddet eller bodde her.» På s 831 er det opplyst at Daniel Nilsen 1736-1812 var husmann i Svenskerud i 1779 og at han ble selveier i 1793 på gnr. 217/3 Solheim, Thaulow i dag. Jeg har tidligere funnet ut at Daniel var oppgitt som ”teglbrænder”. Denne opplysningen finner jeg ikke dokumentasjon for i skrivende stund.

Ved å søke i folketellingen for 1801 på Digitalarkivet.no på yrke tegl finner jeg for Hole kun en person. Det er 36 år gamle Christen Danielsen bonde og teglbrænder. Han kjøpte pladsen Snupperud eller Svenskerud av sin fetter Nils Sørensen i 1802. Dette er på et tidligere stadium enn produksjonen på Rytterager og spørsmålet blir om teglbrændingen har skjedd på plassen Svenskerud på Røyse eller om de har jobbet på en annen plass. «På nabogrenda Hodt var det mange flinke smeder. Ved fjordkanten var det brygge, og hit kom kunder med båt fra alle bygder rundt fjorden.» s.598. Siden Ole Jensen Nyehuus ble gift med Kari fra Hott, er det all mulig grunn til å tro at han har hatt kontakt med teglbrænderne på Svenskerud.

Svensker.

Studerer en folketellingen 1801 for Hole, tyder mye på at Christen er sønn av Daniel. De bor begge under Field og er fortløpende ramset opp. Iflg

Foto: Privat

Leirmølla.

kirkebøkene ble Daniel gift 29/12-1756 med Mari Olsdtr Ruud. Christen er oppgitt til 36 år i 1801, men noen dåp har det ikke lyktes å finne i Hole for årene 1765-1766 og 1767. I tellingen 1801 har han to barn som heter Daniel og Mari som passer med de mulige besteforeldrene. Det forhold at jeg ikke finner dåpen til Christen, kan tyde på at Daniel er innflytter, kanskje svensk. Christen ble gift med Berthe Hansdtr Ledne i 1790.

Jeg har søkt i databasen til GDSR på ordene svensk og svenske og finner en dåp i 1780 hvor barnefaren heter Johannes og er svensk. Moren var Anne Pedersdatter Sandum. Barnet het Maria og er markert med U for uegte. Det var to faddere fra Ertelia, en fra Sandum, en fra Flagsæter og til sist Ingebret Guulson Stixrud. Sistnevnte ble født på Svenskerud i 1760, men mest trolig på Røyse ut fra fadder-navnene. Svenskerud var en plass under Stixrud, og som 20-åring har han sannsynligvis bodd på plassen. Med disse fadderne er det all mulig grunn til å tro at svensken har hatt et opphold i nærområdet. Grunnen til å rette granskingen mot svensker har sammenheng med deres kunnskap om brennerovner. I 1743 kom det en rekke lersvensker til Idd ved Halden. Til jernverkene kom det allerede fra 1660-tallet en rekke svenske maskestere til Buskerud/Vestfold. På digitalarkivet.no under Debatt kan man følge en tråd 74808 om disse maskestere.

Bygdevise ca. 1760

I heftet Ringerike for 1926 skriver Hans Johnsrud om en gammel bygdevise skrevet av farbror til lærer Thor Solberg. Visa skal være rundt 170 år. I vers 5 heter det: «--- til Skamarka kommer vi fram. Der går tre tjæreovner

både vinter og sommer, den gården han fø'r nok sin mann.» I vers 7 heter det: «I Allergodt og Holte, der er dom så stolte, vil ikke til Svenskerud gå.» Årstallet er rundt 1760 og en vet ikke om det var bosetting her. Den gang gikk seterveien til Holleia fra Aasterud til husmannsplassen Bergan og forbi Holte til Burudvoll. En måtte krysse bekken for å komme til Svenskerud.

Dåpen til Ingebret Guulsen i 1760 er interessant. Faren var Guul Erichsen Svenskerud og fadderne Johanne Field, Guri Christensdatter Leene, Anne Christensdatter Field, Anders Christensen Borgen Eie og Søren Nilsen Field. Denne familien kan en konkludere med er fra Røyse. Søren Nilsen var bror til Daniel Nilsen. En mulighet er det at Guul Erichsen har flyttet til Nakkerud og at når dåpen har skjedd i Bønsnes/Hole kirke, så har nærmeste familie vært faddere. Jeg har prøvd å spore bosettingen på Røyse-Svenskerud på denne tiden. I bygdebok for Hole bind IV på s. 830 under Fjeld står det følgende: «I 1750-årene var Juul Eriksen (1723-1766) husmann på Fjeld og han satt trolig i Svenskerud. Han var sønn av Erik Halvorsen Hunstad. Juul var gift med Anne Christensdatter Lehne. Han fikk sønnen Engebret (1760-1843). Anne og Juul var husmannfolk på Nordre Haug på Tyristrand i 1762.» Nordre Haug hadde en husmannsplass på Øvre Bergom på veien mellom Skamarka og Ertelia. Hvorfor de bosatte seg her, har jeg foreløpig ikke svar på, men det kan ha vært teglverket Nakkerud-Svenskerud, vitriolverket ved Ertelia eller et teglverk som lå ved utløpet av Aasterudbekken. Dette teglverket vet en var i drift i 1853, men en har foreløpig ingen tidligere datering.

Svenske slekter 1722-1735

En slektsgransker kan bli noe forvirret når en finner så like navn som Juul og Guul på samme adresse og med samme fødselsår og to sønner Engebret som begge er født i 1760. Medlemsbladet til Ringerike Slekthistorielag Hringariki nr. 1, 2010, s. 54 og 55 stadfester at både Juul og Guul er født i 1723. I kirkebøkene finner en etternavnet Guulsen en rekke ganger mellom 1722-1735. Slekten kommer fra Ystad i Sverige. Familien var bosatt på Ertelia og Stixrud. Med innspill fra noen som vet noe, så kanskje vi har et svar i 2011 på hvem den svenske mester var. Svenskerud på Nakkerud er første gang nevnt i 1738 da en halvdel av plassen ble solgt til Ole Pedersen Pjaakerud. Tidligste datering for Svenskerud på Røyse er ca. 1750 da Juul Eriksen kan ha bodd der. (Se Hole bygdebok bind IV s 830.)

Hvem var den svenske mester i 1688? Fogd Ivar Wiel skriver i 1743 § 30: »På Tyristrandaasen, ved gaarden Aasterud, findes Kobber-Erts, hvor der for 70 Aar siden var optaget et Værk av Jacob Luth, en mand på Ringerike, og da skal have givet vel, men den misforståelse, som reiste sig imellem han og mesteren, som var en svenske, skal ha været Aarsagen, at der gik under, thi mesteren reiste bort, og altsaa blev værket innstillet.» Jacob Luth eide i sin tid Skamarka, Aasterud og Stixrud, og jeg har mest tro for at Svenskerud på Nakkerud kan knyttes til den svenske mester rundt 1688.

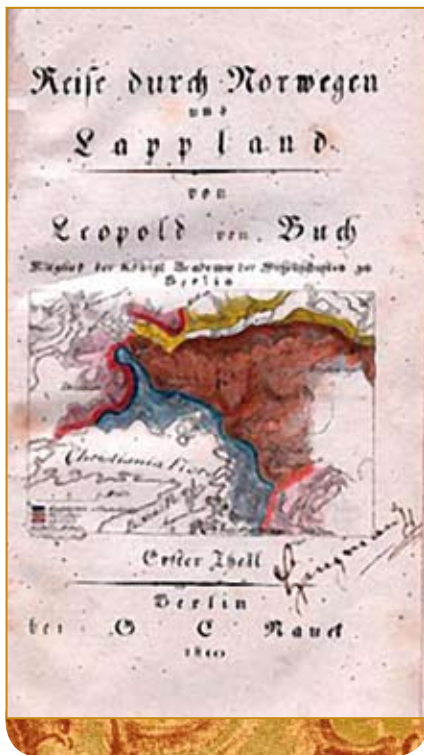
På bygdetunet på Svenskerud er det årlig historisk stevne nest siste søndag i august. Ellers er området tilrettelagt for selvbetjent turisme med midler fra Buskerud Fylkeskommune ved Regionrådet for Ringerike.

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Bakke, Gudmund. 2006. Hole bygdebok, bind IV, side 830.
- Graff, Atle. 2006. Streiftog på Krokskogen med Fredrik Schjander d.e., side 124.
- Harsson, Margit Bjørg. 1940. Skolehistorie for Hole til. Skolekasseregnskapet, side 21.
- Lagesen, A. 1927. Ringeriske slekter, bind 1, side 181, 302-304.
- Tveiten, Gunnar. 1914. Hole herred, side 114.

FORFATTEROMTALE

Kaare Fleten (f.1942) er pensjonert statsautorisert revisor. Han er initiativtaker til stiftelsen av Nakkerud og Tyristrand historielag og varamedlem i styret i Ringerike Slekthistorielag. Han har skrevet flere artikler i «Gamle minner» og boka om krigsårene i Tyristrand-området. Artikkelskriveren har vært leder av Bygdetunggruppa i Nakkerud og Tyristrand historielag de siste 7 år. Parallelt med mye dugnadsarbeid er det brukt tilnærmet like mye tid på gransking

“Faksimile av det geologiske kartet som prydet von Buchs ”Reise durch Norwegen und Lappland, Teil I, 1810.” Tittelbladet er antakelig det første geologiske kart som er laget over Oslofeltet.

Baron Christian Leopold von Buch var en av sin tids mest bereiste og berømte geovitere, både hva geologi og kultur-geografi angår. Vi synes hans Krokkleiva-opplevelse for 200 år siden er verd å minnes, og ikke minst han har gitt navn til bergarten ”rombeporfyr”.

Han skriver at han på en liten tur langs strandkanten fra bydelen ”Pebervigen” observerte rombeporfyr som glinset mot ham fra enhver ”blokk”. Dette var så uvanlig for feltspater, at han først trodde han hadde funnet en ny, helt ukjent art fossiler. Bergarten kalte han *rombeporfyr*, og nå ville han gjerne finne ut mer om utbredelse og ikke minst sammenhengen mellom gangene og porfyrberget i åsene. I Krokkleiva fant han den skarpe grensen mellom porfyrberget og de underliggende sedimentene (Kolsåskonglomeratet og Ringerikssandsteinen) – ”Selten ist die Scheidung zwischer Gebirgsarten so schön und so genau zu verfolgen.”

Han fant å måtte fravike sin plan om å fortsette langs Holsfjorden til fots fordi det mange steder var for bratt til å kunne bevege seg langs stranden, så han gikk i stedet i båt og tok seg over til Hørtekollen, men hva han fant der får bli en annen historie.

Baron Christian Leopold von Buch (1774 - 1853)

Christian Leopold von Buch, tysk geolog og geograf, var av en gammel prøyssisk adelsfamilie og ble født i Stolpe i Pommern 26. april 1774. Han arvet en betydelig formue, giftet seg aldri og hadde således anledning til en omfattende reisevirksomhet. I tiden 1790-93 studerte han mineralogi og geologi under den berømte professor A. G. Werner (”geologiens fader”) ved Bergakademiet i Freiberg, hans medstudenter var bl.a. Alexander von Humboldt og den norske geologen Jens Esmark. Han fullførte senere sin utdanning ved universitetene i Halle og i Göttingen. Hans ”Versuch einer mineralogischen Beschreibung von Landeck (Breslau, 1797)” ble oversatt til fransk i 1802 og til engelsk i 1810. Han var først en ivrig talsmann for ”neptunismen”, men etter gjentatte besøk i vulkanske områder, Vesuv i 1799 og 1805 sammen med Humboldt og Guy Lussac, og vulkanene i Auvergne i 1802, tok han i stadig større grad avstand fra Werner og forfektet etter hvert en ytterliggående ”vulkanistisk” lære, bl.a. publisert i ”Geognostische Beobachtungen auf Reisen durch Deutschland und Italien” (Berlin 1802-1809) og ”Reise durch Norwegen und Lappland” (Berlin 1810).

Reiseminne fra Ringerike i årene 1806 - 1808

Sigurd Huseby og Bjørn Tore Larsen

Reise durch Norwegen und Lappland ”Eine Meile jenseit Midtskoug fällt das Gebirge wieder ab; und der Weg stürzt gegen die Fläche von Ringerige herunter.” – slik begynner von Buch sin beskrivelse av Krokkleiva, og han fortsetter: ”Jeg hadde hørt meget om denne veien, men ble likevel overrasket da jeg fikk se den. Den går i en spalte mellom loddrette, himmelhøye fjellskrenter og faller bratt utover, der alt ser svart og mørkt ut. Men dypt nedenunder, helt opplyst – som en annerledes ny verden, utbrer det flate Ringerikslandskapet seg, med gårder, kirker og sjøer, og i det fjerne ser man de

forlokkende fjellene i Valdres.” ”Veien heter Krokkleiva, og den er så bratt at man har måttet sette ned store steiner for å hindre vogner og hester i å rulle rett ned i bunnen.”

En av grunnene til at von Buch den 15. september 1806 la ut på denne turen fra Oslo til Ringerike, var at han hadde sett en rekke porfyriske bergarter, både som ”ganger” som gjennomsatte kalk- og skiferbergartene i lavlandet og som ”porfyrberg” i høydredene. Disse hadde et karakteristisk utseende med rombeporfyrkrystaller i en tett, mørk grunnmasse.

Baron Christian Leopold von Buch,
1774-1853.

I 1815 besøkte han Kanariøyene sammen med den norske botanikeren Christian Smith, og observasjonene herfra, som ble publisert i Berlin i 1825, overbeviste ham om at disse og andre øyer i Atlanteren var dannet som følge av intens vulkansk aktivitet. Han utga også "Geognostische Karte von Deutschland und den umliegenden Staaten" (1826 og 1832), som senere er oppdatert i en mengde utgaver. Også som paleontolog publiserte han betydningsfulle arbeider, særlig om brachiopoder. I tillegg til å beskrive og navngi *rombeporfyr*, beskrev han landhevingen i Sverige som følger etter bortsmeltingen av landisen over Skandinavia, og han påviste også at mange av flyttblokkene i Nord-Tyskland var kommet fra Skandinavia. Han døde i Berlin den 4. mars 1853, nesten 79 år gammel. Alexander von Humboldt fremholdt von Buch som den mest betydningsfulle geolog i sin tid, og en komplett utgave av alle hans arbeider er publisert i Berlin (1867-1885).

Om rombeporfyr

Rombeporfyr er en av Oslofeltets typiske og mest karakteristiske bergarter. Den har store krystaller av feltspat i en rødbrun grunnmasse. Rombeporfyr er en magmatisk bergart som strømmet utover fra store spalter i jordskorpen. Derfor finner vi i dag rombeporfyr enten som lava eller i store ganger. Tykkelsen på de enkelte lavastrømmene i Oslofeltet varierer mellom 4 og 130 meter.

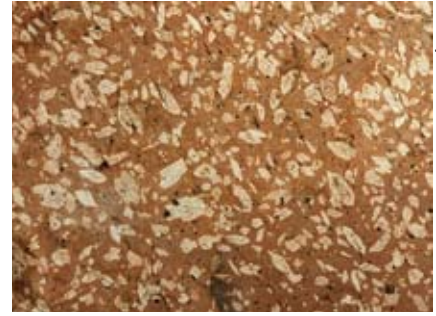

Foto: Bjørn Tore Larsen

Klassisk utseende rombeporfyr.

Rombeporfyr er en sjelden bergart. Ekte rombeporfyr finnes bare 3 steder i verden. I tillegg til i Oslo-riften finnes den i den Øst-Afrikanske riften, og i Antarktis (også der i en kontinental riftstruktur).

Vulkanologisk er rombeporfyr lavaene en gåte. Hvordan kan lava med slik sammensetning og et så stort innhold av fenokrystaller flyte ut over så store områder. Viskositeten må ha vært lavere enn vi normalt ville anta. Dette kan skyldes høy temperatur (1000 - 1100 grader) og høyt innhold av gasser, særlig klor (Cl) og fluor (F).

Ordforklaringer.

fenokrystall – relativt store krystaller i en magmatisk bergart, f.eks strø-kornene i en porfyr.

flyttblokk – blokker og steiner som er transportert langt vekk fra der de opprinnelig hørte hjemme. Uttrykket brukes mest om store steiner som er transportert av isbreer og drivis, og som ble liggende igjen da isen smeltet.

geognosi – eldre betegnelse for geologi og mineralogi

neptunisme – (av Neptun, havets gud) – foreldet teori for dannelse av bergarter, særlig fremmet av tyskeren Abraham Gottlob Werner (1749-1818). I følge denne teorien skulle

alle bergarter være dannet ved utfelling eller sedimentasjon i havvann.

porfyr – (av gresk; porphyros - purpurfarget) - betegnelse på størkningsbergart med mineral-korn som er tydelig større enn kornene i grunnmassen, og som ofte tilhører en annen generasjon enn den. De større kornene ("strø-kornene") kan være dannet ved langsom krystallisasjon fra steinsmelten (magmaet) i dypet, mens grunnmassen er stivnet raskt senere.

rift – (riftdal) - langstrakt forsenkning dannet ved at en smal skive av jordskorpen har sunket inn langs 2 eller flere parallelle forkastninger som heller bratt inn mot den sunkne skiven.

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Bryhni, I. 1997. Geologisk leksikon, Mineralogisk-Geologisk museum, UiO. Utskrift av database, versjon 3, 525 pp.
 - Buch, C. L. von. 1810. Reise durch Norwegen und Lappland, Teil I, Berlin, 480 pp. Oversatt til engelsk av John Black og kommentert/illustrert av Robert Jameson, London. 1813. 460 pp og tillegg "Population of Norway, 1801".
 - Ramberg, I. B. & al (red). 2006. Landet ble til - Norges geologi - m/berggrunnskart over Norge, 1: 2 mill., NGF, Trondheim, 608 pp.
- Internett:
- http://en.wikisource.org/wiki/1911_Encyclopædia_Britannica/Buch,_Christian_Leopold_von,_Baron

FORFATTEROMTALE

Sigurd Huseby (f. 1937) er utdannet geolog, bosatt på Ringerike siden 1973. Han har arbeidet med hydrogeologiske problemstillinger nasjonalt og internasjonalt, vært direktør for Naturressursavdelingen i Statens kartverk, senere verneleder, før han ble leder for Norsk kartmuseum. Han har ledet Ringerike Historielag i 4 år og er nå med i redaksjonen for Heftet Ringerike som forretningsfører.

Bjørn Tore Larsen (f. 1943) er utdannet geolog og delvis bosatt på Ringerike. Han har siden 1986 arbeidet med leting etter olje og gass på norsk sokkel og andre steder i verden og er i dag sjefsgeolog i Det norske oljeselskap. Han har også arbeidet med forskjellige geologiske emner i Oslofeltet og har kartlagt deler av dette området, særlig Ringerike, Hole og nærliggende kommuner, for Norges geologiske undersøkelse.

Holttangen er området på nordsida av Hønefoss fra gatekrysset Ullerålgata/Gullagata og ned til Randselva. Artikkelen inneholder korte erindringer om livet i området for 50 – 70 år siden.

Glimt fra Holttangen

Frank Tverran

Svein Urholt har bodd på Holttangen hele sitt liv, det vil si siden 1937. Faren Bjarne, som var montørformann på kraftverket, var selvbygger som de fleste andre på den tiden. Huset i Gullagata 29 sto ferdig i 1935. Før dette bodde familien i nr. 19. Som Nordsidagutt måtte han gå i B-klassen på Hønefoss skole. A-klassen var forbeholdt de litt "finere" samfunnsklasser som folk fra Løkka.

Svein forteller at Holttangen pr. definisjon er området fra gatekrysset Ullerålgata/Gullagata og ned til leikeplassen ved elva.

– I mine guttedager var gatekrysset Ullerålgata/Gullagata samlingssted for barn og ungdommer fra "Tangen". Dette stedet ble kalt "Glåmhaugen".

Holttangen hadde sin egen kolonialforretning i Gullagata 27. Denne ble den første tiden drevet av Nils og Gudrun Bergtun og 2. november 1959 overtatt av Alf og Liv Brekke som drev denne nærbutikken helt fram til

31.mai 1989. På den andre siden av gata hadde Gustavsen bussgarasjer. Under den andre verdenskrigen hadde han også et eget knottekapperi hvor de kappet opp små trebiter som ble brukt som drivstoff til bussene. Anlegget brant ned i 1946, ble bygget opp igjen, men brant ned enda en gang

på begynnelsen av 60-tallet. Under den tyske okkupasjonen ble de fleste villahagene i området dyrket opp for grønnsakproduksjon. Dessuten var gris, høns og kaniner ganske vanlige husdyr i denne perioden. Det var også under krigen at uthusene til Bråten i Holtgata brant ned.

Kolonialen A. Brekke.

Julehandelen hos A. Brekke er i gang.

Jeg husker at det var 3-4 familier i området som ikke tålte at barn og unge var samlet. Reaksjonene fra disse var kjeftebruk, ringe politiet eller klage sin nød til skolen.

I nordenden av Gøtzschesgate bodde et gammelt ektepar hvor fruen i huset ville ha førerkort for bil. Etter ca. 70 timers opplæring fikk hun endelig den etterlengtede lappen. På en av de første turene på egenhånd, rygget hun utover den lange elveskråningen og helt ned på steinstranda. Det ble vissnok den siste turen.

På eiendommen til Wefring (Gøtzschesgate 2) var det hønseri. Eieren den gang het Karl Hansen, kalt "Høne-Karl". Han hadde også påfugler. Det var vanlig at folk med unger kom fra byen for å se på den flotte fuglen når den foldet ut stjerten.

Området ved leikeplassen, også kalt "Havna", var en populær samlingsplass for distriktets pokerspillere. Dette var ikke særlig populært hos lokalbefolkningen og spillet foregikk ofte fra lørdag kveld til langt utpå søndag formiddag.

Svein Urholt har mange minner fra sin barndom på Holttangen. Han husker også at det på badeplassen var et stupe-tårn med 3 etasjer. Dette ble tatt av en flom på 1940-tallet. Det ble bygd opp et tilsvarende stupetårn, men også dette ble tatt av flommen ca. 10 år senere. Svein husker også at det var mulig å vasse over elva under "Hæljeminken". Den gangen var det nemlig vanlig å minske vannføringen i helgene når det ikke var behov for så mye vann til å fløte tømmeret. Derav navnet. Før reguleringen med Svarhølsdammen ved Viul, frøs det også is over hele elva hver vinter.

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Brekke, Liv
- Urholt, Svein

FORFATTEROMTALE

Frank Tverran (1950) er født i Oslo og vokste opp på Hønenjordet utenfor Hønefoss. Han driver sitt eget firma, WebForm, i Hønefoss. Tidligere drev han eget inkassofirma og tok initiativet til, og startet Norske Inkassobyråers Forening. Han er redaktør for og har publisert en rekke lokalhistoriske artikler i Ringeriksavisen på internett. Frank Tverran har vært styreleder for Ringerikes Museum og er styremedlem i Ringerike Historielag. Han er også med i Heftet Ringerikes redaksjon.

Foto: Fjellangen Widerøe, Buskendu fylkesfotoarkiv

Norderhov prestegård med kirken i bakgrunnen, fra 1935.

Når er Norderhov gamle prestegård bygget?

Med tanke på nye utstillinger om norsk prestegårdshistorie er det gjennomført en såkalt dendrokronologisk undersøkelse av bygningene på Norderhov gamle prestegård for å finne ut når de ble reist. I denne artikkelen fortelles det om dateringsmetoden og resultatene av dateringen.

Preben L. Johannessen

Ringerikes Museum har fra omkring 1960 hatt tilhold i den praktfulle bygningen Norderhov gamle prestegård. Museet har hatt som arbeidsoppgave å formidle kulturhistorisk kunnskap fra de to vertskommunene Hole og Ringerike. Nå skal det også gjennom flere nye utstillinger bli fokus på norsk prestegårdshistorie generelt og Norderhov gamle prestegårds historie spesielt.

I den forbindelse har det vært et uttalt ønske om å finne ut av når bygningen ble oppført. Jeg skal i denne artikkelen si noe om dateringen.

Dateringsmetoder

I heftet Ringerike 2009 skrev jeg artikkelen "Prestegården – et kulturelt sentrum i bygda". I tillegg til å si noe generelt om prestegårdshistorien ble det også gjort forsøk på å tidfeste når

selve Norderhov gamle prestegård er oppført. På bakgrunn av de skriftlige kildene som befinner seg i bl.a. Statsarkivet og i Prestegårdsarkivet viste det seg at det ikke er mulig å fastslå med nøyaktighet når bygningene er oppført.

Men selv om de skriftlige kildene viser seg å være utilstrekkelige i den sammenheng er det fortsatt muligheter igjen. Da må vi imidlertid over til

Foto: Jan Michael Stornes, NIKU

Hovedbygningen med datering av de enkelte bygningsdelene

Foto: Jan Michael Stornes, NIKU

Hovedbygningens sydfly, første etasje, datert til ca 1635.

naturvitenskapen. Den kan tilby flere metoder for å fastslå alderen på tømmer. En mulighet er radiokarbon-datering, som også omtales som C14-metoden. Dette har med radioaktiv stråling å gjøre. Alle levende organismer tar opp i seg karbon, men det finnes flere forskjellige typer karbon. Ett av dem kalles C14, som avgir radioaktiv stråling. Når et tre blir felt, slutter det å ta opp i seg C14. Deretter vil strålingen fra det radioaktive karbonet minke etter som årene går, og man vet med nøyaktighet hvor mye strålingen minker. Således er det mulighet til å regne seg tilbake til når treet ble felt. En annen metode er dendrokronologisk undersøkelse. Det ble til slutt denne metoden Ringerikes Museum ønsket å bruke i tidfestingen av Norderhov gamle prestegård.

Hva er dendrokronologi?

Et annet ord for dendrokronologi er årringsundersøkelse. Det betyr at man kan bestemme alderen på et tre ut fra

antall årringer. Her i Norge hvor vi har tydelige forskjeller på sommer og vinter, vil dette kunne vise seg som lyse og mørke årringer. Bredden på årringene forteller om hva slags vekstforhold og klima som har vært. Hvordan man til slutt kommer fram til en sikker tidsfastsetting baserer seg på en såkalt referanse-kronologi. Denne viser variasjonene i årringsbredden over mange hundre år for et bestemt treslag innen ett geografisk eller klimamessig område. Ved å arbeide seg tilbake til stadig eldre tømmer har man kunnet bygge opp tabeller, som gjerne kalles grunnkurver. Dette er et svært tidkrevende arbeid.

Her i Norge er det utarbeidet kronologiske grunnkurver for Trøndelag, Vestlandet og Østlandet. Disse går tilbake til hhv 552 e.Kr., 765 e.Kr. og 871 e.Kr. Dette gjelder kun furu, som har vært det vanligste bygningsmaterialet her i landet. Det er utarbeidet noe kortere kronologier for gran og eik.

Når en tømmerstokk skal dateres, er det best å arbeide med hele skiver av materialet. Hvis det imidlertid er stokker fra et hus som allerede står, for eksempel Norderhov gamle prestegård, er det best å ta prøver med et lite spesialbor. Slik får man tatt ut boreprøver på en slik måte at årringene kan måles.

Når den endelige dateringen skal foretas, tas årringsprøven fra det udaterte trestykket og føres sammen med den såkalte referanse-kronologien til de to kurvene faller sammen. Hvis prøven fra en bygning er tatt fra stokker med bark eller ubearbeidet overflate, vil tidfesting av den ytterste årringen fortelle oss om det året treet ble felt. De aller fleste trær ble i tidligere tider felt om vinteren.

Mange stokker undersøkes

Det var mange stokker som måtte undersøkes på Norderhov gamle prestegård. Flere stokker fra de forskjellige bygningsdelene ble det tatt prøver av. Til sammen ble det tatt prøver fra nærmere 100 forskjellige stokker omkring i hele bygningen. Dette var nødvendig for å kunne fastslå alderen med sikkerhet. Erfaring viser at ofte kan stokker være brukt tidligere, slik som tilfellet er i Munkestua. Der er det i kjelleren gjenbruk av stokker fra 1560-årene, en kjeller som likevel dateres til 1711-1712.

En jobb for fagfolk

Dette er en type jobb som bør utføres av fagfolk. De har erfaring og kunnskap om både å ta prøvene på en mest mulig skånsom måte samt å analysere prøvene i ettertid. I vårt tilfelle var det Jan Michael Stornes fra Norsk institutt for kulturminneforskning som tok alle boreprøvene. Prøvene ble deretter sendt til dr. philos. Terje Thun ved Norges teknisk-naturvitenskapelig universitet i Trondheim for videre tidfesting.

Hvem oppførte de enkelte bygningsdelene og når?

Det er i stor grad overensstemmelse med en ny sokneprests ankomst til Norderhov og når de enkelte bygningsdelene er oppført. Det kan virke som flere prester ønsket å sette sitt preg på prestegården ved å fornye, bygge til eller bygge helt nytt kort tid etter at de tiltrådte sitt embete.

Tømmeret i Svenskestua dateres til 1634-35. Da bodde presten Willum Andersøn på Norderhov. Etasjen over Svenskestua dateres til 1744-45 og da var Petter Nyrop prest der. Både første og annen etasje i nordfløyen – der hvor bl.a. museets prestekontor og kjøkken ligger - dateres til 1728-29, og da var Hans Rosing prest på Norderhov. Taket over det hele dateres til 1822, da Abraham Wilhelm Støren var prest.

Munkestuas kjeller og første etasje er oppført i 1711-12, da selveste Jonas Ramus, Anna Colbjørnsdatters mann, var prest på Norderhov. Annen etasje dateres til 1765-66, mens Balthazar Schnitler virket der.

Finansiering

Det er ikke gratis å gjennomføre en slik dendrokronologisk undersøkelse som dette. Totalkostnadene ble godt over kr. 60 000,-. Dette ble gjort mulig ved finansiering fra forskjellige personer og institusjoner. Museet takker derfor Peter Tandberg, Buskerud fylkeskommune, Ringerike historielag, Heftet Ringerike og Hringarikis venner som sammen med Stiftelsen Ringerikes Museum tok kostnadene.

Foto: Jan Michael Stornes, NIKU

Munkestua

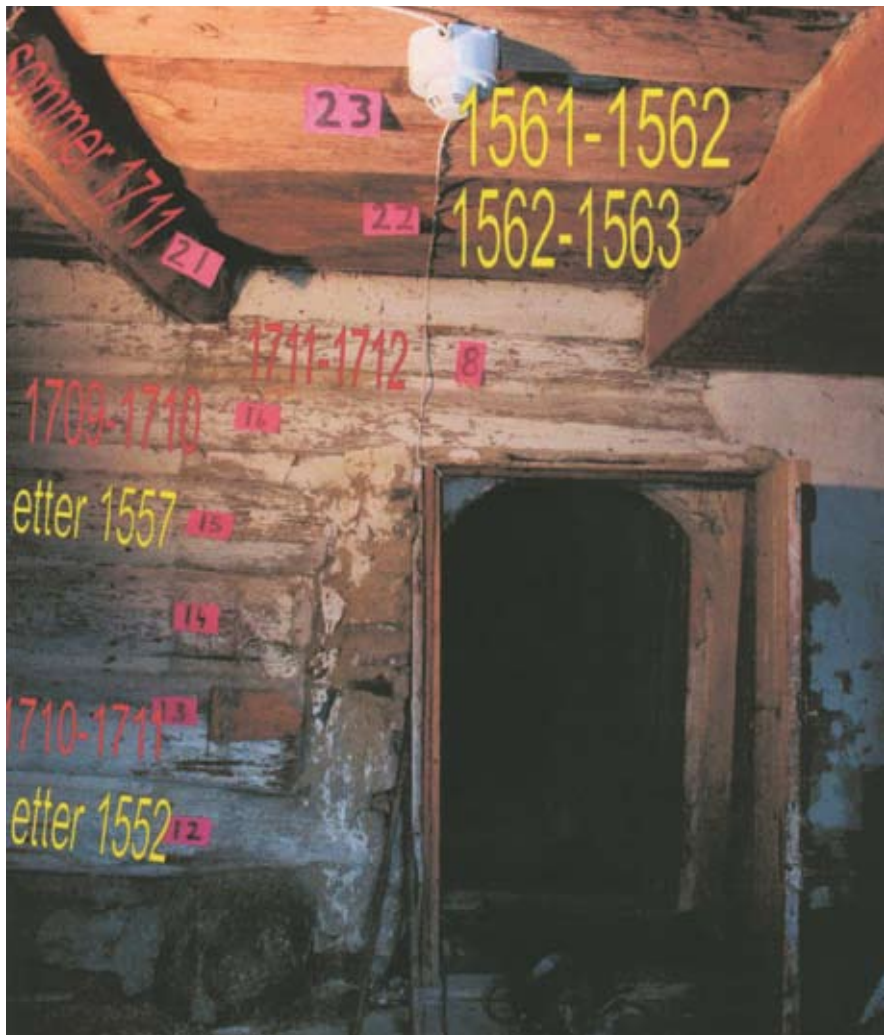

Foto: Jan Michael Stornes, NIKU

Kjelleren i Munkestua er oppført 1711-1712, men i stor grad med gjenbruk av stokker fra 1550-årene og 1560-årene.

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Stornes, Jan Michael og Thun, Terje. Rapport 255/2009. B-54 Dendrokronologisk undersøkelse av Munkestua på Norderhov gamle prestegård.
 - Stornes, Jan Michael og Thun, Terje. Rapport 258/2009. B-54 Dendrokronologisk undersøkelse av hovedbygningen på Norderhov gamle prestegård.
- Internett:
- <http://www.oppland.no/Fag-og-tjenester/Kulturvern>

FORFATTEROMTALE

Preben L. Johannessen (f. 1957) er utdannet etnolog. Han arbeider som konservator ved Ringerikes Museum og har skrevet artikler om en rekke forskjellige kulturhistoriske emner. Tidligere har Johannessen arbeidet på Bogstad gård, Norsk Folkemuseum og hos Byantikvaren i Oslo.

Illustrasjon: Få Munch og Svensen: Lesebok II.

Lesebok-helt: Gamle Hans grenader, som Jørgen Moe skreiv om.

... den tid han lå ute
Napoleonskrigsheltar frå Ringerike

For 200 år sia herja Napoleonskrigane i Europa. Krigstida og krigshandlingane sette sitt preg på Norge – og på Ringerike. Vi har mange minne etter den krigen: minnesteinar, folkeminne, lesebok-stykke og meir eller mindre vederheftige bygdebøker.

Historie er ein ting. Historia om historia er også noko. Her skal vi dra nokre smakebitar frå historia om krigen og naudsåra 1808-1814, noko om dei som ”låg ute” og noko om dei som sat att heime. Det kan òg tene som eit apropos til dagens norske krig, den vi fører i Afghanistan. Der også er det bygdegutar som vil forsvare land og folk og hus og heim mot inntrengarar.

“... en trængselens tid”

I 1914 skriv Gunnar Tveiten slik i boka *Hole herred* om starten på 1800-talet: “... en trængslens tid. Vi hjemsøkes av hunger, dyrtid, krig og megen nød. Ogsaa vor bygd lider derunder som alle andre. Her er sygdom og megen elendighet. En sterk blodgangsfeber grasserer og lukker saa mangt et øie. Det er mørke og onde dager.”

“undgik fiendens kuler”

Meir frå same boka: ”Anders Jørgensen Hungerholdt – eller Laarvigen – var også ute i 1808 og 9. Da han kom hjem fra krigen, gikk han ind i Sundvolden for at hvile sig og faa noget at drikke. Søster hans, som tjente der, gikk til kjelders og tappet en trøis med øl (drikkekar). ”Pas dig, det er ikke værdt du drikker fornye, for det er isende kaldt, måta.” Men Anders var meget tørst, grep trøisen og drak hvad han orket. Med det same seg han bakover og var død. Han undgik fiendens kuler; men det iskolde øl i Sundvolden kunde ikke hans hjerte tåle.”

En svensk grenader tar avskjed med sin kjære.

Fattigvesenet

Tveiten skriv at det i 1809 ”er ufredsbaar, soldater er utkommandert, og nød og elendighet banker paa døren hos mange. – Til 13 soldaterkoner utdeles 2 ½ tønne korn. Det blev ikke saa meget paa hver; - i vort maal fra 17 til 34 liter.”

Om soldatane, mennene til dei 13 konene, skriv Tveiten: ”Vi vet forresten ikke noget om dem. Men deres indsats fortjener at mindes. Mange av dem falt under fremmed jord – der de faldt under Norges merke.”

“Mjøltråvere fra Hønefoss”

Skribenten Jon Guldal (1885-1958) skriv i boka *I gamleklokkerens dager* at tiggjarar gjekk ikring i bygdene då det var naudsår og krig 1808-09: “... Bygden var oversvømmet med ”mjøltråvere” fra Hønefoss og dalene. ... Men de fattige sultet. Dengangen som i tidligere nødsår måtte man med sorg se at mange gikk til skogs for der å finne føde av bark. ... Almetre som ga den beste brødbark var det ikke meget av på Ringerike, og derfor dro både ringerikinger og hadelendinger i flokk og følge til en gård i Bærum, hvor de ikke bare flenget av barken men rev av grener. Eierne av gården forbød slik fremferd, men han ble truet på livet.” Guldal skriv ikkje kva for ein gard i Bærum det gjeld og gir ikkje opp kjelde.

“Tilførselens sperring”

Det var harde år. For åra 1808, 1809 og 1810 melder sokneprest Borchgrevink i Norderhov om ”... en epidemisk sykdom, nemlig blodgang.” Og, skriv han: ”Den mer almindelige dødelighet i året 1813 var en følge av hunger, forårsaget ved 1812 års mislige avgrøde og tilførselens sperring”.

”Tilførselens sperring”, ja! Det er kornblokaden som England sette i verk, det. Danmark-Norge kom på galne sida i Napoleonskrigen. England kapra og senka danske skip. Danmark-Norge vart alliert med Frankrike og Napoleon. Dermed fekk Danmark-Norge også Sverige som fiende. Storpolitikk gjekk ut over sivilbefolkninga den gongen også.

Det var ”tilførselens sperring” som fekk Terje Vigen, i Henrik Ibsen berømte lange dikt, til å ro til Danmark etter korn. Det gjekk jo bra, til han

nesten var heime. Diktet er kjent frå leseboka for mange av oss som lærte viktig kunnskap på folkeskulen.

Gamle Hans grenader

Meir lesebok: Viggo viking og Hans grenader, gjengitt i lesebøker i lang tid, om enn kanskje ikkje like lenge og like mykje som Terje Vigen. Forfattar er Jørgen Moe (1813-1882), ikkje ukjend eventyrsamlar frå Mo og Hole og Ringerike.

Hans grenader, det var noko til kar. Han var soldat, meir presist ein grenader. Her eit lite bokutdrag: ”Hans grenader holdt sine to og sytti tommer og vel så det. Han var skulderbred og rank som et lys. Han hadde langt, drivende hvitt hår, som hang i en pisk nedover hans røde munderingstrøye. ...”. Syttito tommer, det må vel bli rundt 1,85 meter over bakken.

Og var Hans altfor stram, og sat den raudbrune slitte høge hatten hans Hans litt på ein snurr, då vart han Viggo fornøgd, ”... for da var gamle Hans aller villigst til å fortelle ”om den tid han lå ute”, både i 1788, 1808 og 1809. Da fikk Viggo høre om slaget ved Kvistrum og ved Lier, og først og sist om ”prinsen av Gustenborg” – det var prins Kristian av Augustenborg han kalte så.”

”Det var vel mann!” sa Hans, ”slik oppsyn skulle du aldri ha sett på kar. Når han så på dig, var det som han vilde ete dig opp i én bit. Og slik snabel som det satt mellom øynene på ham! Du ser på meg. Ja, til en simpel grenader å være har Vårherre vært ganske god imot meg. Men prinsen av Gustenborg, han hadde nese som ropte av veien. Og derfor måtte de unda også, hvor han viste seg. Slik mann har ikke vært i Norges land verken før eller siden. Gud velsigne ham der han ligger, og Gud straffe dem som la ham der!”

Og etter det var Viggo viss på at han ikkje ville bli viking lenger, men general.

Minnerik stein på Nes

Meir solide og ruvande minnesmerke enn bygdebøker og lesebøker, er minnesteinar. Innerst i Bautavegen ved Nes kyrkje i Ådalen står det ein slik stein. Det er ein storpolitisk stein, til minne

om ”krigere fra Nes i Aadalen 1808-1814”, eit handfast vitnemål om at Napoleonskrigane gjekk utover mange, langt unna krigens sentrum.

Slik steinar står det fleire av i fedrelandet. Den på Nes er noko for seg sjølv, utstyrt med ei teikning nederst på steinen, ei innrissa teikning av ein offiser som fyrer av ei kanon. Elles er steinen tidstypisk i form og innhald, ein høg bautastein med innhogne namn på dei som var ute i krigen.

Lang-Ola Nesmoen

Ole Nilsen Nesmoen (1785-1842) eller Lang-Ola står øverst på bautasteinen på Nes. Han var med i krigen 1808-1814. Han også var 72 og ein halv tomme høg, til forveksling like lang som Hans grenader. Dei var nok både 10 og 15 cm høgare enn gjennomsnittet.

Lang-Ola Nesmoen var med i slaget ved Onstad sund i 1814. Han skal ha vore ein svær krigar. Historia seier at Lang-Ola brukte kanonen åleine etter at ein medkrigar fall og ein vart såra. Då han hadde skote ei stund, ville kapteinen at han skulle halde opp, så ikkje kanonen gjekk varm. ”Går du inte unda meg, slår je hode av deg!” skal Lang-Ola ha svara. Dagen etter vart kompaniet stilt opp og Lang-Ola ropt fram. Kapteinen spurte så barskt om det var meininga hans å slå hovudet av han i dag? ”Å nei, det var bare moroa mi”, svara Lang-Ola. Kapteinen tok så opp 10 daler og gav han. Men Lang-Ola kjøpte brennevin for pengane og skjenka ut på heile kompaniet. Han ville ikkje ha noka belønning utan å dele den med alle kameratane i kompaniet. Han ville ikkje ha løytnant-gasje heller, seier historia.

Hans Hegna skreiv eit patriotisk hyllingsdikt om Lang-Ola i Ådalsboka frå 1914. Vi tek berre med tre vers av 17.

*”Han mintes i tonen fra sitt batteri
sin hjembygd naar Urula rigtig tok i.*

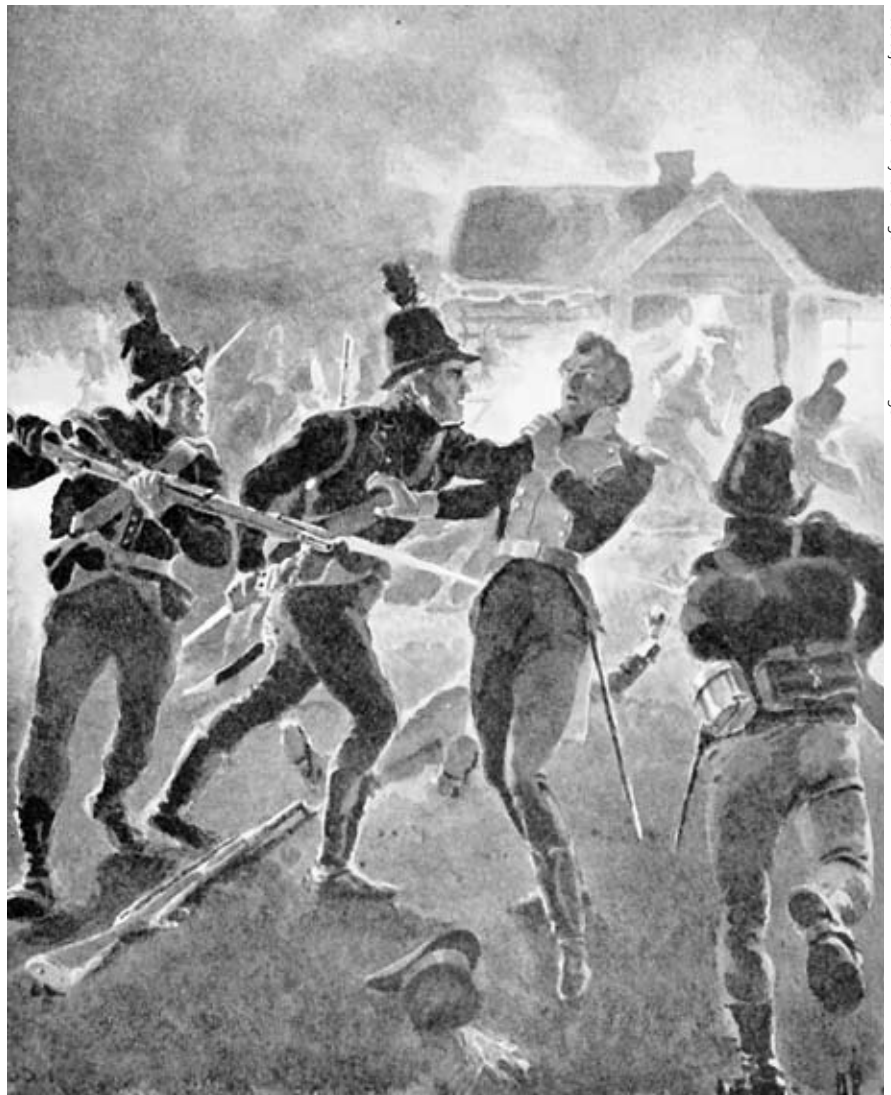
*Det tordnet den harme som brøt
i hans bringe,
den lynte et løfte om fienden at
tvinge.*

*”Hei”, ropte hr. Hauch. ”Nu er
svensken på stell!
Tro agter han sig helt til Aadal’n?
– I kveld?”*

Skilauparkompani i kamp.

Illustrasjon: Fra boka "Svvaarskrigen" av oberst Henrik Angell.

200 år gammel krig: Baron Ulfsparre blir stukket ned av norske soldater under angrepet på Jerpset i Hedmark.

Illustrasjon: Fra boka "Svvaarskrigen" av oberst Henrik Angell.

Patriotiske lærarar

Eit lite blikk på kven som skreiv historia om desse dramatiske åra. Det var for ein stor del lærarar. For 100 år sia var Norge nyleg lausriven frå Sverige, det hende i 1905. Nasjonalkjensla var på topp. I 1914 kom det mange bygdebøker eller kommunebøker, for å markere sjølvstendet i 1814. Hans Hegna skreiv *Aadalen 1814-1914*, August Steinhamar var redaktør og medforfattar av boka *Norderhov. En fremstilling av herredets utvikling til 1914*. Gunnar Tveiten var redaktør og hovudforfattar for boka *Hole herred. Ringerike. En bygdebeskrivelse*. Lærarar var dei alle tre.

Gunnar Tveiten (1870-1943) var i mange år formann i Hole Ungdomsforening, og dreiv aktivt der med amatørteater. Han var ein av stiftarane av denne trykksaken her, Heftet Ringerike i 1922, og var redaktør av heftet fleire år. Han hadde garden Østre Stadum frå 1905 og var lærar i den såkalla fortsettelsesskolen (framhaldsskolen) 1918-21. Og han skreiv altså *Hole herred*. Hans Hegna (1863-1945) var fersk lærar ved Nyhus skole i Ådalen frå 1884 til 1892. Han gifta seg med ådalsjenta Birthe Buttingsrud, og dei heldt god kontakt med bygda etter dei fløtte derifrå. I 1914 skreiv Hegna boka *Aadalen 1814-1914*, der han både skreiv historie, dikta og teikna. August Steinhamar (1863-1922) var lærar ved Kirkeskolen i Norderhov frå 1906 til 1920. Før det var han redaktør i venstreavisa *Oplandsposten* i Hønefoss. Han skreiv fleire bøker. Både han og lærarkona Arnlaug Steinhamar "utfolder en betydelig virksomhet i avholdssakens tjeneste", heiter det i boka *Norderhov*.

Kapteinstein i Hole

Wilhelm Jürgensen (1762-1842) var offiser og leiar av byggearbeida på Kongevegen over Filefjell 1792-1793. Løytnant Jürgensen vart i 1802 utnemnt til kaptein og sjef for det nye Leirdalske lette Infanteri Compagni som i krigen mot svenskane i 1808 gjorde ein stor innsats. Jürgensen vart utnemnd til major og fekk Dannebrogordenen. Han flytta seinare til Hole. Utanfor Hole kyrkje vart det i 1932 reist ein stor bautastein over Jürgensen og Det Lærdalske Kompani.

Atter ein krig

Norge er i krig i dag igjen, vi krigar mot folk i det fattige fjell-landet Afghanistan. Så kan ein lure på kvifor dagens norske Afghanistan-krigarar ikkje er heltar, slik dei norske krigarane for to hundre år sia vart det.

Nokre svar på det: Det afghanske folket og landet blir vel for dei fleste av oss ikkje oppfatta som ein overhengande fare og nærgåande trussel. Landet ligg langt av lei og vi har ingen grensestridar. Den politiske leiinga vår argumenterer med at krigen ikkje er ein krig, men ein "ikkje-nasjonal væpna konflikt". Ja, dei seier så. Få blir heltar med ein gong, det er berre toppidrettsfolk som får statue i levande live. Krigarane frå svenskegrensa og engelske prisonar for 200 år sia vart heller ikkje heltar på dagen. Mange av dei vart helselause og fattige. Dei vart løfta fram sirka 100 år seinare, rundt 1905 og 1914. Då var dei døde. Då gjorde Hans grenader og Ola Nesmoen comeback. Skal tru om våre utsende pilotar og patruljerande NATO-soldatar blir lesebok-pensum og lokalhistoriske heltar om 100 år. Den som lever får sjå.

Foto: Olav Norheim.

Innerst i Bautaveien på Nes i Ådalen står denne steinen til minne om karar frå Nes som var ute i krigen 1808-1814.

Foto: Olav Norheim.

Kanskje er det Lang-Ola Nesmoen vi ser her ved kanonen? Detalj frå krigsminnesteinen ved kyrkja på Nes i Ådalen.

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Angell, Henrik, oberst. 1914. Syv-aarskrigen for 17de mai 1807-1814.
- Guldal, Jon. 1985. Små stubber om gamle gubber. Folkeminner fra Røyse. Opptrykk.
- Harsson, Margit Bjørg. 1987. Skolehistorie for Hole til 1940. Hole kommune ved bygdebokkomiteen.
- Hegna, Hans. Ådal 1814-1914. Et hundreårsskrift. (Nytgitt av Per-Erik Berge 2009).
- Munch, M. & Svensen, S. 1930. Hjemme og ute. Lesebok. Bind II. Jørgen Moe: Gamle Hans Grenader.
- Steinhamar, August. 1914. Norderhov. En fremstilling av herredets utvikling til 1914.
- Tveiten, Gunnar. 1914. Hole herred. Ringerike. En bygdebeskrivelse.

Internett:

- <http://nrk.no/sf/leksikon/index.php/Hovudside>
- <http://www.historie.aadal.com>

FORFATTEROMTALE

Olav Norheim, Norderhov (født 1951), er skribent, har m.a. skrive *Alle tiders Ringerike* (Ringerike kommune 1998) og redigert *Slik var det da* (Hole kommune 2005). Han var redaksjonsmedlem i *Heftet Ringerike* 1992-1999 og leiar i Ringerike Historielag 2007-10.

I 1833 ble Ringerikes Sparebank stiftet på Østre Hønen.

1. juli 2010 ble Ringerikes Sparebank, Sparebanken Jevnaker Lønner og Gran Sparebank slått sammen til SpareBank 1 Ringerike Hadeland.

Med denne etableringen trer en sterk, fremtidsrettet og konkurransedyktig bank frem.

For deg som kunde fortsetter vi selvfølgelig å være din lokale bank som vi alltid har vært, med kjente ansikter i alle våre syv lokalbanker.

SpareBank 1 Ringerike Hadeland

– Lokal og personlig –

Formålet med Heftet Ringerike

er å

fremme interesse for, samle og formidle

folkeminne og lokalhistorie

med tilknytning

til Ringerike.

ISBN 978-82-93113-00-3

Pris kr. 75,-